

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KONULU TEFSİR ÇALIŞMASI: ENFÂL SURESİ ÖRNEĞİ

Fatih GÜRBÜZCAN

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK

ADİYAMAN 2021

BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği” adlı çalışmanın tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/09/2021

Fatih GÜRBÜZCAN

İMZA

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği
Fatih GÜRBÜZCAN
Adıyaman Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir (Tezli) Yüksek Lisans Programı
Eylül, 2021

“Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği” isimli bu çalışmamızın gayesi, Enfâl suresini, sure merkezli konulu tefsiri çerçevesinde ele alıp bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in içeriğine uygun bir şekilde değerlendirmektir. Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve araştırmada başvurulacak kaynaklara yer verilmiştir. Birinci bölümde tefsir tarihine kısaca değinildikten sonra günümüzde sıkça başvuru Konulu Tefsir yöntemini, önemini, çeşitlerini ve bu çeşitlerden biri olan “sure merkezli konulu tefsir” konusu ele alınıp, çalışmanın bu temel üzerine oturtulacağı belirtilmiştir. İkinci bölümde Enfâl suresinin adı, ayet sayısı, nüzul süreci, önceki ve sonraki sureler ile münasebeti, muhtevası ve fazileti gibi konular ele alınarak sure genel özellikleriyle tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise Enfâl suresi konulu tefsir yöntemi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Sure ağırlıklı olarak Bedir Savaşı’na değinmektedir. Bununla beraber surede ele alınan konular inanç, toplumsal düzen ve hukuk, ahlak ve nübüvvet ile ilgili mesajları ihtiva eden ana konular ve bu ana konularla bağlantılı alt başlıklara yer verilerek kategorize edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Konulu Tefsir, Enfâl suresi, Bedir Savaşı.

ABSTRACT
Master's Thesis
Themed Tafsir Study: The Example of Surah Al-Anfal
Fatih GURBUZCAN
Adıyaman University
Graduate School of Education
Department of Basic Islamic Sciences
Tafsir (Thesis) Master's Program
September, 2021

The aim of this study, titled "The Thematic Tafsir Study: The Surah Al-Anfal as an Example", is to evaluate Surah Al-Anfal within the framework of surah-centered thematic commentary and to evaluate it in accordance with the content of the Qur'an with a holistic and comprehensive point of view. The study consists of an introduction and three sections.

In the introduction part, the subject, importance, purpose, method of the research and the sources which are used in the research are given. In the first section, after briefly mentioning the history of tafsir, the Thematic Tafsir method, which is frequently used today, its importance, its types and one of these varieties, "Surah-centered thematic tafsir", will be discussed and the study will be based on this basis. In the second section, subjects such as the name of the Anfal Surah, the number of its verses, the process of its revelation, its relationship with the previous and next suras, its content and virtue have been discussed and the surah has been introduced with its general characteristics. In the third section, Surah Al-Anfal is tried to be explained within the thematic tafsir method. The subject surah mainly refers to the Battle of Badr. However, the topics covered in it have been tried to be categorized by including the main topics containing the messages related to faith, social order and law, morality and prophecy, and subheadings related to these main topics.

Keywords: Tafsir, Thematic Tafsir, Surah Al-Anfal, Battle of Badr.

ÖNSÖZ

Yüce Allah mahlûkatı en mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Şüphesiz insan yaratılan varlıklar içerisinde en mükemmel olanıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gönderiliş amaçlarından biri de insanın kişiliğinin korunmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in engin mesajlarına bakıldığında insanın dini ve itikadi konulardaki inanç yapısına, toplumsal hayatı düzenleyen kurallara ve yüce bir ahlak yapısına sahip olabilmesi için Hz. Peygamber'in örneğinde insanın hayatına müdahil olduğu görülmektedir.

Kur'an, nüzulünden yüzlerce yıl geçmesine rağmen insana, dünya ve ahiret mutluluğunu sağlama, rehberlik etme ve kurtuluşa erdirmeye misyonunu korumuştur. Günümüzde gerek insanların birbirleriyle ilişkilerindeki ahlaki çöküşe gerekse de devletlerarası ilişkilerde çıkar çatışmaları sebebiyle yaşananlar ele alındığında Kur'ân-ı Kerîm'in yol göstericiliğine ne kadar çok ihtiyaç duyulduğu görülecektir.

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'in 8. suresi olan Enfâl suresi ana konuları bağlamında ele alınacaktır. Çalışmada günümüzün en yaygın metotlarından biri olan sure çerçeveli konulu tefsir yöntemi kullanılacaktır.

“Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği” adlı çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ele alınacaktır. Birinci bölümde tefsir ve konulu tefsir hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilecektir. İkinci bölümünde Enfâl suresi hakkında tanıtıcı bilgiler verilecek olup son bölümde ise Enfâl suresi konulu tefsir yöntemiyle, içerdiği konulara göre klasik ve modern dönem tefsirleri mukayese edilerek yorumlanmaya gayret edilecektir.

Enfâl suresi diğer sureler gibi Kur'ân-ı Kerîm'in ana muhtevasını genel anlamda yansıtmaktadır. Dini ve itikadi konular, insanın yaratılış amacı, toplumsal düzen ve hukuk kuralları ile ilgili hükümler, ahlak kuralları ve nübüvvet gibi Kur'an'ın genel muhtevasını yansıtan konuların zikredilmesi Enfâl suresinin önemini arttırmıştır.

Tez konusunun seçiminden tamamlanmasına kadar her hususta rehberlik eden ve hiçbir desteğini esirgemeyen danışman hocam çok saygıdeğer Prof. Dr. Hüseyin Çelik'e teşekkür ederim. Ayrıca yapmış olduğu tavsiyelerle katkı sunan değerli hocam Doç. Dr. Naif Yaşar'a teşekkür ederim.

Adıyaman, Eylül, 2021

Fatih GÜRBÜZCAN

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Enfâl suresi, Bedir Savaşı'nda Müslümanların müşriklerden elde ettikleri ganimetlerin Allah ve Resûlü'nün koyacağı ölçülere göre taksim edileceğini bildiren ayet-i kerime ile başlar. Ayrıca Müslümanlara Yüce Allah'tan sakınmaları, birbirleriyle iyi geçinmeleri ve Allah ve Resûlü'ne itaat etmeleri emredilmektedir.

Enfâl suresinin ana teması Bedir Savaşı ve ganimetler gibi görünse de gerçekte asıl gaye, Müslümanların her dönemde düşmanlarına karşı alacakları tedbirlerin temel esaslarını belirlemektir. Bu da araştırma konusu olarak Enfâl suresinin tercih edilmesindeki sebepler arasında sayılabilir.

Enfâl suresi iman-küfür ilişkisi üzerinde durarak mü'minlerin ve kâfirlerin sahip oldukları temel özelliklerini açıklar. Bununla beraber sure, insanın en güç durumda bile Allah'ı anma, o'na tevekkül etme ve o'ndan sakınma gibi yaratıcıya olan ahlaki sorumlulukları içerir. Ayrıca kibirden ve gösterişten uzak durma, emanete riâyet etme ve infak gibi insanın çevresine karşı ahlaki davranışları ile ilgili tavsiyelerde bulunur.

Enfâl suresinde ağırlıklı olarak Bedir Savaşı'na değinildiği için bu bağlamda ganimetler ve savaş esirleri ile ilgili hükümler açıklanmaktadır. Müslümanların her zaman barışı tesis etmeleri ve yapılan antlaşmalara bağlı kalmaları emredilmektedir. Aynı zamanda sure, Yüce Allah'ın Bedir Savaşı'nda Müslümanlara olan yardımının çeşitliliğine değinilmektedir. Tüm bu hususların ele alınması ve surenin adeta bir eğitici rolü üstlenmesi, Enfâl suresinin önemini göstermektedir.

Bu çalışmada, Enfâl suresinin konulu tefsir yöntemiyle ele alınması sure hakkında tam ve doyurucu bilgiyi derli toplu görme imkânı sağlayacaktır. Bununla birlikte klasik ve modern dönem tefsir okumalarına zaman ayıramayanların istifade edebileceği bir yöntemle hazırlanmıştır. Enfâl suresini incelemek isteyen bir kişi bu çalışma sayesinde suredeki ayetlerin hangi konular ile ilgili olduğu hakkında yeterli bilgi sahibi olabilecektir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
B) ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
TEFSİR VE KONULU TEFSİR HAKKINDA	4
1.1. TEFSİR.....	4
1.1.1. Tefsir'in Tanımı.....	4
1.1.2. Tefsir Tarihine Genel Bir Bakış	6
1.2. KONULU TEFSİR.....	10
1.2.1. Konulu Tefsir'in Tanımı	11
1.2.2. Konulu Tefsir'in Tarihi Seyri.....	12
1.2.3. Konulu Tefsir'in Önemi ve Faydaları	16
1.2.4. Konulu Tefsir'in Kısımları	19
1.2.4.1. Kur'an Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmaları	19
1.2.4.1.1. Kavram Tefsiri.....	20
1.2.4.1.2. Konu Tefsiri	20
1.2.4.2. Sure Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmaları	21
1.2.4.2.1. Surenin Tek Bir Konusunun Tefsiri	21
1.2.4.2.2. Surenin Tüm Konularının Tefsiri.....	22

1.2.5. Sure Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmalarında Araştırma Yöntemi.....	23
1.2.5.1. Sureye Giriş Yapmak	24
1.2.5.2. Surenin Temel Hedefini Ve Eksenini Belirlemek	24
1.2.5.3. Sureyi Bölümlere Ayırarak İşlemek	25
1.2.5.4. Pasajlardaki Konular Arası Bağlantıyı Kurmak	25
İKİNCİ BÖLÜM	27
ENFÂL SURESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	27
2.1. ENFAL SURESİ HAKKINDA ÖN BİLGİLER.....	27
2.1.1. Surenin Adı ve Ayet Sayısı.....	27
2.1.2. Surenin Nüzul Yeri ve Tarihi	29
2.1.3. Surenin Önceki ve Sonraki Sureler ile Münasebeti	33
2.1.4. Surenin Muhtevası.....	38
2.1.5. Surenin Fazileti	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	48
ENFÂL SURESİNİN KONULU TEFSİRİ	48
3.1. İNANÇLA İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR	48
3.1.1. İman Nedir? İmanın Tanımı	49
3.1.2. İmanı ve Küfrü Doğuran Etkenler.....	50
3.1.2.1. İnsanın Kendisinden Kaynaklanan Etkenler.....	51
3.1.2.2. Allah'ın Yol Göstermesi ve Saptırması	53
3.1.3. İmanın Artması ve Eksilmesi.....	54
3.1.4. İman Bakımından İnsanların Sınıflandırılması.....	56
3.1.4.1. Mü'minler ve Nitelikleri	56
3.1.4.2. Kâfirler ve Nitelikleri	62
3.1.4.3. Müşrikler ve Nitelikleri.....	73

3.1.5. İnsanın İmtihan Edilmesi.....	76
3.1.6. Ahiret Hayatı.....	78
3.2. AHLAK İLE İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR	80
3.2.1. İnsan Davranışlarının Oluşması.....	81
3.2.1.1. İnsan Davranışlarının Allah Tarafından Belirlenmesi	81
3.2.1.2. İnsanın Davranış Özgürlüğü ve Sorumluluğu	85
3.2.2. İnsanın Allah’a Karşı Ahlaki Görevleri	88
3.2.2.1. Allah’ı Sevmek ve O’nu Anmak.....	89
3.2.2.2. Takva	91
3.2.2.3. Tevekkül	94
3.2.3. İnsanın Kendisine ve Çevresine Karşı Ahlaki Görevleri	96
3.2.3.1. İnfak.....	97
3.2.3.2. Kibirden ve Riyâ’dan Sakınmak.....	100
3.2.3.3. Emanete Riâyet Etmek.....	102
3.3. TOPLUMSAL DÜZEN VE HUKUK İLE İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR.....	104
3.3.1. Başka Toplamlar İle İlişkiler.....	105
3.3.1.1. Barışın Esas Oluşu.....	105
3.3.1.2. Savaş (Cihad)	109
3.3.1.2.1. Gerektiğinde Savaşmaya Teşvik Etme	111
3.3.1.2.2. Askeri Hazırlık ve Donanım	115
3.3.1.2.3. Savaş Esirleri.....	117
3.3.1.2.4. Ganimet	125
3.3.1.2.5. Savaşta İlâhi Yardım.....	135
3.3.1.2.6. Savaştan Kaçma.....	144
3.3.1.3. Antlaşma.....	147

3.3.2. Miras Hukuku.....	153
3.4. NÜBÜVVET İLE İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR....	155
3.4.1. Nübüvvet-Tarih İlişkisi	155
3.4.1.1. Tarihin İşleyişinde Sünnetullah	156
3.4.1.2. Toplumların Helakını Doğuran Nedenler	159
3.4.2. Hz. Muhammed (sas).....	161
3.4.2.1. Hz. Peygamber’e Yönelik Uyarılar	162
3.4.2.2. Hz. Peygamber ve Müslümanların Mücadelesi	164
3.4.2.2.1. Hicret Öncesi Hz. Peygamber’in Kavmiyle İhtilafı...165	
3.4.2.2.2. Hicret’in Önemi, Muhacir ve Ensar’ın Fazileti.....	170
3.4.2.2.3. Hicret Sonrası Dönem	173
3.4.2.2.3.1. Müslümanların Medine’deki Genel Durumu	174
3.4.2.2.3.2. Müslümanların Hz. Peygamber İle İlişkileri	176
3.4.2.2.3.3. Münafıklar İle Olan İlişkiler	178
3.4.2.2.3.4. Bedir Savaşı Ekseninde Müşrikler İle Olan İlişkiler.....	179
SONUÇ	195
KAYNAKÇA	200
ÖZGEÇMİŞ.....	212

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
(cc)	: Celle Celâluhû
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ö	: Ölüm Tarihi
(r.a.)	: Radiyallahu Anhu
(r.anha)	: Radiyallahu Anhâ
(sas)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
trs.	: Tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kur’ân-ı Kerîm’i nazil olduğu dönemden günümüze kadar insanlığa en iyi şekilde açıklamak, müfessirlerin en temel amacı olmuştur. Bu amaç çerçevesinde özellikle de içinde bulunduğumuz dönemde sistemleşmeye başlayan “Konulu Tefsir” çalışmaları ilâhi mesajı insanlara ulaştırmada en güvenilir metotlardan biri olarak görülmektedir. Konulu Tefsir yöntemi ile ele alınan çalışmalar genel olarak Kur’an çerçeveli konulu tefsir çalışmaları ve sure çerçeveli konulu tefsir çalışmaları şeklinde iki kısma ayrılır. “Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği” adlı bu çalışmamızda Kur’ân-ı Kerîm’in 8. suresi olan Enfâl suresi, sure merkezli konulu tefsir çerçevesinde ele alınmaya gayret edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, sure çerçeveli konulu tefsir yöntemi ile Enfâl suresini ana konulara ve bu konularla bağlantılı alt başlıklara ayrılmasıdır. Böylece Enfâl suresini bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısıyla Kur’an’ın genel muhtevasına uygun bir şekilde değerlendirmeye çalışılmıştır.

B) ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

“Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği” isimli çalışma, sure merkezli tefsir çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı. Çalışmanın ilk bölümünde tefsir tarihine kısa bir giriş yapılmasının ardından, günümüzde yapılan tefsir çalışmalarında sıkça başvurulan “konulu tefsir metodu”, önemi, çeşitleri ve bu çeşitlerinden biri olan “sure çerçeveli konulu tefsir” konusu ele alınıp, çalışmanın bu temel üzerine oturtulacağı belirtilmiştir. İkinci bölümde surenin adı, ayet sayısı, nüzul süreci, önceki ve sonraki sureler ile münasebeti gibi hususlar ele alınarak sure genel özellikleriyle tanıtıldı. Ayrıca surenin genel muhtevası ve fazileti ile ilgili konulara da değinildi. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise surede geçen ayetler, ele alınan konular açısından kategorize edilmeye çalışıldı. Bu konulardaki mesajlar tespit edilip, tahlil edildi. Bunu yaparken de Kur’ân-ı Kerîm’in genel bakış açısı altında anlama çabasına girildi.

Çalışmada hem klasik kaynaklar hem de modern kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde tefsir tarihi ve konulu tefsir hakkında tanıtıcı bilgiler için başvurulmuş eserlerden bazıları Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûm'il-Kur'ân*, Suyûtî'nin *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Zurkânî'nin *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* gibi temel kaynaklardır. Ayrıca çağdaş dönemde Kur'ân ilimleri konularında öne çıkan İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsîr Tarihi ve Tefsir Usûlü*, Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Mehmet Akif Koç'un editörlüğünü yaptığı *Tefsir El Kitabı* gibi eserlerden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Konulu tefsir çalışmalarında Mustafa Müslim'in, *et-Tefsîru'l-Mevdûi*, Şahin Güven'in, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Muhsin Demirci'nin *Konulu Tefsire Giriş* kitaplarının yanında bu hususta yazılan birçok makale ve tezden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan konularda geçen kavramların anlamlarına yer verilirken İbn Manzûr'un *Lîsânü'l-Arab*'ı, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*'ı, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Ta'rîfât*'ı, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukûk-i İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* vb. kaynaklara başvurulmuştur. Surede geçen ayetlerin mealleri verilirken “*Diyanet İşleri Başkanlığı Meali*” esas alınmıştır.

Çalışma sure eksenli konulu tefsir çalışması olması sebebiyle Enfâl suresinde geçen ayetleri Ömer Özsoy ve İlhami Güler'in *Konularına Göre Kur'an*'ı ve Muhsin Demirci'nin *Kur'an'ın Ana Konuları* adlı eserleri başta olmak üzere birçok eserden yararlanılarak konu başlıkları oluşturuldu. Klasik ve modern tefsirlerden de istifade edilmek suretiyle ana konular ile bağlantılı tali konulara değinildi.

Ayetlerin hem sebebi nüzulünü tespit etme hem de ayetlerin açılımı hususunda başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hadis kitaplarından ve Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in *Tefsîri'l-Kur'ân*, Suyûtî'nin *Lubâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, Vâhidî'nin *Esbâbu Nüzûl* eserlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Enfâl suresinin konulu tefsir çalışmasında surede geçen konular ele alınırken ayetlerdeki ilahi mesajın daha iyi anlaşılması için birçok tefsirden istifade edilmeye çalışılmıştır. Kendisinden yararlanılan tefsirlerden bazıları şunlardır: Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*'ı, Mâturîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı, Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*'i, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Fahrüddîn Râzî'nin *Mefâtihü'l-Gayb*'ı gibi eserlerdir. Ayrıca Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl*, Beydâvî'nin

Envâru't-Tenzîl, Ebu's-Suûd'un *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı eserleri sıklıkla başvurulanan tefsirlerdendir.

Ayetlerin günümüz açısından daha iyi değerlendirilebilmesi için Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dîni Kur'ân Dili*, diyanet işleri başkanlığının hazırlamış olduğu *Kur'ân Yolu*, Vehbe Zuhaylî'nin *et-Tefsiru'l-Münir*, Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'an*, İsmail Turan'ın *Vücûhü't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl* adlı tefsirlerinden yararlanılmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR VE KONULU TEFSİR HAKKINDA

Çalışmanın konusunu oluşturan Enfâl suresinin Konulu Tefsir metodu ile ele alınmasına geçmeden önce bu bölümde Tefsir ve Konulu tefsirin tanımı yapılacak olup kısaca tefsir tarihine değinilecektir.

1.1. TEFSİR

Kur’ân-ı Kerîm, vahiy kaynaklı kitapların en sonuncusudur. Nüzulünden itibaren kıyamete kadar tüm insanlığın dünya ve ahiret saadetini amaç edinmiş ilahi bir kitaptır. Hz. Peygamber’e verilen en büyük mucize olan Kur’an, bütün insanların davranışlarına yön vermeyi esas almış, getirmiş olduğu düzenlemelerle her dönem insanlığa rehber olmuştur. Bundan dolayı ilahi kitapların sonuncusu olan Kur’an’ın, bütün insanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılıp hayata tatbik edilebilmesi için tefsir edilmesi gereklidir.

1.1.1. Tefsir’in Tanımı

Tefsir kelimesi (فسر) ya da (سفر) kökünden gelen “Tef’îl” vezninde bir mastardır. (فسر) sözlükte “ortaya çıkarmak, bir şeyi açıklamak ve kapalı bir şeyi açmak” gibi manalara gelir.¹ (سفر) mastarı ise “üzerindeki örtüyü kaldırmak, aydınlatmak, ortaya çıkarmak” gibi manalara gelmektedir.² Bu iki kelimenin anlam bakımından yakınlıkları ve Arap dilinde var olan taklib³ sanatı da dikkate alınacak olursa, tef’îl babından olan “Tefsir” kelimesinin bu iki kökten de türemesi mümkündür.⁴ Bununla beraber bu iki kelime arasında bazı ince farklar bulunmaktadır. Emin el-Hûlî, سفر ve فسر fiillerinin her

¹ İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânu-l Arab, 3. Baskı, Daru’s-Sadr, Beyrut, 1994, V, s. 55; Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, DİA, İstanbul, 2011, XL, s. 281-290.

² İbn Manzûr, IV, s. 367.

³ Herhangi bir kelimedede bulunan harfların yerlerini değiştirmek suretiyle yeni bir kelime oluşturma sanatıdır. Bkz. Muhsin Demirci, Tefsir Terimleri Sözlüğü, 7. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2018, s. 176.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 31. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018, (Tefsir Usûlü), s. 240.

ikisinin de lügatte “açmak” manasında birleştiğini, fakat bunlardan سفر lafzının “görünen ve maddi olan bir şeyi açmak” anlamına geldiğini, فسر lafzının ise “gizli ve manevi olan bir şeyi açmak” manasına geldiğini belirtir. Buradan hareketle de فسر kelimesinin “Tef’îl” vezninin mastarı olan “Tefsir” lafzının, manayı açmak ve açıklamak anlamına geldiğini ifade eder.⁵

Tefsir kelimesi Kur’an-ı Kerim’de Furkân suresinin 33. ayetinde zikredilmektedir.

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا

*“Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.”*⁶

Genellikle müfessirler Furkan suresinin 33. ayetinde geçen تفسير kelimesinin lügat manasını dikkate alarak Kur’an’ın gerçekliğini, doğruluğunu, belirgin ve anlaşılır olduğunu izah etmeye çalışmışlar. Bu çerçevede “Tefsir” kelimesine “beyan etmek, ayrıntılı olarak açıklamak ve sözdeki kapalılığı giderip doğru biçimde yorumlamak” anlamlarını yüklemişlerdir.⁷

Terim olarak tefsir ilmi ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

Tefsir; Kur’an lafızlarının okunuşlarından, lafızların delalet ettiği manalardan, müfret ve terkip halinde taşıdıkları hükümlerden, terkip halinde kendilerine yüklenilen manalardan ve bunları tamamlayan şeylerden bahseden bir ilimdir.⁸

Tefsir; Allah’ın Hz. Peygamber’e indirmiş olduğu kitabın manalarını beyân etmeyi, içerdiği ahkâm ve hikmetlerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bir ilimdir.⁹

Tefsir; insan gücü ve Arap dilinin verdiği imkân ölçüsünde Allah’ın muradına delalet etmesi yönüyle Kur’an metninin içerdiği manaları ortaya koymayı amaçlayan bir ilimdir.¹⁰

⁵ Emin el-Hûlî, Kur’an Tefsirinde Yeni bir Metod, çev. Mevlüt Güngör, Kur’an Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 13.

⁶ Furkan: 25/33.

⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Amullî et-Taberî el-Bağdâdî, Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, thk. Abdullah İbn Abdu’l- Muhsin et-Türkî, 1. Baskı, Daru’l-Hicr, yy, 2001, XVII, s. 448; Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, 3. baskı, Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, Beyrut, 1987, III, s. 279.

⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân, el-Bahru’l-Muhît, thk. Muhammed Cemîl, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1999, I, s. 26.

⁹ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, 1. Baskı, Dâru İhyâu’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1957, I, s. 13.

¹⁰ Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 241.

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e indirdiği kitabına ait; nüzul, sened, edâ ve ahkâma yönelik lafız ve mana hallerini açıklayan bir ilimdir.¹¹

Bütün bu tanımlardan yola çıkıp yukarıdaki farklı tanımlamaları da göz önünde bulundurarak Tefsir'i kısaca şöyle tanımlayabiliriz: Allah'ın insanlara göndermiş olduğu mesajı, muradı ilâhiyi doğru bir şekilde okuyup anlamaya yardımcı olan ve Kuran'ı, içinde bulunduğu dönemin insanlarına gücü nispetinde açıklayan bir ilimdir.

Kur'an-ı Kerîm nazil olduğu andan itibaren hiçbir tahrifata uğramadan bizlere kadar ulaşmıştır. Son ilahi kitap olması hasebiyle hükümleri kıyamete kadar bâki kalacaktır. Kur'an, verdiği mesajlar ve sunduğu temel esaslar itibariyle apaçık bir kitaptır. İlahi bir kelimadan dolayı muhatapları tarafından doğru anlaşılmalı ve insanın hayatına yön vermeyi amaçlamaktadır.

1.1.2. Tefsir Tarihine Genel Bir Bakış

Hız. Peygamber'e tebliğ ve tebyîn etme görevi Kur'an ile verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hız. Muhammed'e verilen bu görevlerle ilgili bazı ayetler şöyledir:

*“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.”*¹²

*“(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (bunun üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.”*¹³

Zikredilen ayetlerde tebliğin peygamberlik vazifesinin esası olduğu vurgulanmıştır. Allah Resûlü'nün de bu vazifeyi yapmakla mükellef olduğu beyan edilmektedir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'in tebliğ edeceği ilahi mesajı herkesten daha iyi anladığından şüphe yoktur. Kur'an'daki eşsiz hakikatleri bizlere öğretecek bizzat vahyin ilk muhatabı Hız. Muhammed'dir. O, mutlak olarak Kur'an-ı Kerim'i insanlar içerisinde en iyi bilen ve en iyi anlayandır.¹⁴

Hız. Peygamber'in farklı yöntemlerle Kur'an-ı Kerim'i tefsir ettiği bilinmektedir. Bu yöntemler; Kur'an'daki herhangi bir ayeti doğrudan ashabına okuyarak izah etme ve

¹¹ Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Fevvaz Ahmed Zümerli, 1. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995, II, s. 6.

¹² Maide: 5/67.

¹³ Nahl: 16/44.

¹⁴ Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 237.

söylemiş olduğu sözü desteklemek amacıyla konuyla ilgili bir ayeti okuduktan sonra onun açıklamasını yapma şeklindedir. Ayrıca muhatabının dikkatini çekmek için herhangi bir ayetle ilgili sorular yöneltip daha sonra o ayeti açıklığa kavuşturma ve ashabın Kur'an ayetleri ile ilgili sorularına cevap verme şeklinde sıralanabilir.¹⁵

Kur'an'ı anlama girişimleri nüzul süreciyle beraber başlamıştır. Allah Resûlü mükellef olduğu kadarı ile Kur'an'ı tefsir etme vazifesini yerine getirmiştir. O, Kur'an'ı kendi bakış açısına göre tefsir etmek isteyenlere bütünüyle geçit vermemiştir. Yine Hz. Peygamber ayetlerin tamamını veya kâhir ekseriyetini kesin bir tefsire bağlamamak suretiyle, Kur'an tefsirini sürekli canlı tutup sonraki nesillerin içinde bulundukları zamanın ihtiyaçlarına göre yeni yorumlar getirmelerine imkân tanımıştır.¹⁶

Hız. Peygamberin vefatından sonra tefsir sahasındaki en mühim rolü sahâbî almıştır. Ashâb-ı Kirâm'ın imanlarının güçlü oluşu, Kur'an'ın nüzulüne şahit olmaları, nazil olan ayetlerin arka planına vakıf olmaları, meydana gelen hadiseleri bizzat yaşamaları, onları Allah Resûlünün vefatından sonra tefsirde önemli bir konuma getirmiştir. Sahabe Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken öncelikle Kur'an'a ve Hız. Peygamber'in söz ve uygulamalarına müracaat etmiştir. Bu iki kaynakta bulamadıkları meseleleri ya kendi içtihat ve re'ylere göre hükme bağlar ya da Ehl-i Kitap'a¹⁷ başvururlardı.¹⁸ Resûlullah'ın vefatından sonra sahâbîler arasında dört halife, Ubeyy b. Ka'b (ö. 19), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32), Ebû Mûsa el-Eş'arî (ö. 44), Zeyd b. Sabit (ö. 45), Abdullah b. Abbas (ö. 68), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73) tefsir alanında ön plana çıkmıştır.¹⁹

Dört halife döneminde fetih hareketlerinin hız kazanmasıyla İslam devletinin sınırları çok geniş bir coğrafyaya yayıldı. Bunun doğal sonucu olarak farklı dinlere ve kültürlerle ait topluluklar İslam devletinin topraklarına dâhil olmuştur. Bu geniş coğrafyada yeni Müslüman olan ve Müslüman olmayı tercih etmeyip İslam'ın egemenliği altında inançlarını yaşayan kesimlerin, İslam'ın adaletli yönetimi altında

¹⁵ Muhsin Demirci, Tefsir Tarihi, 68. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2020, s. 58-59.

¹⁶ Suat Yıldırım, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, I, s.53.

¹⁷ Yüce Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm'den önce vahiy yoluyla indirilmiş olan Tevrât, Zebûr ve İncil gibi kutsal kitaplara inanan ve amel bakımından bunlara bağlı bulunan Yahudi ve Hristiyanlar hakkında kullanılan ve onları Allah'a ortak koşanlardan ayıran bir terim. Bkz. Demirci, Tefsir Terimleri Sözlüğü, s. 54.

¹⁸ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, Fezr Yayınevi, Ankara, 1996, (Tefsir Tarihi), I, s. 65.

¹⁹ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Risale Yayınları thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrut, 2008, (İtkân), s. 783.

idare edilebilmesi ve kültürel altyapının oluşturulabilmesi için başvuru en önemli kaynak Kur'an olmuştur.

Tâbiîn müfessirler, sahâbenin de kullandığı Kur'an-ı Kur'an ile tefsir etme yöntemini, Hz. Peygamber'in tefsirine müracaat etmeyi ve sahâbeden aldıkları tefsir bilgisine başvurmayı kesinlikle ihmal etmemişlerdir. Yine başvuru kaynakları olarak; lügat bilgisi, Ehl-i Kitap'a müracaat, Arap şiiri ve içtihat şeklinde sıralanabilir. Bu dönemde yoğun bir şekilde isrâiliyat²⁰ denilen bilgi türünün tefsire girdiği, içtihadî yorumların yaygınlık kazandığı, bunun sonucunda da tefsir alanında ihtilafın artmaya başladığı görülür.²¹

Tefsir ilminin bu tarihi süreci içerisinde muazzam bir literatür meydana gelmiştir. Müfessirlerin Kur'an'ın çeşitli yönlerini ele alarak yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, tefsir alanında çeşitli yönelişler meydana gelmiştir. Müfessirlerin Kur'an'ın eşsiz mesajının diğer sözlere üstünlüğünü ispat edebilmek için belâgat, irab, kıssalar, akaid, ahkâm-ı şer'iyye vb. ilimlerde derinlemesine analizler yaptıkları görülür.²²

Tefsirler, muhtelif yönlerden ve müfessirlerin durum ve tutumlarına göre çeşitli türlere ayrılabilir.

İbn Abbas (ra) tefsiri dört kısma ayırır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Hiç kimsenin bilmekten müstağni olmadığı tefsir, Arap dilini bilmekle mümkün olan tefsir, ilimde derinlik sahibi olanların bileceği tefsir ve Allah'tan başka hiç kimsenin bilmesine imkân olmayan tefsirdir.²³

Tefsir ilimleri üzerine yapılan çalışmalara göre, tefsirler genellikle rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

Rivâyet tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in, Kur'an ayetleri ışığında, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden gelen sözlerle açıklanmasıdır. Buna naklî ve me'sûr tefsir de denir.²⁴ Rivâyet tefsirleri, Hz. Peygamberin ve ondan sonra gelen nesillerin Kur'an anlayışlarını muhafaza etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Kur'an ile tefsirinde ve sahih olan Peygamber sünnetinde bir ihtilaf söz konusu olduğu söylenemez. Fakat burada Hz.

²⁰ İsrailiyyat: Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından aktarılıp Kur'an tefsirine sokulan İslam dışı bilgiler. Bkz. Demirci, Tefsir Terimleri Sözlüğü, s. 130.

²¹ Zekerîya Pak, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)", "Tefsir El Kitabı" (Ed. M. Akif Koç), 6. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s. 138; Demirci, Tefsir Tarihi, s. 88-89.

²² Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 256.

²³ Suyûtî, İtkân, s. 773.

²⁴ Muhammed Hüseyin Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Mektebetü Vehbe, Kahire, trs, I, s 112.

Peygamber, sahabe ve tâbiîne isnat edilen sözler bulunduğunu da unutmamak gerekir. Bazı rivâyetlerin sıhhatinin zayıf olması, naklî tefsirin zaaf noktası olarak görülür. Bu durumda rivayet tefsirinin zayıf yönlerini genel olarak üç noktada toplanabilmesi mümkündür. Bunlar, tefsirde uydurma rivayetlerin çokluğu, isrâiliyat'ın tefsire etkisi ve senetlerin hazfedilmesi şeklinde sıralanabilir.²⁵

Rivâyet tefsirinin meşhur örnekleri arasında; Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Ebû'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İbn Kesîr (ö. 744), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Celâluddin es-Suyûtî (ö. 911), *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr* adlı eserler sayılabilir.

Dirâyet tefsirine gelince sadece Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlerle yetinmeyip aynı zamanda dil, edebiyat, sosyoloji ve psikoloji gibi farklı bilim dallarından da yararlanılarak yapılan tefsirdir. Dirâyet tefsiri re'y ve ma'kul tefsir diye de adlandırılmaktadır.²⁶

Bilindiği gibi vahyin ilk muhatapları oldukça sade bir hayat yaşamaktaydılar. Onların hayata bakış açıları Kur'an'ın temel prensipleri istikametinde devam ettiği için, Kur'an'ın anlaşılması noktasında pek de sıkıntı çektikleri söylenemez.

Müslümanlar herhangi bir sorunla karşılaştıklarında doğrudan Hz. Peygambere gidip sorunlarını çözebiliyorlardı. Buna rağmen ilk dönemlerden itibaren az da olsa re'ye başvurma geleneği kendini hissettirmeye başlamıştı. Dirâyet tefsir metodunun ortaya çıkmasında, zamanla İslam devletinin sınırlarının genişlemesi ve Müslümanların yabancı milletlerin kültürleriyle buluşmaları son derece etkili olmuştur. Farklı kültürdeki insanların yaşam standartları değişkenlik gösterdiği gibi bireysel ve toplumsal sorunları da çeşitlilik arz etmekteydi. Kur'an ilimleri ile uğraşan müfessirler zamanın ilerlemesi ile değişen muhataplarına içinde bulundukları döneme uygun cevaplar verme gereksinimleri üzerine yeni tefsir yöntemleri ortaya çıkmıştır.²⁷

İbn Nâkîb (ö. 698) salt re'y ile yapılan tefsir denildiğinde akla şu beş olumsuz mananın geldiğini söylemiştir: “Bunlar, temel İslam bilimlerine vakıf olmadan yapılan tefsir, Allah'tan başkasının bilmediği müteşâbih ayetlerde yapılan tefsir ve batıl bir mezhebin görüşünü doğrulatmak için yapılan tefsirdir. Ayrıca akli bir delile

²⁵ Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 257.

²⁶ Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 258.

²⁷ Muhsin Demirci, Konulu Tefsire Giriş, 3. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2017, s. 43.

dayanmaksızın yapılan tefsir ve kişisel beğeni ve arzulara göre yapılan tefsir şeklinde sıralanabilir.”²⁸

Tefsir geleneğine bakıldığı zaman rivâyet tefsiri sayılan eserlerin büyük çoğunluğunda dirâyet tefsiri usûlünün kullanıldığı, dirâyet tefsiri kategorisine yerleştirilen eserlerde de rivâyet usûlüne yer verildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bunları tefsir literatüründe kategorik bir ayrım olarak görmek yerine, birer te’lif geleneği kabul etmek, rivâyet ya da dirâyet tefsir metotlarından birini tamamen göz ardı etmektense, ağırlığı ikisinden birine veren eserlerden söz etmek daha doğru görülmektedir.²⁹

Dirâyet tefsirine; Ebû Mansûr el-Mâturîdî’nin *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Fahreddîn er-Râzî’nin *Mefâtihu’l-Ğayb*, el-Beydâvî’nin *Envâru’t-Tenzîl*, en-Nesefî’nin *Medâriku’t-Tenzîl*, Ebu Hayyan’ın *el-Bahru’l-Muhît* adlı eserleri örnek verilebilir. Bununla birlikte el-Mahallî ve es-Suyûtî’nin *Tefsîru’l-Celaleyn*, Ebu’s-Suûd’un *İrşâdu’l-Aklî’s-Selîm*, Elmalılı Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’ân Dili* ve Tahir b. Âşûr’un *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* isimli eserleri de dirâyet tefsirleri arasında sayılabilir.

Tefsir tarihinde rivâyet ve dirâyet tefsirleri şeklindeki ayrımın yanında farklı tasniflerde yapılmıştır. Bunlar; lügavî, mezhebî, işârî, fikhî, ilmî, içtimâî, edebî ve felsefî yönü ağır basan tefsirler şeklinde sıralanabilir.³⁰

1.2. KONULU TEFSİR

Kur’ân-ı Kerim, muhatapları tarafından kolayca anlaşılabilen ve hayata tatbik edilebilen, aynı zamanda da insanlara hidayet rehberi olarak gönderilen son ilâhî kitaptır. Dolayısıyla nazil olduğu andan itibaren Hz. Peygamber’in örnekliğinde anlaşılmış ve hayata tatbik edilmeye çalışılmıştır. İlk vahyin indiği dönemden günümüze kadar ilâhî muradı anlama ve yorumlama faaliyetleri devam etmiş ve gün geçtikçe daha fazla önem kazanmıştır.

İçinde yaşadığımız yüzyılda Kuran’ın evrensel mesajının insanlığa nasıl bir dil ve üslupla, ne şekilde ve hangi metotla sunulacağı İslam bilginlerinin üzerinde çalıştıkları temel bir sorundur. İslam bilginleri, bu tür sorunları çözebilmek için

²⁸ Suyûtî, İtkân, s. 773-774.

²⁹ M. Suat Mertoğlu, “Tefsir”, DİA, Ankara, 2011, XL, s. 290-294.

³⁰ Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 332; Demirci, Tefsir Tarihi, s. 195.

Kur'an'ın önceki tefsir usullerini incelemekle beraber yeni yöntem arayışlarına yönelmişlerdir. Bu yeni yöntemlerden biri de “Konulu Tefsir” metodudur.

1.2.1. Konulu Tefsir'in Tanımı

Türkçe'ye “Konu” olarak çevrilen, Arapçadaki karşılığı “Mevzû” kelimesi, isim olup “üzerinde durulan, konuşulan, yazılan fikir veya mesele” anlamlarına gelir.³¹ “Mevzu” lafzının Arapçadaki kökü “el-Vaz” kelimesi ise lugatta; “aşağı indirmek, düşürmek, atmak, sabitleştirmek, yaratmak, yapmak ve bina etmek” gibi anlamlara gelir.³²

Günümüzde Tefsir çalışmalarının en önemli yöntemlerinden biri olan “Konulu Tefsir” metodunun tanımlarından bazıları şunlardır:

Farklı surelerde geçen belirli bir konuya ait Kur'an ayetlerini nüzul sırasını da dikkate alarak bir araya getirmek suretiyle, nazil oldukları ortam içerisinde benzer ayetlerle konuyu işlemektir.³³

Kur'an-ı Kerim'deki bir ya da daha fazla sure kapsamında Kur'an'ınengin mesajlarının amaçları doğrultusunda konuları inceleyen bir ilimdir.³⁴

Kur'an'ın tamamını veya ondaki herhangi bir meseleyi; inanç, toplum, evren vb. araştırma konusu olarak belirledikten sonra, ayetleri nüzul sırasına göre ele alıp incelemek suretiyle Kur'an'ın o konu hakkındaki bakış açısını sunan bir ilimdir.³⁵

Kur'an'ın bütünü veya herhangi bir suresi çerçevesinde, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak konuları ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilimdir.³⁶

Konulu tefsirle ilgili tanımlara bakıldığında; Kur'an'ın belli bir konu hakkındaki görüşünü açığa çıkarma, Allah'ın o konuyla ilgili muradını ortaya koyma, ilahi mesajın doğru bir şekilde anlaşılmasını ve insanlığın hidayetine vesile olmasını sağlayan çalışmalar olduğu görülmektedir.

³¹ D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, 10. Baskı, İstanbul, s. 672.

³² Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Rağib el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk. Safvân Adnan Dâvudî, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1992, s. 874.

³³ Muhammed Hicâzî, et-Tefsîru'l-Mevduiyye fî'l-Kur'âni'l-Kerim, Kahire, trs, s. 402-403.

³⁴ Mustafa Müslim, Mebâhis fî't-Tefsîri'l-Mevzûî, Kuran Çalışmalarında Yöntem, 2. Baskı, çev. Salih Özer, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 24.

³⁵ Demirci, Tefsir Terimleri Sözlüğü, s. 161.

³⁶ Şahin Güven, Konulu Tefsir Metodu, 4. Baskı, Marmara Üniversitesi İfay Yayınları, İstanbul, 2019, s. 51.

1.2.2. Konulu Tefsir'in Tarihi Seyri

Tarihten günümüze kadar ulaşan tefsirleri genel nitelikleri itibariyle Mevdi'î (Konumlu) ve Mevdû'î (Konulu) tefsir çalışmaları şeklinde iki kısma ayırabiliriz. Mevdi'î Tefsir; Kur'an'daki sure ve ayet sıralaması dikkate alınarak her ayetin mevcut tertibine göre baştan sona tefsir edilmesidir.³⁷ Mevdû'î tefsir ise Kur'an'ın tamamını veya ondaki herhangi bir meseleyi araştırma konusu olarak belirledikten sonra ayetleri nüzul tarihine göre incelemek suretiyle Kur'an'ın bakış açısının tespit edilmesidir.³⁸ Mevdi'î Tefsir çalışmaları, tefsir müktesebatında çok büyük bir yer teşkil ederken, Mevdû'î tefsir bağlamında, Kur'an'ın tüm konularını baştan sona kadar inceleyen herhangi bir tefsir daha yeni literatürümüze girmiştir. Ancak müstakil konulardan oluşan çeşitli tezler ve araştırmalar geçmişten günümüze artarak yapılmaya devam etmektedir.

Kur'an-ı Kerim nazil olmaya başladığı ilk günden itibaren Peygamber (sas) tarafından insanlara tebliğ edilmiştir. Hz. Peygamber sahabenin kendisine ayetlerle ilgili yönelttiği sorulara cevap verir ve ayetlerde kastedilen manaları açıklığa kavuştururdu. Tefsir tarihine bakıldığında "Konulu Tefsir" olarak bilinen bu metodun temelini Hz. Peygamber'e kadar uzandığı söylenilebilir.

Hz. Peygamber'in ihtiyaç duyulduğunda bu yöntemi kullandığı görülmektedir. Örneğin, *"İman edip de imanlarına zulmü buluşturmayanlar var ya işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."*³⁹ ayeti nazil olduğunda sahabe bu ayetin anlaşılması noktasında sıkıntı çekmişlerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in yanına gelerek ona: 'Yâ Resûlallah! Hangimiz kendine zulmetmez ki!' demişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü: "Ayette zikredilen zulüm kelimesi sizin anladığınız manada değildir. Lokman'ın: *"Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette çok büyük bir zulümdür."*⁴⁰

³⁷ Muhammed Bâkır es-Sadr, Kur'an Okulu, Fecr Yayınları, çev. Mehmet Yolcu, Ankara, 1995, s. 13.

³⁸ Demirci, Tefsir Tarihi, s. 182.

³⁹ En'âm: 6/82.

⁴⁰ Lokman: 31/13.

dediğini duymadınız mı? Şunu bilin ki ayette sözünü ettiğiniz zulümden maksat şıktır.” buyurmuştur.⁴¹

Yine Peygamberimiz, En’âm suresinde “*Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin*”⁴² ayetinde geçen gaybın anahtarlarından muradın ne olduğunu, Lokman suresindeki “*Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru yağdırır, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Nerede öleceğini de bilemez. Muhakkak ki Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*”⁴³ ayetiyle tefsir etmiştir.⁴⁴

Konumuzla ilgili nakledilen bir başka rivayet de şöyledir: “Bir gün Hz. Aişe (ranha), “*Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz*”⁴⁵ ayetini okudu ve ardından da: Eyvah ne kadar kötü bir şey! Erkekler ile kadınlar beraber diriltilip bir araya getirilecek ve dolayısıyla birbirinin edep yerlerine bakacaklar” diyerek şaşkınlığını ifade etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*İşte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır*”⁴⁶ ayetini okuyarak Hz. Âişe’nin (ranha) şaşkınlığını gidermiştir.⁴⁷

Hz. Peygamber; bir konu ile ilgili ayetleri bir araya getirip tefsir ettiği gibi, herhangi bir konu hakkında söylemiş olduğu bir ifadeyi, aynı konuyla alakalı ayetlerle güçlendirdiği de görülmektedir. Ebû Said’den (ra) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (sas): “Bir kimseyi mescide gidip gelirken gördüğünüzde onun imanlı olduğuna şahitlik edin” buyurmuştur. Daha sonra da “*Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman edenler imar ederler.*”⁴⁸ ayetini okumuştur.⁴⁹ Burada Hz. Peygamber “imar” kelimesini maddi olarak inşa etme anlamında değil de manevi olarak camiye

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, el-Câmiü’l-Müsnedü’s-Sah’ihu’l-Muhtasar min Ümûri Resûlillâh Sallallâhü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, 1. Baskı, Dârü Tavki’n-Necât, Beyrut, 2001, Enbiyâ 40; Tefsir 123.

⁴² En’âm: 6/59.

⁴³ Lokman: 31/34.

⁴⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, thk. M. Fuat Abdalbaki-Muhibbuddîn el-Hatîb, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, 1986, VIII, s. 375.

⁴⁵ En’am: 6/94.

⁴⁶ Abese: 80/37.

⁴⁷ Taberî, XXIV, s. 125.

⁴⁸ Tevbe: 9/18.

⁴⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, el-Câmiü’l-Kebîr, thk. Beşşâr Âvvâd Ma’ruf, 2. Baskı, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1998, Ebvâbu Tefsîri’l-Kur’an 10.

neşelendirme anlamında kullanarak sözlü ifadesini aynı konudaki ayetle desteklemiştir.⁵⁰

Yukarıda zikredilen örneklerden anlaşıldığı üzere, her ne kadar konulu tefsir yöntemi, bu isimle ve sistemli bir şekilde yakın dönemlerde ortaya çıkmışsa da aslında o, yeni bir metot değildir. Çünkü bu metodun, Peygamber (sas) tarafından kullanılan “Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri” ile sıkı bir ilişkisi olduğu görülür. Bu örneklerde olduğu gibi Hz. Peygamber bazı konuların anlaşılmasını sağlamak ve Kur’an’a bütüncül bir bakış açısı kazandırabilmek için Kur’an’ın aynı konularıyla ilgili diğer ayetlerinden yararlanmak suretiyle Kur’an’ı tefsir etmiştir. Bu da onun hem Kur’ân-ı Kerîm’in Kur’an’la tefsir yöntemine ilk adımı attığını hem de konulu tefsire emsal teşkil edecek bir uygulamayı başlattığını göstermektedir. Bu nedenle tarihte müfessirlerin büyük bir çoğunluğu Kur’an ayetlerini tefsir ederken, aynı konudaki ayetleri bir araya getirerek onları bir bütünlük içerisinde ele almaya büyük önem vermişlerdir.⁵¹

Kur’an’ı tefsir etme faaliyetleri sahâbe ve tâbiîn döneminde de artarak devam ediyordu. Tefsir ilminde önemli bir konuma sahip olan bu iki nesil, Kur’ân’ın anlaşılması noktasında yaşadıkları problemleri çözmek için öncelikle Kur’an’ın bizzat kendisine ve Allah Resûlü’nden (sas) gelen haberlere müracaat ediyorlardı. Bununla beraber içtihat, re’y ve Ehl-i Kitap’a müracaat, sahâbe ve tâbiîn nesli tefsirlerinin en bariz özelliklerindendir.⁵² Bu dönemde konulu tefsire ışık tutacak en çarpıcı örneklerden biri Hz. Ömer (ra) ile Hz. Ali (ra) arasında geçen şu hadisedir:

Hz. Ömer (ra) evliliğinin üzerinden altı ay geçtikten sonra doğum yapan bir kadına zina cezası olarak “Hadd”⁵³ uygulamak istiyordu. Çünkü o dönemki Arap toplumunda bir kadının yedi aydan önce doğum yapmasının pek de mümkün olmadığı düşüncesi hâkimdi. Bu düşünce nedeniyle Hz. Ömer (ra) o kadının yedi aydan önce yapmış olduğu doğumu, zina edildiğine dair bir gerekçe kabul ederek zina cezası uygulamak istiyordu. Bu cezaya karşı görüş bildiren Hz. Ali (ra), Hz. Ömer’e (ra) şu iki ayeti birlikte ele almasını hatırlattı:

⁵⁰ Hüseyin Çelik, “Hz. Peygamberin Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2016, s. 136.

⁵¹ Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 83.

⁵² Güven, s. 66.

⁵³ “Hadd”: Bizzat Şârî tarafından belirlenmiş miktarı belli cezalar. Bkz. Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 7. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 166.

Bunlar, “Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (annesinin karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi (toplamda) otuz aydır.”⁵⁴ ve “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler”⁵⁵ ayetleridir. Bu ayetlerden hareketle Hz. Ali, aralarında konu birliği olan iki ayeti beraber ele alıp, hamile olan bir kadının hamilelik süresinin altı ay olarak tespit edilebilmesinin mümkün olduğu sonucuna varmıştır. Sonuçta Hz. Ömer, Hz. Ali’nin görüşünü uygun bulmuş ve kadına zina cezası uygulamaktan vazgeçmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla sahabe de bir konu ile ilgili ayetleri bir araya getirmek suretiyle Kur’an’ı belli bir bütünlük içerisinde mütalaa etmiş ve konulu tefsirin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Hz. Peygamber ve sahabe döneminde müşahede edilen Kur’an yorumu ile ilgili bütüncül anlayışın, hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısından yani tedvin döneminden sonra da devam ettiği görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’deki söz ve rivayetlerin düzenli olarak bir araya toplandığı tedvin dönemi ve daha sonraki dönemlerde, Konulu Tefsir metodunun kendini daha çok fıkhi alanda ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde bazı mezhepler Kur’an’ın tefsîrî yönünü konu edinen naslardan yola çıkarak görüşlerini sistematik bir hale getirirken, bu metodu yoğun bir şekilde kullanmaya gayret etmişlerdir. Bilhassa fıkıhçılar, Kur’ânî naslara farklı yaklaşıp bir taraftan kendi mezheplerinin temellerini atmış, diğer taraftan da söz konusu yorumlarını bir araya getirmek suretiyle ahkâm tefsirlerinin ilk örneklerini vermişlerdir. Böylece onların söz konusu çalışmaları konulu tefsirin belki de günümüzde kastedilen manada ilk nüvesini oluşturmuştur.⁵⁷

Tedvin döneminin gelişmesi ile beraber özellikle de fıkıhçıların; gündelik hayatın ihtiyaçlarından yola çıkarak, hayatta karşılaşılan problemlerin çözümü için Kur’an ayetlerini belirli bir sınıflandırmaya tabi tuttıkları görülmektedir. Daha sonra fıkıhçılar, birbiri ile ilişkili olduğu düşünülen ve aynı konuyla ilgili ayetleri bir araya getirmek suretiyle İslam’ın o konu ile ilgili bakış açısını açıklayıp içtihatlarında bulunmuşlardır. Örnek verilecek olursa fukahâ, teyemmüm ve abdest ile ilgili ayetleri “Tahâret” başlığı altında; rükû, kıyam, kıraat ile ilgili ayetleri “Salat” başlığı altında ele

⁵⁴ Ahkâf: 46/15.

⁵⁵ Bakara: 2/233.

⁵⁶ Hafız Ebû Muhammed Ali, İbn Hazm, el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Kahire, 1978, II, s. 301-302.

⁵⁷ Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 87.

almışlardır.⁵⁸ Böylece yapılan bu tür çalışmaların konulu tefsir yönteminin oluşumunu desteklediği görülmektedir.

Fıkhî araştırmalarda mevdû'î (konulu) yöneliş hâkim olurken, Kur'an alanında yapılan çalışmalarda bunun tam aksi bir yönelim hâkim olmuştur. Zira yaklaşık on üç asırdır Kur'an sahasında yapılan araştırma metotlarına mevdî'î (konumlu) yönelim hâkim olmuştur. Bu nedenle müfessirlerin büyük bir çoğunluğu daha önceki müfessirlerin yaptığı gibi Kur'an'ı baştan sona kadar ayet ayet ve sure sure şeklinde tefsir etmiştir. Bu durum tefsir alanındaki araştırmaların daha önce yapılan çalışmaların hemen hemen bir tekrarı olmasına ve Kur'ânî düşünce yapısının monoton bir hal almasına neden olmuştur.⁵⁹

Görüldüğü gibi her ne kadar konulu tefsir'in kökleri Hz. Peygamber'e kadar uzanıyor olsa da kavram olarak Kur'an ve tefsir araştırmalarında yeni bir yöntemdir. Konulu tefsire ait metodolojik, konu ve kavram çalışmaları ilk kez Ezher Üniversitesi hocalarından Ahmed Seyyid el-Kûmî ve Muhammed Ahmed el-Kâsım tarafından ortaya konulmuştur.⁶⁰

Kur'an'ın aynı konudaki ayetlerini bir araya getirerek tefsir etmeye duyulan ihtiyaç, Hz. Peygamber'den günümüze artarak devam etmiştir. Bu ihtiyacın oluşmasına zemin hazırlayan başlıca sebeplerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in amacı doğrultusunda tefsir edilme isteği gelir. Bunun dışında oryantalistlerin Kur'an'la ilgili çalışmaları, çağımızın getirdiği ekonomik, sosyal, siyasal vb. problemlere karşı Kur'an'ın bakış açısını merak etme arzusu ve İslami davet yapan Müslümanlara kolaylık sağlama gibi nedenlerden ötürü konulu tefsire ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde hayatın ihtiyaçlarını ve sorunlarını Kur'ânî ve bütüncül bir bakış açısıyla çözüme kavuşturabilmek için girişilen arayışlar içinde konulu tefsire ait çalışmalar son yüz yıla damgasını vurmuştur. Konulu tefsirin, ihtisaslaşma dönemi dediğimiz asrımızda Kur'ân araştırmaları içinde zirve dönemini yaşadığı görülmektedir.

1.2.3. Konulu Tefsir'in Önemi ve Faydaları

⁵⁸ Güven, s. 71-72.

⁵⁹ Es-Sadr, s. 20-21.

⁶⁰ M. Müslim, s. 25; Güven, s. 85.

Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusundaki yöntem arayışları tarih boyunca İslam bilginlerinin en önde gelen gündem maddelerinden biri olmuştur. Günümüz İslam araştırmacılarının, Müslümanların hayat anlayışlarına ve düşünce sistemlerine Kur'ânî bir temel oluşturabilmeleri için Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması noktasında yeni metotlar geliştirmeleri gerekmektedir. Kur'an'ın Fatiha suresinden Nas suresine kadar birçok tefsirinin yapılmasına rağmen bu tefsirlerin, Kur'an'daki herhangi bir konu ile alakalı derli toplu, tam ve doyurucu bilgiyi sunmakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun yanında tek bir konunun birkaç surede, o konunun bütünlüğünü bozacak biçimde diğer konularla birlikte ele alınması nedeniyle, konunun genel bütünlüğü, muhtelif yerlerde yapılan parça parça yorumlar arasında kaybolduğu görülmektedir.⁶¹ Bu nedenle Kur'an'ı yeni bir yöntemle, yeniden anlamaya ve yorumlamaya çalışmak gerekir.

Konulu tefsir metodu, müfessire çalışma yaptığı konu ile ilgili tüm ayetleri bir araya getirip tarihi bağlamına uygun bir şekilde ele alma, tam ve kapsamlı bir bakış açısıyla topluca bir değerlendirmeye tabi tutma imkânı sağlamaktadır. Bundan dolayı bu yöntem müfessiri hataya düşmekten ve yanlı tutum takınmaktan korur.⁶² Müfessir görünürde çelişkiliymiş gibi görünen ayetler arası tenakuzu ortadan kaldırmak için konuyu derinlemesine ve ilmi bir atmosfer içerisinde ele alır. Böylece konu; bilgi bakımından zenginleştirilmiş, detayları ortaya çıkarılmış olur. Diğer tefsir metotlarının araştırmacıya, bir konuya ilişkin buna benzer bir derinlik ve kapsamlılık sağlaması mümkün değildir. Ele alınacak konuların araştırılmasında en verimli yöntem konulu tefsir çalışmalarıdır.⁶³

Konulu tefsir metodu, birey ve toplumun yenilenen ihtiyaçlarını karşılamada ve Kur'an'ın insan hayatına yön verecek evrensel ilkelerini bugünün insanının anlayacağı bir şekilde sunma noktasında başvurulacak en güvenli yöntemdir. Kur'an'ın hedefini ve gayesini bariz bir şekilde açığa çıkarabilmek için Kur'an'ın içerdiği bilgileri, güvenilir ilmi araştırmalar sonucu genel bir sınıflamaya tabi tutmak gerekir. Böyle bir tefsir çalışması ise günümüz insanlarıyla Kur'an arasında güçlü bir bağ oluşturur. Bu bağ sayesinde günümüz insanı hayatta karşılaştığı sorunları Kur'an'ın rehberliğinde çözme imkânı bulur.⁶⁴

⁶¹ Hasan Hanefi, "Konulu Kur'ân Tefsiri Metodu", çev. Sönmez Kutlu, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1-4, 1996, s. 157.

⁶² Güven, s. 102.

⁶³ M. Müslim, s. 34.

⁶⁴ Güven, s. 104.

Konulu tefsir yönteminin en önemli özelliklerinden biri Kur'an'ın yeni mucizevi yönlerini tespit etmesidir. Zira Kur'an ayetleri konu veya amaç birliği içerisinde, belirli bir usule göre bir araya getirildiği zaman konuların tam bir bütünlük arz ettiği görülmektedir.

Modern bilimin hızla geliştiği günümüz dünyasında öne sürülen teoriler karşısında sağlıklı bir bakış açısı elde edebilmek ve çözüm yolları sunabilmek ancak bu metot sayesinde mümkün olur. Günümüz Müslüman araştırmacılarının, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve diğer modern bilim alanlarında herhangi bir teori ile karşı karşıya kalmaları mümkündür. Bu araştırmacıların, söz konusu teori hakkında kendilerini destekleyecek, konu ile ilgili bir araya getirilmiş ayetleri bulmakta zorlandıkları görülür. Bu zorluğun üstesinden gelebilmek, ancak konulu tefsir çalışmaları ile mümkündür.⁶⁵

Bilindiği üzere Kur'an ayetleri konu konu inmemiştir. Herhangi bir konu ile alakalı birkaç ayet nazil olmuş, belirli bir zaman geçtikten sonra karşılaşılan yeni bir durum ile ilgili olarak yeni ayetler nazil olmuş ve daha önce inen ayetleri konu itibariyle tamamlamıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın herhangi bir konu ile ilgili görüşünü tespit edebilmek için nüzul sıralarına dikkat edip, konu ile ilgili tüm ayetleri bir araya getirmek ve tarihi bağlamı çerçevesinde anlamak gerekmektedir.⁶⁶ Çünkü Kur'an'ın bir konu ile alakalı nihai görüşü ancak bu metotla öğrenilir. Bu yöntem Kur'an'a bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısını da kazandırır.

Konulu tefsir yöntemi, yeni Kur'an araştırmalarının yapılmasına ve yeni yöntemlerin tespit edilip ortaya çıkarılmasına imkân sağlar. Müfessir bu yöntem sayesinde Kur'an-ı Kerim'e bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşabilecek, Kur'an metninin aslında ne demek istediğini adeta ayetlerin satır aralarını okumak suretiyle elde edebilecektir. Dolayısıyla bu okuma, yeni yeni anlamlar keşfetmeye zemin hazırlayacaktır.⁶⁷

Kur'an'daki kavramların içeriğini yine Kur'an temelli bilgilerle açıklayabilmek için konulu tefsir çalışmalarına ihtiyaç vardır. Kur'anî kavramların üzerinde yapılacak

⁶⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ın Konulu Tefsiri", Hikmet Yurdu, Sayı: 3, 2009, s. 120-121.

⁶⁶ Hanefi, s. 157-158.

⁶⁷ Hanefi, s. 158.

olan etimolojik ve semantik çalışmalar, Kur'an'ın düşünce sistemi ve dünya görüşünün ana yapısını belirleme noktasında önemli rol oynayacaktır.⁶⁸

Günümüzdeki Müslümanların henüz tam anlamıyla İslami bir eğitim-öğretim metoduna sahip olmadıkları görülmektedir. Gerek İslami araştırma yapanların gerekse de İslam'ın evrensel mesajını insanlara ulaştırmayı dert edinenlerin, herhangi bir konu ile ilgili Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in nasıl bir eğitim metodu izlediklerini iyi tespit etmeleri gerekmektedir. Şüphesiz bu eğitim metodunu en iyi ortaya çıkaran yöntemlerden biri konulu tefsir metodu çerçevesinde yapılan çalışmalardır.

Geçmişte olduğu gibi bugün de İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an etrafında zihinler bulandırılmaya, şüphe uyandırılmaya ve iftira atılmaya çalışılmaktadır. Bir kısım İslam düşmanları tarafından maksatlı olarak gündeme getirilen birçok problem vardır. Bu sorunlar arasında özellikle Kur'an'ın ihtiva ettiği konular, bu konuların toplu olarak bir yerde işlenmemesinin hikmetleri, Kur'an'daki tekrar edilen ayetlerin gerçek nedeni gibi meseleler sayılabilir. Ayrıca geçmiş dönemde yaşamış olan peygamberlerin ve kavimleri arasında geçen hadiseleri anlatan kıssaların nasıl anlaşılması gerektiği ve yaklaşık on dört asır önce indirilmiş Kur'an'ın içeriğinin günümüz insanı için ne anlam ifade ettiği gibi hususlar sayılabilir. Bu ve bunlara benzer problemleri çözmek suretiyle Kur'an'ın günümüz meselelerine ışık tutmasını sağlamak sadece Müslümanlara değil bütün insanlığa yol gösterecektir. İşte bu noktada konulu tefsir çalışmalarına şiddetle ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.⁶⁹

1.2.4. Konulu Tefsirin Kısımları

Konulu tefsir hakkındaki kaynaklar incelendiğinde onun farklı kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak konulu tefsiri genel olarak iki kısma ayırabiliriz: a. Kur'an Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmaları b. Sure Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmaları

1.2.4.1. Kur'an Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmaları

⁶⁸ Güven, s. 114-115.

⁶⁹ Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 95; Güven, s. 120.

Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğü içerisinde ele alınan bu tür çalışmaları da iki alt başlık altında ele almamız mümkündür. Bunlar, "Kavram" ve "Konu" bütünlüğü çerçevesinde konulu tefsir çalışmalarıdır.

1.2.4.1.1. Kavram Tefsiri

Kavram tefsiri, Kur'an'ın bir kavramıyla ilgili olarak yapılan etimolojik ve semantik merkezli tefsir çalışmalarıdır. Böyle bir çalışma yapmak isteyen bir araştırmacı öncelikle ele aldığı kavramın, kelime ve türevlerinin geçtiği tüm ayetleri tespit edip detaylı bir şekilde inceleyerek lügat ve terim anlamlarını ortaya çıkarır. Bunun akabinde kavram; geçtiği ayetler bağlamında yani siyak ve sibak göz önünde bulundurularak, söz konusu naslar arasında gerekli bağlantılar kurulur. Daha sonra gerekli görüldüğü takdirde hem semantik tahliller yapılır hem de çalışmaya konu olan kavramın geçirdiği anlam değişiklikleri tespit edilmeye çalışılır.⁷⁰

Garîbu'l-Kur'an ve *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* kitapları bu türdeki tefsir çalışmalarıdır. Bundan dolayı bu türdeki eserler, kavram tefsiri çalışmalarında temel bir işlev görmektedir. Ancak bu türdeki eski eserler; Kur'an'da geçen herhangi bir kavramın veya kelimenin sadece kullanıldığı yerdeki anlamı çerçevesinde ele alınıp o kavramın veya kelimenin, muhtelif surelerdeki anlamlarla ilişkilendirilmediği görülür. Netice olarak onların kavram tefsirleri, lafzî anlam dairesinde kalmıştır.⁷¹

Günümüzde bu yöntemle ele alınan "Kur'an'da Günah Kavramı, Kur'an'da Ziyet Kavramı, Kur'an'da Nifak Kavramı..." gibi çalışmalar kavram tefsiri çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir.

1.2.4.1.2. Konu Tefsiri

Herhangi bir konuyu Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde ele alıp, belli bir plan ve ölçü içinde incelemekten ibarettir. En yaygın konulu tefsir çalışması Konu tefsiridir.⁷²

Konu bütünlüğü çerçevesinde konulu tefsir çalışması yapacak bir araştırmacı, ilk olarak çalışma yapacağı konuyu belirler. Ardından konu ile ilgili bütün ayetleri bir

⁷⁰ M. Müslim, s. 39; Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 101-102.

⁷¹ M. Müslim, s. 39-40.

⁷² Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 99.

araya getirir. Konunun kapsadığı kavram veya kavramların etimolojik ve semantik araştırmalarını yapar. Konu ile ilgili olan ayetleri Kur'an'ın bağlamı çerçevesinde iyice değerlendirdikten sonra nüzul sırasına göre düzenler. Böylece konunun ana hatlarını belirler. Daha sonra konuyu ana ve alt başlıklara ayırarak inceler. Araştırmacı bu çalışma sırasında ortaya koyduğu düşünce ve görüşleri Kur'an ayetleri ile delillendirir. Sonra da konu ile ilgili gündelik hayatın problem ve sıkıntılarını tespit edip aralarında ilişki kurmak suretiyle Kur'anî bilgiler ışığında çözümler üretmeye çalışır.⁷³

Konulu tefsirin bu türü, 20. asrın başına kadar tefsir çalışmaları alanında yoktur. Tefsir çalışmalarındaki bu tarz bir araştırma, ilk olarak içinde bulunduğumuz çağda ortaya çıkmış ve belli bir disiplin haline gelmiştir. Günümüzde evren ile ilgili konular, insanın yaratılışı, psikolojik ve biyolojik yapısı, ailevi ve toplumsal ilişkiler, ekonomik ve siyasi meseleler, devletlerarası münasebetler, savaş ve barış kuralları ile ilgili konuların yanı sıra, ölümden sonra dirilme, haşır, cennet, cehennem vb. konularda çok çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.⁷⁴

Konu tefsiri, özellikle yüksek lisans ve doktora tezleri başta olmak üzere gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. Bu türdeki, “Kur'an-ı Kerim’de Fen Bilimleri, Kur'an’da Ulûhiyet, Kur'an’da Ruh” gibi çalışmalar konu tefsiri çalışmalarına örnek gösterilebilir.

1.2.4.2. Sure Çerçevesi Konulu Tefsir Çalışmaları

Sure çerçevesi konulu tefsir çalışmaları kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, surenin tek bir konusunun ele alınması; ikincisi de surenin tüm konularının tefsir edilmesi ile ilgili çalışmalardır.

1.2.4.2.1. Surenin Tek Bir Konusunun Tefsiri

Bu tür bir konulu tefsir çalışmasında öncelikle Kur'an surelerinden birisi belirlenir. Daha sonra belirlenmiş olan bu sure içerisinde herhangi bir konu tespit edilerek sure ekseninde araştırılması yapılır.

Bir surenin, bir konusunun tefsiri ile Kur'an-ı Kerim’in tamamında bir konunun tefsiri arasında, araştırma metodu açısından farklar vardır. Bu iki çalışmanın

⁷³ Güven, s. 133-134.

⁷⁴ M. Müslim, s. 45.

aralarındaki farkı belirtmek gerekirse, biri ele aldığı konuyu Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde incelerken, diğeri araştırma kapsamı daraltılarak sadece muayyen bir sure çerçevesinde konuyu ele alır. Bu tür konulu tefsir çalışmaları daha çok tez, makale, tebliğ, hutbe, vaaz, radyo ve televizyon konuşmaları gibi günlük hayatın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmalardır. “Ahzâb suresi ışığında aile”, “Mü'minûn suresinde mü'minlerin özellikleri” vb. konuların işlenme şekli bu türdeki tefsir çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir.⁷⁵

1.2.4.2.2. Surenin Tüm Konularının Tefsiri

Bu tür konulu tefsirde, herhangi bir sure bütün olarak ele alınıp surenin genel ve özel hedefleri tespit edilerek, konular arasındaki ilişki ortaya koyulmak suretiyle sure genel bir şekilde tefsir edilir.⁷⁶ Tefsir alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, surelerin hedef ve maksatlarını ortaya çıkarma girişimlerinin çok eskiye dayandığı görülür. Yani bu yeni bir şey değildir. Bu sahada Fahreddin Râzî'nin ayrı bir konumu olduğu söylenebilir. Yine içinde bulunduğumuz asırda özellikle Seyyid Kutup *Fî Zilâli'l-Kur'an* adlı eserinde, herhangi bir surenin tefsirine başlamadan önce surenin hedefini, ana unsurlarını ve diğer surelerden ayrılan özelliklerini ortaya koymada çok itina gösterir.⁷⁷

Araştırmacı konulu tefsir metoduna göre herhangi bir sureyi tefsir etmek istiyorsa öncelikle tefsirini yapacağı sureyi bütüncül bir bakış açısıyla ele alıp surenin genel hedefini belirlemeli ve sure hakkında toplu bir bilgi sahibi olmalıdır. Sonra ayet veya ayet gruplarını kendi -konu alanı- içerisinde konularına göre ayırmalıdır. Bu aşamadan sonra konularda geçen kavramların etimolojik ve semantik araştırmaları yapılarak varsa ayetlerin sebep-i nüzulleri de çalışmaya dâhil edilmelidir. Araştırmacı daha sonra surenin nazil olduğu tarihi bağlamı da göz önünde bulundurarak, sureyi oluşturan konuların kendi aralarında irtibatını sağlamalıdır. Ancak böyle bir metot sayesinde surenin üzerine bina edildiği genel sistem tespit edilmiş olur.⁷⁸

⁷⁵ Güven, s. 136.

⁷⁶ Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 106.

⁷⁷ M. Müslim, s. 46-47.

⁷⁸ Güven, s. 137.

Her surenin kendine has bir kimliği, hedefi ve üzerine bina edildiği genel bir nizamı vardır. İçerisinde birden çok konu barındıran herhangi bir sure derinlemesine incelendiğinde; bu surenin ayetleri toptan bir seferde mi, yoksa parçalar halinde mi nazil olduğu pek anlaşılmaz. Çünkü o surenin başı ile sonu arasında mükemmel bir uyum, ihtiva ettiği düşünceler arasında eşsiz bir ahenk olduğu söylenilebilir. İyice tefekkür edildiğinde o surenin bir esasa ve ana bölümlere göre, birtakım külli maksatlar esas alınarak sağlam bir bina teşkil ettiği, sonra her ana bölümün yan bölümlere ayrıldığı görülür. Buradan hareketle sure toplu bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, surenin belli bir hedefe yöneldiği, bütünü itibariyle belli bir amacı olduğu görülür.⁷⁹

Günümüz insanları açısından, konulu tefsir yöntemiyle yapılan Kur'an araştırmaları, ayetlerin teker teker ele alınıp suredeki tertibine göre tefsir edilmesinden daha faydalıdır. Çünkü ayetleri sure içerisindeki konumuna göre sırasıyla tefsir edilmesi o sureye genel bir bakış açısı kazandırmadığı görülür.⁸⁰

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, herhangi bir sureyi ele alıp konulu tefsir metoduna göre tefsir etme eğiliminde önemli derecede bir artış söz konusudur. Bu artışın özellikle de akademik çalışmalarda kendini gösterdiği söylenebilir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Tefsîru's-Sûreti'r-Ra'd, Muhammed Halefullah, Kahire, trs; *Tefsîru's-Sûreti'l-Hicr*, Muhammed el-Behiy, Kahire, 1976; *Tefsîru's-Sûreti İbrâhîm*, Cemil Muhammed Gazi, Cidde, trs.

Elinizdeki çalışmanın konusu olan Enfâl suresi, bu yöntemle ele alınmaya çalışılacağı için burada sadece sure çerçeveli konulu tefsir çalışmalarında takip edilen araştırma yönteminden bahsedilecektir.

1.2.5. Sure Çerçeveli Konulu Tefsir Çalışmalarında Araştırma Yöntemi

Sure eksenli konulu tefsir metoduna göre tefsiri yapılan bir surenin, kapsamlı bir şekilde ele alınması ve derinlemesine araştırılarak daha iyi anlaşılabilmesi için bazı ilmi metotların takip edilmesi ve bazı kurallara uyulması gerekmektedir. Bu metot ve kurallar şu şekilde sıralanabilir:

⁷⁹ Muhammed Abdullah Drâz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. Suat Yıldırım, 3. Baskı, Akademi Yayınları Ankara, 1985, s. 229-230.

⁸⁰ Seyyid İbrahim el-Beyyûmî Mürsî, *Menâhicü't-Tefsir Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Mısır, trs, s. 32-33.

1.2.5.1. Sureye Giriş Yapmak

Sure eksenli konulu tefsir çalışmalarında araştırmacının yapacağı ilk şey, surenin çerçevesini ortaya koyan bir giriş yapmaktır. Bu giriş kısmında ise genel olarak şu bilgilere yer verilmelidir:

Genel anlamda surenin ve ayetlerin Mekkî veya Medenî olduğunun tespit edilmesi, hangi sureden önce ve hangi sureden sonra nazil olduğunun belirtilmesi gerekir. Şayet varsa surenin sebab-i nüzulleri zikredilir. Çünkü nüzul sebeplerinin bilinmesi surenin nazil olduğu atmosferi tanıma açısından oldukça önemlidir. Eğer bulunursa surenin diğer isimlerinin ve özelliklerinin zikredilmesi, ayrıca surenin faziletlerine dair sahih rivayetler gibi sureye ilişkin hususları belirtilmesi gereklidir.⁸¹

1.2.5.2. Surenin Temel Hedefini ve Eksenini Belirlemek

Sure çerçeveli konulu tefsir çalışmalarında takip edilmesi gereken ikinci yol surenin temel hedef ve eksenini belirlemektir. Aşağıda belirtilecek olan hususlar dikkate alınarak bir surenin temel hedef ve eksenini belirlenebilir.

Mustafa Müslim, bir surenin temel hedefini ve eksenini öğrenmenin dört şekilde olacağını ifade etmektedir. Birincisi, vahiy yoluyla veya Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerle sabit olan isim veya isimlerin anlamını öğrenmek yoluyla temel hedef belirlenebilir. İkincisi, herhangi bir surenin hedefini veya eksenini öğrenmek, surenin ele aldığı temel konular yoluyla veya belirgin olaylar kanalıyla mümkün olabilir. Suredeki belirgin olgular iyice incelendiğinde aralarında sıkı bir bağın olduğu görülür. Bu bağ ortaya koyabilmek kolay değildir. Onun için sureyi derinlemesine incelemek ve onun atmosferinde yaşamak gerekir. Üçüncü olarak bir surenin hedefini veya hedeflerini öğrenmek, surenin indiği zamansal aşama yoluyla da mümkün olabilir. Son olarak surenin bölümleri ve pasajları arasındaki ilişkilerin bilinmesinin, surenin hedefini veya eksenini öğrenmedeki rolü azımsanmayacak derecede büyüktür. Surenin temel hedefini öğrenip surenin üzerine döndüğü eksenini belirledikten sonra araştırmacı, pasaj-pasaj, pasaj-eksen ve giriş sonuç arası bütün ilişkileri ortaya çıkarabilecektir. Yine araştırmacı suredeki konudan konuya atlamaların nedenini idrak edebilecek ve sahip

⁸¹ Güven, s. 158; M. Müslim, s. 55.

olduğu kavrama yeteneğinin boyutuna göre Kur'ânî espi ve gizemleri daha iyi anlayabilecektir.⁸²

1.2.5.3. Sureyi Bölümlere Ayırarak İşlemek

Sure çerçeveli konulu tefsir çalışmalarında takip edilmesi gereken kurallardan biri de sureyi bölümlere ayırarak işlemektir. Bu bölümler sadece bir ayetten oluşabildiği gibi ayet grupları şeklinde de olabilir. Sureyi bölümlere ayırırken en çok dikkat edilmesi gereken husus, ayetlerin kastettikleri esas manayı belirlemek ve temel hedefi iyi tespit etmektir.

Bazı surelerin bir konu etrafında odaklanmaları nedeniyle bu surelerin konusal olarak bölümlere ayrılmasına gerek yoktur. Fakat içinde birden fazla konuya ait pasajlar bulunan uzun sureler ele alınırken, surede bulunan ayetleri konularına ve hedeflerine göre gruplandırıp bölümlere ayırmak gerekmektedir. Bu ayet ve gruplar öncelikle kendi bütünlükleri içerisinde anlaşılmalı, daha sonra surenin diğer bölümleriyle irtibatı sağlanarak işlenmelidir.⁸³

1.2.5.4. Pasajlardaki Konular Arası Bağlantıyı Kurmak

Sure çerçeveli konulu tefsir çalışmalarında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, suredeki konulara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmaktır. Bu bakış açısını sağlayabilmek için surede yer alan farklı konular arasındaki bağlantının iyi kurulması gerekir. Çünkü her sure kendi içerisinde bir bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla farklı konuları içeren surelerin aslında temel bir hedefinin bulunduğunu belirtmek, ancak pasajlar arasındaki bağlantının iyi kurulmasıyla mümkün olur.⁸⁴ Bu anlamda araştırmacının yapması gereken, görüş alanını genişletmek ve sureyi bir bütün olarak ele almaktır. Bu hususta M. Abdullah Draz (ö.1377/1958) şunları ifade etmektedir:

Bir tablonun güzelliğini görebilmek için insanın bakış açısı, bütün ile uyumsuzluk arz eden küçük bir noktaya değil aynı cinsten renklerin bulunduğu ana noktaya odaklanması lazımdır. Bununla da yetinmeyip biraz daha geri çekilerek görüş

⁸² M. Müslim, s. 57-62.

⁸³ Güven, s. 160.

⁸⁴ Demirci, Konulu Tefsire Giriş, s. 187.

alanını daha da genişletip tabloyu bir bütün halinde gözden geçirmesi gerekir. Ancak bu sayede tabloyu oluşturan unsurlar arasındaki simetriği ve terkipteki armoniyi görebilir.⁸⁵

Konulu tefsirin teorik bazı konularını burada özet olarak sunmaya çalıştık. Bir sonraki bölümde de tezimizin konusu olan Enfâl suresini genel hatlarıyla tanıtmaya gayret edeceğiz.

⁸⁵ M. Abdullah Draz, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, çev. Salih Akdemir, Mim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM

ENFÂL SURESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Enfâl suresi genel hatlarıyla incelendiğinde, her ne kadar surenin ana konusu Bedir Savaşı ve ganimet gibi görünüyorsa da asıl gaye, inananların her dönemde tedbirli hareket etmelerinin gerekliliğini ifade etmektir. Bedir Savaşı öncesi ve savaş sırasında vuku bulan bazı hadiselerle değinilerek elde edilen zaferin Allah'ın inayetiyle kazanıldığı vurgulanır.

Ahiret mutluluğunu elde edebilmek için Allah ve Resûlü'nden gelen çağrıya mutlak olarak tabi olmanın zorunlu olduğu hatırlatılır. Mü'minlerin birlik ve beraberlik içerisinde olmaları emredilirken, dünya nimetlerine olan düşkünlüklerinden dolayı zaafa düşmemeleri gerektiği bildirilir.

Enfâl suresi bizlere Allah yolunda cihat etmenin önemini hatırlatır. Buradaki cihattan maksadın gücün izhar edilmesi değil, insanları hidayete kavuşturup ebedi olan ahiret saadetini kazanmalarını sağlamaktır.

2.1. ENFAL SURESİ HAKKINDA ÖN BİLGİLER

Bu başlık altında Enfâl suresinin adı, ayet sayısı, nüzul sureci ve tarihi, surenin önceki ve sonraki sure ile münasebeti, surenin muhtevası ve son olarak fazileti ile ilgili konularda bilgiler verilecektir.

2.1.1. Surenin Adı ve Ayet Sayısı

Sure adını birinci ayette geçen “انفال” kelimesinden alır. “انفال” kelimesi lügatte, ganimet, hibe, fazlalık ve bağış anlamlarına gelen “نفل” kelimesinin çoğuludur.⁸⁶

Zührî (ö. 124), “nefl” ve “nafîle” kelimelerinin, bir şeyin aslından daha fazlasını ifade ettiğini, ganimetlere “enfâl” denmesinin sebebinin de kelimenin bu anlamıyla ilgili olduğunu belirtir. Ganimetin önceki ümmetlere helal değilken bu ümmete helal

⁸⁶ İbn Manzûr, XI, s. 670; Muhammed Murtaza Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, Dârü'l-Hidâye, yy, trs, XXXI, s. 16-17; Kadir Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, Mektep Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1201.

kılınmasının da bu ümmet için bir üstünlük vesilesi olduğunu ve bu özelliğinden dolayı ganimetlere “enfâl” denildiğini zikreder.⁸⁷

Rağıp el-İsfahânî (ö. 502), *el-Müfredât* adlı eserinde “enfâl” kelimesini vâcibe ilave edilen “nafile ibadetler” ve “fazladan verilen şey” manalarında kullanıldığını belirterek ayetlerden örnekler verir. Nafile kelimesi, “*Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl*”⁸⁸ ayetinde “nafile ibadet” anlamında kullanılmıştır. Nafile namaz denildiğinde, asıl olan farz namazlara ilave olarak kılınan namaz anlaşıldığı için bu ibadet “nafile” adını almıştır. Yüce Allah (cc) “*İbrahim’e, İshak’ı ve ayrıca da Yakup’u bağışladık ve her birini sâlih kimseler yaptık.*”⁸⁹ ayetinde ise İbrahim’in (as) Allah’tan isteğine ilave olarak, fazladan Yakup’u (as) ihsan ettiğini beyân etmiştir.⁹⁰

Taberî (ö. 310) “enfâl” kelimesinin, devlet başkanının orduda savaşan askerlerin bir kısmına veya tamamına ganimet olarak düşen paylarından fazla olarak verdiği mallar anlamına geldiğini söylemiştir.⁹¹ Zemahşerî ise “enfâl” kelimesini, cihad etmeye giden askerleri moral ve motivasyon noktasında güçlendirmek ve onları savaşa teşvik etmek için ganimet payları dışında fazladan kendilerine verilen şeyler diye tanımlar. Mesela ordu komutanının cihada gitmek isteyen askerleri teşvik etmek maksadıyla “savaşın kazanılması halinde elde edilen ganimetin yarısı veya dörtte biri size aittir” şeklinde askerlere bir vaatte bulunmasıdır. Bu vadinin gereği olarak da Müslüman askerlere verilen bu malların, Allah’ın mü’minlere sunduğu lütfu ve ihsanı olduğunu belirtir.⁹²

Âlimlerin bir kısmına göre “enfâl” genel manada kullanıldığı gibi ganimetler anlamına gelmez. Ganimetlerden Allah’ın ve Hz. Peygamber’in hakkı olan beşte birlik hazine payı için “humus” kelimesi kullanılmıştır. Buna karşın enfâl’in herhangi bir savaş olmaksızın müşriklerin elinden çıkıp Müslümanların eline geçen her türlü vergi veya gelir anlamına geldiği görüşünü savunanlar da olmuştur.⁹³ Bir diğer görüşe göre

⁸⁷ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin b. Et-Teymi er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-İhyâ, Beyrut, 1999, XV, s. 447.

⁸⁸ İsrâ: 17/79.

⁸⁹ Enbiyâ: 21/72.

⁹⁰ İsfahânî, s. 820.

⁹¹ Taberî, XI, s. 10.

⁹² Zemahşerî, II, s. 194; Erdoğan, s. 102.

⁹³ Emin Işık, “Enfâl Suresi”, DİA, İstanbul, 1995, XI, s. 236.

“enfâl” kelimesinden maksat, savaş esnasında ordusundan kaçıp Müslümanların saflarına geçen asker, köle, cariye vb. şeylerdir.⁹⁴

“Enfâl” kelimesinden neyin kastedildiği ile ilgili görüşleri değerlendirdiğimizde zikredilen bütün mana ve izahların ihtimal dâhilinde olduğu ve birbirleriyle çelişmediği söylenilebilir. Çünkü sure, Bedir Savaşı eksenli bir suredir. Sure’nin ilk ayeti savaş ganimetleri ile ilgilidir. Bu yüzden Hz. Peygamber’e savaşta ganimete sahip olmadan önce de sonra da istediği gibi ganimetlerle ilgili fazladan tasarrufta bulunma yetkisi verilmiştir.

Sureye Enfâl adının verilmesi, surenin birinci ayetinde yer alan “(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْغَنَائِلِ)”⁹⁵ ayetiyle insanların savaş ganimetlerinden sorması sebebiyledir.⁹⁶ Sure, Bedir Savaşı’ndan sonra nazil olduğu ve Bedir’in de içinde bulunduğu savaşlar ile ilgili hükümler taşıması sebebiyle “Bedir Suresi” olarak da bilinir.⁹⁷ Ancak meşhur olan ve Mushâf-ı Şerîf’te yazılı bulunan ismi “Enfâl Suresi” dir.

Enfâl suresi yetmiş beş ayettir.⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* adlı eserinde Enfâl suresinin ayet sayısı hakkında farklı görüşleri dile getirmiştir. Buna göre Enfâl suresinin ayet sayısı hususundaki genel kanaati yansıtan Kûfe âlimlerine göre yetmiş beş, Şam âlimlerine göre yetmiş yedi, Mekke, Medine ve Basra’nın da içinde bulunduğu âlimlere göre ise yetmiş altı ayettir.⁹⁹ Sure bin iki yüz otuz bir kelime ve beş bin iki yüz doksan dört harften oluşmaktadır. Fâsılası, م ن ب ر ط ق د harfleri olmakla beraber من طرف قد tertibi bu harfleri içermektedir.¹⁰⁰

2.1.2. Surenin Nüzul Yeri ve Tarihi

⁹⁴ Taberî, XI, s. 10.

⁹⁵ Enfâl: 8/1.

⁹⁶ Vehbe b. Mustafa Zuhaylî, Tefsîru’l-Münîr, 3. Baskı, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1997, IX, s. 236.

⁹⁷ Ebu’l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, ed-Dürü’l-Mensûr Fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr, Daru’l-Fikr, Beyrut, trs, (Dürü’l-Mensûr), IV, s. 3.

⁹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kur’ân, thk. Ahmed Birdûnî, İbrahim İtfıyyîş, 3. Baskı, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire, 1964, VII, s. 360, Taberî, XI, s. 9.

⁹⁹ İbn Âşûr Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnûsî, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, Dâru’t-Tunûsiyye, Tunus, 1997, IX, s. 246.

¹⁰⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Azim, trs, İstanbul, IV, s. 199.

Enfâl suresinin nüzul ortamı ve zamanının bilinmesi son derece önem arz etmektedir. Çünkü inen ayetlerin Mekkî veya Medenî olmaları ve muhatap kitlelerin bilinmesi, ayetlerin üzerine inşa edilecek tasavvur açısından oldukça önemlidir.

Enfâl suresi hicretin ikinci yılında Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'de nazil olmuştur.¹⁰¹ Mushaf'taki sıralamaya göre sekizinci, nüzul sırasına göre ise seksen dokuzuncu sure olmakla beraber Bakara suresinden sonra, Âli İmrân suresinden önce Medine'de inmeye başlayan ikinci suredir.¹⁰² Mevdûdî (ö. 1979), surenin Bedir Savaşı'nın detaylarını geniş bir şekilde ele aldığını, bu nedenle surenin tamamının bir defada ve aynı zaman diliminde indirilmiş olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ifade eder.¹⁰³

Kurtubî, İbn Abbas'a dayanarak Enfâl suresinin, 30-36 arasındaki yedi ayetin Mekke'de, diğer ayetlerin ise Medine'de nazil olduğunu belirtir.¹⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman'a göre ise surenin sadece 30. ayeti Mekkî, diğer bütün ayetleri Medenî'dir.¹⁰⁵ Çağdaş bilginlerden Ebu Zehre (ö.1974.) Enfâl suresinin 30-36 ayetlerinin üslubu, konusu ve zaman yönüyle incelendiğinde Mekkî ayetler olduğunu ama konu itibarıyla hicretten bahsedildiği için Medenî ayetler ile beraber ele alındığını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Hz. Peygamber'i ve Mü'minleri Allah yolunda savaşmaya teşvik eden, bire karşı on kişiyle savaşsalar bile iman ordusunun galip geleceğini bildiren 64-65. ayetler ise Bedir Savaşı'ndan önce nazil olmuştur. Dolayısıyla Enfâl suresinin Bedir Savaşı esnasında gelmeye başladığı kesinlik kazanmakla beraber, araya başka surelerin bazı ayetlerinin de girdiği ve nihayetinde ise surenin tamamlandığı bilinmektedir.¹⁰⁷

Enfâl suresinin sebebi nüzulü hakkında kaynaklarda çeşitli rivayetler yer almaktadır. Said b. Cübeyr, İbn Abbas'a (ra) Enfâl suresinin sebab-i nüzulünü sorduğunda İbn Abbas: "Bedir Savaşı üzerine indi" cevabını vermiştir.¹⁰⁸ Hicretten bir

¹⁰¹ Ebu'l Al'â Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'an, çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, 2. Baskı İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, II, s. 137.

¹⁰² İbn Âşûr, IX, s. 245.

¹⁰³ Mevdûdî, II, s. 137.

¹⁰⁴ Kurtûbî, VII, s. 360.

¹⁰⁵ Ebu'l Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, 1. Baskı, thk. Abdullah Mahmut Şehâte, Dâru'l-İhyâü't-Türâsî, Beyrut, 2002, II, s. 97.

¹⁰⁶ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed el-Ma'ruf b. Ebu Zehre, Zehretü't-Tefâsîr, Dâru'l-Fikri'l Arabî, yy, trs, VI, s. 3056.

¹⁰⁷ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, II, s. 658.

¹⁰⁸ Buhari, Tefsir 135; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Sahîhü Müslim, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru İhyâü't-Türâsî, Beyrut, trs, Tefsir, 31.

buçuk yıl sonra Ramazan ayına gelindiğinde Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında Medine'nin yakınlarında bulunan Bedir mevkiinde en önemli savaşıardan biri yapılmıştı. Bu savaşın neticesinde Mekkeli müşrikler büyük bir yenilgiye uğramış, Müslümanlar ise hem galibiyet hem de ganimet elde etmenin sevincini yaşamışlardı.¹⁰⁹

Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetlerin nasıl paylaştırılacağı hususu ile ilgili verilmiş bir hüküm olmaması, ashab arasında ihtilafın çıkmasına sebep olmuştur. Ganimetlerin paylaşımı konusundaki kararı muhacirler mi yoksa ensar mı verecek tartışmaları sürerken, ashab konuyu Hz. Peygamber'e taşımıştır. Bunun üzerine Enfâl suresi nazil olmuştur.¹¹⁰

Enfâl suresinin nüzulü ile ilgili meydana gelen birkaç önemli hadise kaynaklarda son derece dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, Bedir Savaşına katılanların ganimet mallarının ne şekilde paylaştırılacağı hususunda ihtilaf etmeleri hakkında Ubâde b. Sâmit (ra) şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber ile beraber Bedir Savaşı'na katıldık. Çatışmaların sonucunda Allah düşmanı mağlup etti. Müslümanlardan bir kısmı düşman saflarından kaçan müşrikleri ele geçirip ya esir alıyordu ya da öldürüyordu. Diğerleri de savaş meydanındaki ganimetleri topluyordu. Müslümanlardan bazıları da Hz. Peygamber'i düşman askerlerinden korumak için onun etrafında adeta kenetlenmişti. Gece olduğunda herkes bir araya geldi ve ganimeti toplayanlar: “Bunları biz topladık, kimsenin bu ganimetlerde hakkı yok” dediler. Düşman askerlerinin peşine düşüp onları kovalayanlar da: “Düşmanın o malları kendileriyle beraber götürmelerine biz engel olduk, onları biz mağlup ettik, ganimet konusunda bizden daha fazla hak sahibi değilsiniz.” dediler. Hz. Peygamber'in etrafında bulunup onu koruyanlar ise: “Biz Resûlullah'a (sas) düşman askerleri tarafından bir zarar geleceğinden korktuğumuz için onun etrafında toplandık ve bu nedenle ganimet toplayamadık.” dediler. İşte bu hadisenin üzerine Enfâl suresi nazil oldu.”¹¹¹

Enfâl suresinin nüzulü ile alakalı diğer bir rivayet ise Bedir Savaşına katılan bazı sahâbilerin ganimet konusunda Hz. Peygamber'den özel pay istemeleri üzerine sure nazil olmuştur. Bedir Savaşı'nda kardeşi Umeyr'i şehit veren Sa'd b. Ebi Vakkas (ra),

¹⁰⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Amullî et-Taberî el-Bağdâdî, Târih-i Taberî, 3. Baskı, Daru't-Türâsî, Beyrut, 1967, (Târih), II, s. 421-423.

¹¹⁰ Zuhaylî, IX, s.242.

¹¹¹ Taberî, XI, s. 11; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, Müsned, 1. Baskı, thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, yy, 2001, Hadis No: 22762, XXXVII, s. 421.

müşriklerden Said b. Âs'ı öldürmüş, onun kılıcını alarak Hz. Peygamber'e gelmiş, bu kılıcın kendisine verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber de: "Bu kılıç ne senindir ne de benim, onu ganimet malları arasına koy" diyerek Sa'd'ın (ra) isteğine olumsuz cevap vermiştir. Hz. Peygamber'in emrini hemen yerine getiren Sa'd b. Ebi Vakkas bu duruma çok üzülmüştür. Bu esnada Enfâl suresi nazil olmaya başlamıştır. Bu nedenle Resûlullah (sas) Sa'd b. Ebi Vakkas'ı çağırır ve: "Bu kılıcı benden istediğinde bana ait olmadığı için sana vermedim. Ancak şimdi sana bağışlandı, artık o kılıç senindir, alabilirsin" demiştir.¹¹²

Surenin nüzülü ile ilgili dikkat çeken rivayetlerden biri de Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı başlamadan önce ashabını motive etmek ve onları savaşa teşvik etmek için onlara bazı vaatlerde bulunduğunu aktaran rivayettir. İbn Abbas (ra) şöyle demiştir: "Bedir Savaşı esnasında Hz. Peygamber 'Birini öldüren kişiye (ganimetten) şu şu vardır. Birini esir alan kişiye de şu şu vardır.' buyurmuştu. Hz. Peygamber'in bu teşvik edici konuşmasını duyan genç sahabiler müşriklerin üzerine daha büyük bir cesaretle saldırmaya ve onlardan ganimet elde etmeye koyuldular. Hz. Peygamber'in sancağının yanında kalan yaşlı sahabiler, gençlere: 'Elde ettiklerinize bizi de ortak edin. Yenilgiye uğramış olsaydınız bize sığınacaktınız, zira biz sizin arkanızı kolladık.' dediler. Ashab birbirleri ile çekişip Hz. Peygamber'e başvurmaları üzerine Enfâl suresi inmeye başlamıştır."¹¹³

Enfâl suresinin nüzul sebepleriyle ilgili Elmalılı Hamdi Yazır şöyle bir tespitte bulunur; surenin nüzul sebeplerindeki ayrıntılarda bazı farklı görüşlerin bulunmasıyla beraber, esas anlamda surenin Bedir Savaşı sırasında ve ganimet hakkında nazil olduğunda ihtilaf yoktur.¹¹⁴

Enfâl suresinin nüzul süreci ile ilgili rivayetleri incelediğimizde surenin nüzulüne sebep olan tek bir tarihi vakayı ön plana çıkarmanın son derece zayıf bir tespit

¹¹² Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nîsâbü'rî, Esbâbu'n-Nüzûl, 1. Baskı, thk. Kamîl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, s.234-235; Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, Lübbü'n-Nükûl fî Esbâbü'n-Nüzûl, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, trs, (Esbâbü'n-Nüzûl), s. 94; Nâsuruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlî, Dâru'l-İhyâ, Beyrut, 1997, III, s. 49; Suyûtî, Dürü'l-Mensûr, IV, s. 4; İbn Hanbel, Hadis No: 1538, III, s. 117-118; Ebû Dâvud Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, Sünen-i Ebû Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs, Cihâd 156; Tirmizi, Tefsir 9; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horosânî en-Nesâî, Sünen-i El-Kübrâ, 1. Baskı, thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelbî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, Tefsir 8.

¹¹³ Suyûtî, Dürü'l Mensûr, IV, s. 6; Ebû Dâvud, Cihâd 156; Nesâî, Tefsir 8.

¹¹⁴ Yazır, IV, s. 199.

olacağını düşünüyoruz. Sure, Bedir Savaşı ve ganimet hakkında nazil olduğu bilindiğinden yukarıda bahsi geçen bütün bu tarihi olayların bir sonucu olarak Enfâl suresinin nazil olduğunu söylemek çok daha yerinde bir tespit olur.

2.1.3. Surenin Önceki ve Sonraki Sureler ile Münasebeti

“Tenâsub” ve “münâsebet” kavramları Arapça “n-s-b” kökünden türetilmiş mastarlardır. Tenâsub ve münâsebet kavramlarının türetildiği neseb kelimesi, “yakınlık, soy, akrabalık” anlamlarını taşır.¹¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de birbirini takip eden kelime ve cümleler veya arka arkaya gelen ayet ve sureler arasındaki irtibat ve ilişkiyi araştıran ilme “Münâsebâtü’l-Kurân” adı verilmektedir.¹¹⁶ Ayetler ve sureler arasındaki insicam ve anlam ilişkisinin bulunduğu yönündeki düşüncayı ilk defa ortaya koyan Bağdatlı İbn Ziyâd en-Nisâbü’rî’dir (ö. 324).¹¹⁷

Kur’an ayetleri çeşitli zaman aralıklarında ve muhtelif sebepler üzerine nazil olmuştur. Ancak ayetlerin farklı zamanlarda indirilmiş olması, ayetler arasında bulunan insicam ve irtibata engel değildir. Bilakis bu durum ayet ve sureler arasındaki yakınlık ve irtibatın sağlanabilmesi için sebep bile sayılabilir.¹¹⁸

Günümüzde Mushaf’ta görüldüğü üzere Kur’an ayetlerinin tertibinin tevkîfi olarak düzenlenmesi konusunda ümmet icma etmiştir. Bu hususta fikir öne sürmek ve içtihat etmenin bir yeri yoktur. Cebrail (as) Allah’tan aldığı vahyi Hz. Peygamber’e getirmiş ve ona hangi ayetin hangi surenin neresine konulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de vahiy kâtiplerine bu şekilde yazmaları hususunda talimat vermiştir.¹¹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan surelerin tertibinin tevkîfi mi yoksa sahâbenin içtihadı ile mi olduğu hususunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bu konuda Suyûtî, en tatmin edici açıklamanın Beyhâkî tarafından yapıldığını belirtir. Beyhâkî’ye göre Enfâl ve Tevbe sureleri dışındaki bütün surelerin tertibi tevkîfi’dir.¹²⁰ Buna karşın ayetlerde olduğu gibi surelerde de tertibin tevkîfi olduğu belirtilmiştir. Bu görüşü savunanlar delil

¹¹⁵ İbn Manzûr, I, s. 755; Zerkeşî, I, s. 35.

¹¹⁶ Zerkeşî, I, s. 35.

¹¹⁷ M. Faik Yılmaz, “Münâsebâtü’l-Ayât ve’s-Suver”, DİA, 2006, XXXI, s. 569-571.

¹¹⁸ Muhsin Demirci, Tefsir Usûlü, 20. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2012, (Tefsir Usûlü), s. 191.

¹¹⁹ Zurkânî, I, s. 346.

¹²⁰ Suyûtî, İtkan, I, s. 139.

olarak sahabenin, Hz. Osman döneminde yazılan Mushaf hakkında icma ettiğini belirtir. Kur'an'da yer alan surelerin tertibinin ister tevkîfî olsun isterse de sahâbenin içtihadı ile olsun bu sıralamaya saygı duyulması gerekir. Çünkü Mushaf yazılırken sahâbenin icması ile yazıldığı unutulmamalıdır. İcma ise hüccettir.¹²¹

Yukarıda zikredildiği gibi Kur'an'daki surelerin tertibinin tevkîfî ya da içtihadî olduğu meselesi ile ilgili âlimler ihtilaf etmişlerdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Hz. Osman döneminde yazılan mushaf'a hiçbir sahâbenin itiraz etmemesi, bilakis kendilerine ait olan farklı tertibe sahip mushaflarından vazgeçtikleri görülmektedir. Eğer surelerin tertibi içtihadî olsaydı, Hz. Osman döneminde yazılan mushaf hakkında sahâbe muhalefetini sürdürerek tek bir mushaf etrafında icmanın önüne geçecekti. Bu açıdan bakıldığında surelerin tertibinin tevkîfî olduğu görüşünün daha tutarlı olduğu söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ayet ve sureleri çeşitli nedenlerden dolayı muhtelif zamanlarda indirilmiş olmakla beraber aralarında bulunan tenasüp ve insicam o kadar kuvvetlidir ki, onları yerlerinden oynatmak ve birbirinden koparmak mümkün değildir. Bu tertibat Kur'an'a mana zenginliği de katmaktadır. Kur'an'dan hakkıyla istifade edilebilmesi için ayet ve surelerin birbirleriyle olan irtibatlarının iyi anlaşılması gerekir.¹²²

Kur'an'da yer alan sureler incelendiğinde her bir surenin, taşıdığı anlam itibariyle tek başına bir derinliği olduğu gibi, kendisinden önce geçen sureye göre ayrı, kendisinden sonra gelen sureye göre de ayrı olmak üzere iki ayrı derinliğinin daha bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu yönüyle bize, ele alınacak sureye üç cihetten bakma imkânı sağlar. Bu durum bizlere münasebet ilminin ne kadar önemli olduğunu gösterir.¹²³

Enfâl suresi, sure eksenli olarak ele alındığında Kur'an'ın bütününde görüldüğü üzere eşsiz bir uyum ve ahenk içerisindedir. Bikâ'i, dünyevi emellerden yüz çevirme, gerçek mü'minlerin özellikleri ve inananların birbirleriyle iyi geçinmeleri gibi mevzuları ele alması yönüyle Enfâl suresinin son kısmı ile başlangıç kısmı arasında

¹²¹ Zurkâni, I, s. 354.

¹²² Mustafa Çetin, "Ayatlar ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve İnsicam", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, İzmir, 1989, s. 505-506.

¹²³ M. Faik Yılmaz, Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 178.

münasebet olduğunu belirtir.¹²⁴ Said Havva ise surenin başlangıcında, inananların gerçek mü'minler olduğu hususunun surenin sonunda yeniden tekrar edilmesi yönüyle bir münasebetin bulunduğuna işaret eder.¹²⁵

Kur'an-ı Kerim'in sekizinci sırasında yer alan Enfâl suresinin bir önceki sure olan A'râf suresiyle münasebeti ele alındığında iki süreninde bir uyum içerisinde oldukları söylenilebilir. A'râf suresinde; Nuh (as), Hûd (as), Salih (as), Lut (as), Şuayb (as) ve Musa'nın (as) kavimleri ile olan ilişkileri anlatılırken, Enfâl suresinde Hz. Peygamber'in kavmiyle olan durumu ele alınmıştır.¹²⁶

Yüce Allah A'râf suresinin sonlarında: *"Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin"*¹²⁷ ayetleri ile Kur'ân-ı Kerîm'i dinleme ve anlama adabına riâyet edildiği takdirde Enfâl suresinde belirtilen: *"O'nun ayetleri kendilerine okunduğunda (bu) onların imanlarını artırır."*¹²⁸ ayeti ile elde edilecek olan mükafata dikkat çekilir. Râzî ise iki sure arasındaki benzerliğe dikkat çekme adına Enfâl suresinin bu ayetindeki "İmanın arttırılması" mevzusunun bir sonraki Tevbe suresinin *"Herhangi bir sure indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) 'Bu hanginizin imanını arttırdı?' diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sure onların imanını arttırmıştır."*¹²⁹ ayeti ile ilişkilendirir.¹³⁰

Enfâl suresi ile Tevbe suresi arasındaki münasebetten bahsetmek gerekirse bu iki sure arasında çok yakın bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü her iki sure de savaş hukuku ve savaşla ilgili meselelerden bahsetmektedir. Bu bakımdan Tevbe suresi bir nevi Enfâl suresinin devamı gibidir.¹³¹ Aralarındaki bu yakın ilişkiden dolayı bu iki sure "Karîneteyn" olarak adlandırılmıştır.¹³²

Enfâl suresi genelde Bedir Savaşı'ndan bahsederken Tevbe suresi de savaş ile ilgili konuları ele alıp, sureyi Tebük seferi üzerine temellendirir.¹³³ Tevbe suresi, devletlerarası hukuk kuralları, savaş ve barış ilkeleri, mü'minlerin ve inkârcıların durumları ve yapılan antlaşmaların hükümleri ile ilgili konularda Enfâl suresinin

¹²⁴ Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Nazmu'd-Dürer fi Tenâsubi'l-Âyi ve's-Suver, Dâru'l-Kitâbu'l-İslami, Kahire, trs, VIII, s. 349.

¹²⁵ Said Havvâ, el-Esâs Fi't-Tefsîr, 6. Baskı, Dâru's-Selâm, Kahire, 2003, IV, s. 2383.

¹²⁶ Zuhaylî, IX, s. 236.

¹²⁷ A'râf: 7/203-204.

¹²⁸ Enfâl: 8/2.

¹²⁹ Tevbe: 9/124.

¹³⁰ Râzî, XV, s. 451.

¹³¹ Yazır, IV, s. 261.

¹³² Suyûtî, Dürru'l Mensûr, IV, s. 120.

¹³³ Mevdûdî, II, s. 202.

tamamlayıcısı konumundadır.¹³⁴ Bununla beraber Enfâl suresinde, yapılan antlaşmalara sadık kalınması gerektiği belirtilmesine karşın (Enfal, 58) Tevbe suresinde yapılan antlaşmaların hangi durumlarda bozulacağı açıklanmaktadır.(Tevbe, 3-5).¹³⁵ Dolayısıyla iki sure arasındaki eşsiz uyum ve ahenk dikkat çekmektedir.

Her iki surenin de konu birliğinde benzerlik sergilediği söylenebilir.¹³⁶ İki surede de inananlar arasında ihtilafın ortaya çıktığına işaret edilmektedir. Enfâl suresinde ganimetlerin taksimi konusunda bir ihtilaf vuku bulurken Tevbe suresinde Tebüke Seferi'ne katılmayarak geride kalanların durumlarından bahsedilmektedir.¹³⁷

Enfâl ve Tevbe surelerinin ortak yönlerinden biri de aynı konu hakkında yani savaş konusuna açıklık getirmeleridir. Bu iki surenin, Bakara suresinde savaştan bahseden ayetlerin¹³⁸ geniş bir açıklaması olduğu düşünülebilir.¹³⁹ Yine Enfâl suresinde ganimetlerin taksimatı ve dağıtılacak olan beş sınıf açıklanırken,¹⁴⁰ Tevbe suresinde de aynı şekilde zekâtın sekiz sınıf insana tahsis edildiği¹⁴¹ açıklanır.¹⁴²

Enfâl suresi iman edenlerin birbirlerini dost edinmelerini ve inkârcılarla da tamamıyla ilişkilerini kesmelerinin gerekliliği hatırlatılarak sona ermiştir. Daha sonra bu husus Tevbe suresinde “Allah ve Resûlü’nden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere kesin bir uyarıdır.”¹⁴³ ayeti ile açıkça beyan edilerek önceki ayetler te’kid edilmiştir.¹⁴⁴ Hz. Peygamber’e hitap ayetleriyle Enfâl suresi sona ererken, Tevbe suresine Hz. Peygamber’den bahsedilerek giriş yapılmıştır.¹⁴⁵

Tevbe suresinde savaşmayı emreden ayetler, Enfâl suresindeki “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.”¹⁴⁶ ayeti ile uygunluk

¹³⁴ Zuhaylî, X, s. 92.

¹³⁵ Suyûti, Tenâsuku'd-Dürer Fi Tenâsubi's-Suver, çev. Mustafa Karakoç, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, (Tenâsub), s. 77.

¹³⁶ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Alûsî, Rûhu'l-Meânî, thk. Ali Abdü'l-Bâri Atiyye, Dârü'l-Kutübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, IX, s. 158.

¹³⁷ Faruk Tuncer, Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk, Işık Yayınları, İstanbul, 2003, s. 268.

¹³⁸ Bakara: 2/216-218.

¹³⁹ Havvâ, IV, s. 2244.

¹⁴⁰ Enfâl: 8/41.

¹⁴¹ Tevbe: 9/60.

¹⁴² Suyûti, Tenâsub, s. 77.

¹⁴³ Tevbe: 9/1.

¹⁴⁴ Râzî, XV, s. 522.

¹⁴⁵ Alûsî, XI, s. 58.

¹⁴⁶ Enfâl: 8/60.

içerisindedir. Nitekim Enfâl suresinde savaşa hazırlık emredilirken, Tevbe suresinde ise münafıkların hâlâ bir güç oluşturmadıkları ifade edilmiştir.¹⁴⁷

Enfâl ve Tevbe surelerinin aralarındaki münasebet bahsinde değinilmesi gereken mevzulardan biri de bu iki surenin tek sure mi yoksa iki ayrı sure mi olduğudur. İslam âlimleri bu konuda farklı görüş belirtmişlerdir.

İki sureyi de tek sure olarak kabul eden yaklaşıma göre Enfâl suresi ile Tevbe suresinin birçok benzerliğinin bulunması bu surelerin tek bir sure olduğunu gösterir. Her iki surenin de savaş konusundan bahsetmesi, aralarında besmelenin bulunmaması iki surenin de tek bir sure olduğuna delil olarak gösterilebilir. Bununla beraber Enfâl suresi ile Tevbe suresi bir sure olarak kabul edildiğinde “Seb’u Tivâl” diye isimlendirilen Kur’an’ın yedinci uzun suresi olmaktadır.¹⁴⁸

Enfâl ve Tevbe surelerini iki ayrı sure olarak kabul eden görüşe göre iki surenin de konu benzerliğinin olması, amaç birliğinin bulunması ve savaş hakkında nazil olmasına rağmen, en sağlam görüşe göre Tevbe suresi Enfâl suresinin bir parçası değil müstakil iki ayrı suredir. Zaten Tevbe suresinin birçok isminin olması, Enfâl suresinde geçen konulara açıklık getirmesi, sure ve ayet tertibinin bu şekliyle karar kılınması ve sahâbeden itibaren bu şekilde nakledilmesi bu görüşün doğruluğunu desteklemektedir.¹⁴⁹

Enfâl suresi ve Tevbe suresi arasındaki münasebete ışık tutacak olan ve İbn Abbas’tan nakledilen bir rivayet oldukça önemlidir. İbn Abbas (ra), Hz. Osman’a (ra) Enfâl suresi ile Tevbe suresinin birleştirilip, aralarına Besmele yazılmayıp ikisinin de yedinci uzun sure olarak kabul edilmesinin sebebini sormuştur. Hz. Osman (ra) şöyle cevap vermiştir: “Hz. Peygamber’e vahiy geldiği zaman vahiy kâtiplerini çağırır ve: “Bu ayetleri şu şu konudan bahseden surenin içine koyun” buyururdu. Enfâl suresi Medine de ilk, Tevbe suresi ise son inen surelerdendir. Konuları birbirine yakın olduğu ve Hz. Peygamber’in vefat ettiğinde Tevbe suresinin Enfâl suresinden olup olmadığı ile ilgili bir beyanı olmadığı için bu iki sureyi birleştirdiğini ancak aralarına Besmele yazmadığını belirtir.”¹⁵⁰

¹⁴⁷ Suyûti, Tenâsub, s. 77.

¹⁴⁸ Zemahşerî, II, s. 242.

¹⁴⁹ Zuhaylî, X, s. 93.

¹⁵⁰ İbn Hanbel, Hadis No: 399, I, s. 459-460; Ebû Dâvûd, Salat 3; Tirmizî, Tefsir 10, Ayrıca Tirmizî bu hadisin Hasen olduğunu belirtir.

Vehbe Zuhaylî yukarıdaki mezkûr rivayete dayanarak bütün surelerin Hz. Peygamber'in sözü ve açıklamalarına göre düzenlendiğini, sadece Tevbe suresinin bundan müstesna olduğunu ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber'in ani ölümü bu tespitin gerçekleşmesine engel olmuştur. Eğer Hz. Peygamber hayatta olsaydı yine de iki surenin bir arada bulunmasını gerekli görürdü.¹⁵¹ Mustafa Müslim ise söz konusu bu hadisin çok zayıf bir rivayet olduğunu belirtir. Ayrıca surelerin tertibinin tevkîfi olduğu ile alakalı ümmetin icma ettiğini, dolayısıyla bu zayıf rivayetin kanıt oluşturamayacağını ifade eder.¹⁵²

Kurtubî ise Bismelenin yazılmayışı hususu ile ilgili Kuşeyrî'ye dayandırdığı görüşe göre, Hz. Cebrail'in Besmeleyi bu sure ile beraber indirmedikini ifade eder. Yine Hz. Ali'nin (ra) Bismelenin bir güvence ve teminat olduğunu, Tevbe suresinin ise kılıçla ve ahdi bozanlara karşı nazil olduğunu ifade ettiğini belirtir.¹⁵³ Netice olarak Gırnâtî ise Hz. Peygamber'in Enfâl ve Tevbe surelerinin aralarını Besmele ile ayırmadığını, bizim de ayırmamamız gerektiğini belirtir.¹⁵⁴

İbnü'l-Arabi ise konuya farklı bir açıdan yaklaşarak ashabın ileri gelenlerinin nassın bulunmadığı durumlarda benzerlik esasına dayanarak kıyasa başvurdıklarını belirtir. Bunun neticesinde de iki surenin aralarındaki konu benzerliği bulunması nedeniyle Tevbe suresini Enfâl suresinden sonra koymayı uygun gördüklerini ifade eder. Bu uygulama da kıyasın dinde asli bir delil olduğunu gösterir.¹⁵⁵

Mezkûr rivayetlerde açıkça görüldüğü üzere Enfâl suresi ve Tevbe suresi arasında eşsiz bir uyum ve ahengin bulunduğu ve her bir surenin müstakil birer sure olduğu söylenebilir. Yine bu iki surenin tenasüp ilmi ile ilgili çalışmalarda kilit noktada bulunduğunu belirtmek gerekir.

2.1.4. Surenin Muhtevası

Kur'ân-ı Kerîm'in girişi mahiyetinde olan Fatiha suresinde Allah'ın lütfuna mazhar olanların yanı sıra, O'nun gazabına uğrayanlardan ve doğru yoldan sapanlardan

¹⁵¹ Zuhaylî, X, s. 93.

¹⁵² M. Müslim, s. 104-105.

¹⁵³ Kurtubî, VIII, s. 63; Ebû Dâvûd, Salat, 122.

¹⁵⁴ Şeyh Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr el-Gırnâtî, el-Burhân fî Tenâsubî Suverî'l-Kurân, thk. Muhammed Şa'bânî, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûnî'l-İslamiyye, Fas, 1990, s. 220.

¹⁵⁵ El-Kâdi Muhammed b. Abdullah Ebu Bekir İbn Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, s. 446.

bahsedilmiştir. Yalnız bir olan Allah'a kulluk eden ve yalnız O'ndan yardım dileğinde bulunanlara, doğru yoldan ayrılmamaları gerektiği telkin edilmiştir.¹⁵⁶ Âlemlerin Rabbine olan kulluğunu yerine getirmeyen ve bu yoldan sapanların bir kısmı, Allah'a kulluk yolunda sebat edenlere düşmanlık etmeleri ve onlara hayat hakkı tanınamalarından dolayı, tarih boyunca hak ile batılın mensupları arasındaki mücadele her zaman devam etmiştir. Bu mücadelenin bazen kaçınılmaz hale gelen durumlarından biri de savaştır. Bu çalışmada ele alacağımız Enfâl suresinin asıl konusu Bedir Gazvesi örneğinden hareketle genel olarak; savaşın amacı, savaş psikolojisi, barış, savaşta ele geçirilen esirler ve ganimetlerdir.¹⁵⁷ Her ne kadar surenin ana teması Bedir Savaşı ve ganimetler meselesi gibi görünse de bu suredeki asıl amaç her devirde Müslümanlara düşmanlık besleyenlere karşı alınacak tedbirlerin temel ilkelerini belirlemektir.¹⁵⁸

Enfâl suresi, Bedir Savaşı'nda müşriklerden ele geçirilen ganimetlerin paylaşımı noktasındaki tek hüküm merciinin Allah ve Resulü olduğunu bildiren, ayrıca Müslümanlara Allah'a karşı gelmekten sakınmaları, Allah'a ve Resulüne itaat etmeleri gerektiği ve beşeri ilişkilerinde birbirleriyle iyi geçinmelerini emreden ayetle başlar.¹⁵⁹

Mü'minlerin özelliklerinden bahsedilirken; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen ve yalnız O'na tevekkül eden, namazı dosdoğru kılan ve Allah yolunda infakta bulunanların hakiki mü'min olduğunu bildiren ayetlerle sure devam etmektedir.¹⁶⁰

Enfâl suresinin ilerleyen ayetleri, Hz. Peygamber ile beraber savaşmak üzere Medine'den çıkan mü'minlerin bir kısmının gözettiği istek ve arzular ile Allah'ın gözettiği husus arasındaki farkı gözler önüne sermektedir.¹⁶¹ Dolayısıyla Bedir Savaşı'nda elde edilen zafere sevinmek yerine, inananların kendilerine çekidüzen vermeleri gerektiğine ve savaş esnasında ortaya koydukları ahlaki zafiyete dikkat çekilmektedir.¹⁶²

Yine surede; inananların yardım talebine karşılık mutlak güç sahibi olan Allah'ın Müslümanlara cesaret ve sekinet ihsan ettiği, meleklerle ve yağmurla

¹⁵⁶ Fatıha: 1/1-7.

¹⁵⁷ Karaman ve diğerleri, II, s. 659.

¹⁵⁸ Işık, XI, s. 238.

¹⁵⁹ Enfâl: 8/1; Zuhaylî, IX, s. 236.

¹⁶⁰ Enfâl: 8/2-4; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureyşî el-Basrî, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, 3.

Baskı, thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, yy, 1999, IV, s. 5.

¹⁶¹ Seyyid Kutub, Fîzilâl'il-Kur'ân, Hikmet Yayınları, çev. M. Emin Saraç ve diğerleri, 3. Baskı, İstanbul, trs, VI, s. 451.

¹⁶² Enfâl: 8/5-8; Mevdûdî, II, s. 149.

inananları desteklediği belirtilir.¹⁶³ Burada elde edilen zaferin inananların göstermiş oldukları cesaret ve yiğitlikleri neticesinde kazanılmış bir zafer olmadığı bilakis Allah'ın yardımı sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca yalnız Allah'a dayanıp güvenmeyi ve sadece O'na ve Resûlü'ne itaat etmenin gerekliliği zikredilmektedir.¹⁶⁴

Enfâl suresinde Allah'a ve Resulü'ne karşı gelenlerin çok çetin bir azap ile karşılaşacakları bildirilmektedir. Yine düşmanla karşı karşıya gelindiğinde bir savaş taktiği olmayan geri çekilmelerin, yani savaştan kaçanların en şiddetli şekilde azap ile tehdit edildiği görülmektedir.¹⁶⁵

Surenin devam eden ayetlerinde Bedir Savaşı'nda elde edilen zafer, ganimet ve Cenâb-ı Hakk'ın delillerinin görülmesi gibi konularda Allah'ın (cc) inananlara karşı hususi ikramlarının olduğu anlatılır. Adeta Bedir Savaşı'ndaki bütün ilahi planlar, kâfirlerin tuzaklarını zayıflatıp hilelerini boşa çıkararak inananları en zahmetsiz şekilde zafere ulaştırmak üzerine kurulduğu vurgulanır. Savaşta hezimete uğrayan müşriklere, başlarına gelen musibetten ders çıkarmaları, Allah ve Resulü ile savaşmaktan vazgeçmeleri ve böyle davranmaları durumunda bunun kendileri için çok daha hayırlı olacağı tavsiye edilir.¹⁶⁶

Enfâl suresinde inananlara seslenilerek Allah'a ve Resulüne itaat etmeleri emrediliyor. O'nun emirlerini işitmedikleri halde işittik diyerek kulak ardı edenler gibi olmamaları noktasında insanlar uyarılıyor. Cenab-ı Hakk'ın davetini kabul etmeyenler kınanıyor. Allah katında insanların en kötüsünün; aklını kullanmayan, gerçeği göremeyen sağır ve dilsizler olduğu belirtiliyor. Akabindeki ayetlerde Allah (cc) bir kez daha mü'minlere seslenerek, yaptığınız eylemlerin O'nun huzurunda hesabının sorulacağını, bundan dolayı da size hayat verecek olan şeylere çağrıldığınızda Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyma konusunda uyarılarda bulunuluyor. Müslümanlara kötülüklerle karşılaştıklarında, fitneye karşı cephe almada daha duyarlı olmaları emredilmekte, aksi halde gelecek olan azabın toplumun tamamını kapsayacağı uyarısı yapılmaktadır. Mü'minlerin daha önce içinde bulundukları zayıf durumdan Allah'ın

¹⁶³ Enfâl: 8/9-12.

¹⁶⁴ Mevdûdî, II, s. 149.

¹⁶⁵ Enfâl: 8/13-16.

¹⁶⁶ Enfâl: 8/17-19; Ömer Çelik, Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerîm Meâl ve Tefsîri, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, II, s. 277.

lütü ve inayeti sayesinde kurtuldukları hatırlatılmakta ve ilâhi davete tam bir bağlılık vurgusu yapılmaktadır.¹⁶⁷

Yüce Allah ümmetin sırlarının düşmana bildirilmesinin, Allah’a, Resûlü’ne ve ümmete karşı yapılmış bir hıyanet olduğuna dikkat çekmiştir. Sahip olunan mal, çocuk ve bunlara duyulan sevginin birer imtihan vesilesi olduğu hatırlatılarak, Allah katındaki büyük mükâfatın bunlardan çok daha hayırlı olduğu belirtilmiştir. Allah (cc) inananların dikkatini muttaki olmanın sonuçlarına çekmiş ve takvanın bütün hayırlı eylemlerin esası olduğu bildirilmiştir. Takvanın en büyük meyvesinin Allah’ın mü’minlerin kalplerine yerleştirdiği ilâhi nur olduğu açıklanmıştır. Mü’min bu ilâhi nur sayesinde doğru ile yanlış, hidayet ile sapıklığı birbirinden ayırır.¹⁶⁸

Enfâl suresinin devam eden ayetlerinde Hz. Peygamber’in hicret öncesi kavmiyle yaşadığı mücadele hatırlatılmaktadır. Hz. Peygamber’in Mekke’den hicret ederken geçmişte yaşadıkları anlatılmakta, kavminin Hz. Peygamber’e tuzak kurmak için hangi planları tartıştıkları ve hangilerini uygulamaya koydukları anımsatılmaktadır. Birtakım inkârcıların kendilerine okunan Kur’an ayetlerini işittikleri halde okunan ayetleri hafife alıp, kendilerinin de bunun benzerlerini yazabileceklerini iddia etmektedirler. Yine bu inkârcıların Kur’ân-ı Kerîm’in ilâhi bir kitap olması halinde çok büyük felaketlerin başlarına gelmesine razı oldukları bildirilmektedir. İnkârcıların bu meydan okumalarına karşılık Allah (cc), Hz. Peygamber’in aralarında oluşu ve içlerinde istiğfar edenlerin bulunması nedeniyle onlara azap etmeyeceğini bildirmektedir.¹⁶⁹

Çok eski zamanlardan beri varlığını devam ettiren ve kutsal bir mekan olan Kâbe, gerek dini gerekse de ticari sebeplerden dolayı bir çekim merkezi haline gelmişti. Surede birçok insani ilişkiye zemin teşkil eden ve her şeyden önce bir mabet olan Mescid-i Haram’ı ziyaret eden müşriklerin Kâbe ile olan ilişkileri, ibadetleri ve taassupları ile ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır.¹⁷⁰

Surede, Bedir Savaşı’ndan yenilgiyle ayrılan ve küfründe inat ve ısrar eden Mekkeli müşriklerin, insanları Allah’ın dininden uzaklaştırabilmek için aralarında ekonomik güç birliği oluşturup Müslümanlarla kıyamete kadar sürecek olan bir

¹⁶⁷ Enfâl: 8/20-26; M. İzzet Derveze, et-Tefsîru’l-Hadis, çev. Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, V, s. 340-341.

¹⁶⁸ Enfâl: 8/27-29; Muhammed Ali Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsîr, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 2016, s. 397.

¹⁶⁹ Enfâl: 8/30-33; Ömer Nasûhi Bilmen, Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, İpek Yayınevi, İstanbul, 2018, III, s. 342-345.

¹⁷⁰ Enfâl: 8/34-35; Karaman ve diğerleri, II, s. 688.

mücadelenin içerisinde oldukları beyan edilmiştir. Bu mücadelenin sonunda müşriklerin hüsrana uğrayacakları, iyi yolda olanların Allah'ın rızasına kavuşacakları, kötü yolda olanların ise Allah'ın gazabına uğrayacakları belirtilir.¹⁷¹

Enfâl suresinde; müşriklerin duası, mali ve bedeni ibadetleri, insanları Allah'ın dininden alıkoymak için sarf ettikleri tüm çabaları anlatılır. Daha sonra inkârcılara, gösterdikleri inattan ve Allah ve Resûlü'ne olan düşmanlıklarından vazgeçmeleri yönünde telkinde bulunulur. Sure bu inkârcılara tevbe yollarını göstermekte ve onları hidayete teşvik etmektedir. İnkâr ve İslam'a olan düşmanlıklarında ısrar etmeleri durumunda ise peygamberlerine karşı gelen önceki toplumların maruz kaldığı gibi bir azap ile müşriklerin tehdit edildiği görülür. Ayrıca inananları dininden alıkoyan, inanç ve din özgürlüğü aleyhine fitneye sebep olanlar ve İslam'a karşı cephe oluşturan topluluklarla savaşmanın gerekliliği belirtilir.¹⁷²

Surede savaşlardan elde edilecek olan ganimetlerin kimlere ve nasıl taksim edileceği hususu açıklanmıştır. İslam toplumunda yer alan zayıf unsurlara da ganimetten belli bir payın verilmesi emredilmektedir. İslam'ın her hususta olduğu gibi ganimetin taksimi konusunda da toplumdaki sosyal adaletin sağlanmasına verdiği önem belirtilmiştir. Savaşta elde edilen zaferin mü'minler sayesinde değil, Allah'ın inayetiyle elde edildiğine dikkat çekilmektedir. İslam'ın Medine'de bir devlet hüviyetiyle meydana çıktığına işaret edilmektedir. Yine surede Bedir Savaşı'nın nedenleri üzerinde durulduğu, Allah'ın mü'minlere nasıl yardım ettiği ve savaşı inananlar lehine nasıl kolaylaştırdığı anlatılmaktadır.¹⁷³

Yüce Allah surenin devam eden ayetlerinde mü'minlere, izzetli bir duruş sergilemenin yolunu ve zafer elde etmenin esaslarını açıklamıştır. Bunlar savaşta düşmana karşı sebat göstermek ve Allah'ı çokça anmaktır. Mü'minlere Allah ve Peygamber'ine itaat etme, savaşın şiddet ve zorluklarına karşı sabretme ve kendi aralarında birlik ve beraberlik içerisinde olmaları tavsiye edilmiştir. Sonra da toplumun övgüsüne mazhar olabilmek için böbürlenerek savaş meydanına çıkan ve maddi güçlerine güvenip Allah'ı unutanların sonlarının hüsrana olacağı bildirilmiştir. Yine

¹⁷¹ Enfâl: 8/36-37; Yazır, IV, s. 229.

¹⁷² Enfâl: 8/38-40; Zuhayli, IX, s. 321.

¹⁷³ Enfâl: 8/41-44; Celal Yıldırım, İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1987, V, s. 2380.

şeytanın, insanların yaptıkları çirkin amelleri kendilerine güzel göstermek suretiyle onları aldattığı uyarısı yapılmıştır.¹⁷⁴

Surede münafıkların nasıl bir kararsızlık içerisinde oldukları ve Müslümanlara karşı birtakım uygunsuz sözler söyleyerek nasıl bir tutum sergiledikleri hatırlatılıyor. Yüce Allah, inkâr edenlerin kendi elleriyle yapıp ettiklerinden dolayı ahirette karşılaşacakları cezayı gözler önüne sermektedir.¹⁷⁵

Enfâl suresinde tarih sahnesinden yok olup giden ve yaratılış gayesinin dışına çıkan kavimlere de dikkat çekildi. Firavun ailesinin ve daha önceki milletlerin tutum ve gidişatı örnek verilerek tarihi olayların hep tekerrür ettiğine işaret edildi. Allah'ın mutlak olarak adalet sahibi olması sebebiyle Allah'ın ayetlerini yalanlayan ve inkâr edenlere verilecek olan cezanın onların işlediklerine uygun bir ceza olacağı beyan edildi. Bu nedenle Firavun ailesinin göstermiş olduğu tutum ve başlarına gelen azap örnek olarak gösterildi.¹⁷⁶

Surede, hakikat ortaya çıktığı halde hâlâ küfründe ısrar eden inkârcılar aşağılık olarak nitelendirilerek, onların Allah'ın katında canlıların en kötüsü oldukları bildiriliyor. Ayrıca bunların kimler olduğu açıklanırken, Hz. Peygamber'in inkârcı kavimlerle yaptığı antlaşmaları her defasında çekinmeden bozan kimseler olduğu belirtiliyor. Daha sonra yapılan antlaşmalara bağlı kalmayıp, hıyanet içerisinde olan düşmana karşı nasıl muamelede bulunulması gerektiği açıklanıyor. Böylece savaşta onların arkasındaki kimselerin ibret alabilmelerini sağlamak ve kalplerine korku salabilmek için yakalandıkları zaman hemen cezalandırılmaları gerektiği bildiriliyor.¹⁷⁷

Müslümanların kendileriyle antlaşma yaptığı topluluklardan birinin, yapılan bu antlaşmaya hıyanet edeceğinden korkulduğunda ve buna kesin olarak kanaat getirildiğinde, inananların nasıl hareket etmesi gerektiği anlatılmıştır. Böyle bir durumda mü'minlerin, öncelikle müşriklerin ihanetine karşılık antlaşmanın bozulduğunu karşı tarafa bildirmeleri istenmiştir. Çünkü mü'minlerin İslam ahlakına aykırı hareket etmemeleri ve adaletten ayrılmamaları tavsiye edilmiştir. Ayrıca

¹⁷⁴ Enfâl: 8/45-48; Sâbûnî, II, s. 411.

¹⁷⁵ Enfâl: 8/49-51; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil, I. Baskı, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dîb Mistû, Dârü'l-Kelâm, Beyrut, 1998, I, s. 650-651.

¹⁷⁶ Enfâl: 8/52-54; Yıldırım, V, s. 2388-2389.

¹⁷⁷ Enfâl: 8/55-57; Derveze, V, s. 365-366.

inkârcıların er veya geç mağlup olacakları ve kendilerinden intikam alınacağı haber verilmiştir.¹⁷⁸

Yine surede Müslümanların her zaman savaşa hazır olmalarının önemi üzerinde durulmuştur. Bu hazırlıkları yaparken mümkün olan en üst seviyede bir güç oluşturulması yönünde mü'minlere çağrı yapılmaktadır. Oluşturulan bu güç, insanların özgürce yaşayabilmesini sağlamalı ve onları daima hidayete ve hakka götürmelidir. Bu uğurda yapılan harcamaların ihlasla yapılması hatırlatılmakta ve bunun karşılığının Allah tarafından verileceği bildirilmektedir. Yüce Allah Peygamberine, düşman tarafının dostluk tekliflerini ve barışa meyledenlerin bu taleplerini kabul etmesini, her halükarda barış taraftarı olmasını ve Allah'a dayanıp güvenmesini emretmektedir.¹⁷⁹

Enfâl suresinin devam eden ayetlerinde, düşmanların barış isteklerinde samimi davranmaması ve onların ihanet içinde olmaları durumunda, inananların nasıl bir tavır takınmaları gerektiği açıklanmıştır. Bu durumda inananların, şartlar ne olursa olsun hiç tereddüt etmeksizin karşı tarafla müzakere yapmaya hazır olmaları ve tesis edilecek bu ilişkilerinde Allah'a dayanıp güvenmelerinin gerekliliğine işaret edilmiştir. Yine aralarında uzun süre düşmanlık bulunan (Evs ve Hazreç gibi) toplulukların gönüllerini birbirine bağlayan ve onları güçlü bir topluluk haline dönüştürerek kaynaşmalarının, Allah'ın lütuf ve inayetiyle olduğu vurgulanmıştır.¹⁸⁰

Surede, Yüce Allah Hz. Peygamber'e ve onunla birlikte ümmete moral ve güvence vermekte, Allah'ın rızası uğrunda savaştıkları müddetçe muzaffer olacaklarını müjdelemektedir. Akabinde savaşın meydana gelmesini sağlayan sebepler oluşur ve savaş kaçınılmaz hale gelmesi durumunda Yüce Allah, inananların savaşımaya teşvik edilmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca Müslümanlar kendilerinden sayıca fazla olan düşmanla karşılaştıklarında nasıl davranmaları gerektiği açıklanmıştır. Bu durumda oluşan şartlara göre, mü'minlerin sayıca kaç katı kadar olan düşman ordularına karşı sebat gösterecekleri haber verilmekte ve savaş meydanını terk etmenin doğru olmadığı anlatılmaktadır.¹⁸¹

Ganimet ve esirler hakkında ilahi hüküm açıklanarak Allah katında evlâ olmayan bir eylemin yapılması kınanmıştır. Hz. Peygamber'in savaşta düşmanları esir

¹⁷⁸ Enfâl: 8/58-59; Bilmen, III, s. 51.

¹⁷⁹ Enfâl: 8/60-61; Kutub, VII, s. 67-71.

¹⁸⁰ Enfâl: 8/62-63; Mevdûdî, II, s. 181.

¹⁸¹ Enfâl: 8/64-66; M. Sait Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 404.

alıp onların sağ bırakılmasının yanlış olduğu, bunu ancak otoritesinin belli bir güce ulaşmış kuvvetlendiği zaman yapabileceği belirtilmiştir. Yaptıkları bir eylemden dolayı geçici dünya malını talep eden mü'minlere seslenilerek, esirlerle ilgili Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmünün bulunduğu hatırlatılmıştır. Daha sonraki ayette ise artık esirlerden elde ettikleri şeylerden faydanmalarının kendilerine helal kılındığı belirtilmiştir.¹⁸²

Surede İslam'ın engin merhametinden nasiplenmiş mü'minlere, savaşta elde ettikleri esirleri imana teşvik etmelerinin gerektiği bildiriliyor. İnananların göstermiş oldukları merhamete karşılık bu esirlerin maddi ve manevi sebepler ileri sürerek ihanet içerisinde olmaları durumunda ise Allah'ın mü'minlere yardımının süreceği müjdesi verilmiştir.¹⁸³

Enfâl suresinin sonlarına doğru Allah (cc) inananlar arasında tam bir dostluğun bulunduğunu, her ne kadar yurtları ve ırkları birbirinden farklı olsa da bir ümmet bilincine sahip olduklarını beyan etmiştir. Mü'minlerin kendilerinden yardım talep edildiğinde bu talebe olumlu karşılık vermelerinin gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca inananlar nasıl tek bir ümmetse inkârcıların da tek bir millet oldukları anlatılmıştır. İnkâr edenlerin kendi aralarında küfür esasına dayanan bir dostluk bulunmasına karşın inananlarla aralarında hiçbir dostluğun bulunmadığı vurgulanmıştır.¹⁸⁴

Surenin son ayetlerinde gerçek mü'minlerde bulunması gereken birtakım özelliklerden bahsedilmiştir. Müslümanların; inancını özgürce yaşayabilmeleri için yurdunu terk edip başka bir beldeye göç etmesi, Allah yolunda düşmanla savaşması ve iman edip yurtlarını terk edenlere kucak açıp her şeylerini onlarla paylaşmasının, iman dâima vuran güçlü belirtisi olduğu aktarılır. Yine miras, yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili olarak akraba olan mü'minlerin diğer mü'minlere nispetle ayrı bir yeri ve değerinin bulunduğu belirtilir.¹⁸⁵

2.1.5. Surenin Fazileti

¹⁸² Enfâl: 8/67-69; Derveze, V, s. 375-376.

¹⁸³ Enfâl: 8/70-71; Zuhayli, X, s. 75-76.

¹⁸⁴ Enfâl: 8/72-73; Sâbûnî, II, s. 423-424.

¹⁸⁵ Enfâl: 8/74-75, Karaman ve diğerleri, II, s. 714.

Fazilet kelimesi sözlükte “erdem, meziyet, üstünlük ve şeref” anlamlarına gelir. Tefsir usulü ile ilgili eserlerde “Fedâilü’l-Kur’ân” denildiğinde Kur’ân-ı Kerîm’in yüceliği, sure ve ayetlerin üstünlüğü ve meziyetleri akla gelmektedir. Kur’an’ın fazileti ile ilgili rivayetlere gerek meşhur hadis kaynaklarında gerekse de tefsir kitaplarında yer verilmiştir.¹⁸⁶ Kur’an’ın faziletlerine dair rivayetler genellikle “Fedâilü’l-Kur’ân”, “Sevâbü’l-Kur’ân”, “Menâfiü’l-Kur’ân” gibi başlıklar altında zikredilmiştir.¹⁸⁷

Kur’ân-ı Kerîm’in fazileti ile ilgili rivayetler incelendiğinde, Kur’an’ın bütününe faziletine ait rivayetler ve belirli sure ve ayetlerin faziletine ait rivayetler olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür.¹⁸⁸ Hz. Peygamber’in “Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğretenidir”¹⁸⁹ sözü “Fedâilü’l-Kur’ân” ilminin önemini bizlere hatırlatmaktadır.

Hiz. Peygamber, risalet dönemi boyunca ashab-ı kiram’ın dikkatlerini her fırsatta Kur’ân-ı Kerîm’e yöneltmiştir. Bu nedenle İslami kaynaklarda Kur’an’ın faziletleri hakkında müstakil eserler yazılmıştır. Hiz. Peygamber’den Kur’an’ın faziletiyle ilgili birçok sahih hadis varid olmasına rağmen üzülererek belirtmek gerekir ki bazı zayıf ya da mevzu rivayetler de tefsir kitaplarında kendine yer bulmuştur.

Meşhur müfessirlerden Sa’lebi (ö.427/1035) ve Vâhidî (ö.468/1075) surelerin giriş kısımlarında, Zemahşerî (ö.538/1144), Beydâvî (ö.591/1388) ve Ebu’s-Suûd Efendi’nin (ö.951/1544) ise surelerin son kısmında surelerin faziletleri ile ilgili uydurma rivayetlere yer verdiklerine şahit olmuştuk.¹⁹⁰

Enfâl suresinin fazileti ile ilgili kaynaklar incelendiğinde birçok müfessirin Hiz. Peygamber’e isnad edilen bir rivayeti tefsirlerinde zikrettikleri görülür. Rivayet olduğuna göre Hiz. Peygamber (sas) şöyle demiştir:

“Her kim Enfâl ve Tevbe surelerini okursa, ben ona kıyamet gününde şefaati olurum. Münafıklardan berî olduğuna şhadette bulunurum. Her bir münafık kadın ve erkek sayısınca ona mükâfat verilir. Arş ve onun taşıyıcıları hayatı boyunca ona istiğfar ederler.” Birçok tefsirde zikredilmesine rağmen Kutub-i Sitte başta olmak üzere diğer

¹⁸⁶ Demirci, Tefsir Usûlü, s. 195.

¹⁸⁷ Abdullah Aydemir, “Fedâilü’l-Kur’an”, DİA, 1995, XII, s. 532-534.

¹⁸⁸ Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 228.

¹⁸⁹ Buhari, Fedâilü’l-Kur’an 21; Ebû Dâvud, Salat 349; Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’an 15.

¹⁹⁰ Saffet Sancaklı, Surelerin Fazileti ile İlgili Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 38, Sayı: 3, Ankara, 2002, s. 157.

muteber hadis kaynaklarında varid olmadığından dolayı bu rivayetin mevzu olduğu kabul edilmektedir.¹⁹¹

Enfâl suresinin fazileti ile ilgili diğer bir rivayette Taberâni, sahih bir senetle Ebû Eyyûb'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber akşam namazında Enfâl suresini okumuş.¹⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde mü'minlerin özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu özelliklerin anlatıldığı yerlerden biri de Enfâl suresidir. Surede, ayetler kendilerine okunduğunda imanlarının artması ve Allah anıldığında kalplerinin titremesi gibi durumların belirtilmesi, sahabenin Kur'an'ı anlama merkezli olarak tilavet ettiklerini göstermektedir.¹⁹³ Dolayısıyla Enfâl suresi, mü'minlerin Kur'an'ı nasıl okuyup dinleyecekleri ile ilgili önemli mesajlar içermektedir.¹⁹⁴

Hz. Peygamber başta olmak üzere ashabın Kur'an ile olan canlı iletişimi sonraki nesillerde de kendini göstermiştir. Bir rivayete göre İslam tarihinde iz bırakmış halifelerden Ömer b. Abdulazîz yatsı namazından sonra Enfâl suresini okumaya başlamış, korkutucu ayetlere geldiğinde Cenâb-ı Hakka yalvarıp, rahmet ayetlerinde ise duada bulunmuştur. Onun bu dua ve niyazı sabah ezanı okununcaya kadar devam etmiştir.¹⁹⁵

Bu bölümde Enfâl suresi hakkında ön bilgiler verilerek genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışıldı. Bir sonraki bölümde ise Enfâl suresini konulu tefsir yöntemi ile ele alınmaya gayret edilecektir.

¹⁹¹ Beydâvî, III, s. 69; Zemahşerî, II, s. 240; Ebu's-Suud b. Muhammedü'l-İmâdi el-Hanefî, İrşâdü Akli's-Selîm İlâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm, Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs, IV, s. 38; Zerkeşî, I, s. 432.

¹⁹² Suyûtî, Dürü'l-Mensûr, VII, s. 5.

¹⁹³ Enfâl: 8/2.

¹⁹⁴ Bayram Kanarya, Fedâilü'l-Kur'an Rivayetlerinin Sıhhati Ve Bu Rivayetlerin Oluşturduğu Kur'an Tasavvuru, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2016, s. 285.

¹⁹⁵ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, el-Musannef, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1989, XIII, s. 469.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFÂL SURESİNİN KONULU TEFSİRİ

Enfâl suresi, Allah ve Resûlü'ne iman eden gerçek mü'minlerin sahip olduğu vasıflara değindiği gibi küfrü tercih eden inkârcıların da temel özelliklerini açıklar. Bununla birlikte sure, insanın en güç koşullarda bile Allah'ı anma, O'na dayanıp güvenme ve takva sahibi olma gibi yüce yaratıcıya karşı ahlaki sorumluluklarını içerir. Aynı zamanda kibirden ve gösterişten sakınma, emanete riâyet etme ve Allah yolunda infak etme gibi insanın çevresine karşı ahlaki görevleri ile ilgili tavsiyelerde bulunur.

Sure, genellikle savaş ve onunla ilgili konuları içerir. Ağırıklı olarak Bedir Savaşı ele alındığı için bu bağlamda savaş esirleri ve ganimetler ile ilgili hükümler açıklanmaktadır. Mü'minlerin yapılan antlaşmalara bağlı kalmaları ve her zaman barışı tesis etmelerinin gerektiği hatırlatılmaktadır. Surede, Bedir Savaşı süresince Yüce Allah'ın mü'minlere olan yardımına genişçe yer verilir. Ayrıca mü'min, müşrik ve münafıkların Hz. Peygamber ile olan ilişkilerine değinilir.

Enfâl suresinin konulu tefsir yöntemiyle ele alınacağı bu bölümde sure, dört ana başlık altında incelenilecektir. Bu bölümde, İnanç, Toplumsal Düzen ve Hukuk, Ahlak ve Nübüvvet ile ilgili mesajları ihtiva eden ana konular ve bu ana konularla bağlantılı alt başlıklara yer verilecektir.

3.1. İNANÇLA İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR

İnanç kelimesi dini alanda çok sık karşımıza çıktığı gibi günlük hayatımızda da karşılaştığımız kelimelerdendir. Sözlük anlamda inanç; itimat etmek, güvenmek, gönülden bağlı olmak ve samimiyet anlamlarında kullanılır. Dini anlamda ise inanç, insanın yaratıcısı olan Allah'ına tam olarak güvenmesi ve bununla beraber ona karşı samimi olmasıdır.¹⁹⁶

İnzal olduğu andan itibaren günümüze kadar tüm insanlığın hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm, birçok konu ile ilgili mesajlar içermektedir. Kur'an'da Mekke dönemindeki nüzul sürecinde inançla ilgili ayetler daha geniş yer bulmuştur. Hz.

¹⁹⁶ Cağfer Karadağ, "İman Konuları", "İslam'a Giriş Temel Esaslar", (Ed. Süleyman Uludağ), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 199.

Peygamber ile beraber inananların Medine'ye hicret etmesi ile ortaya çıkan yeni toplumsal düzen ve bu süreçte daha da belirginleşen siyasi ve hukuki yapıyla paralel olarak vahyin de şekillendiği söylenebilir.¹⁹⁷ Bununla beraber Enfâl suresi, her ne kadar Medenî bir sure olsa da inançla ilgili ayetlerin yoğunlukta olduğu görülür.

Bu başlık altında, Enfâl suresinde inançla ilgili mesajlar içeren konular sıralanarak; imanın tanımı, imanı ve küfrü doğuran etkenler, imanın artması ve eksilmesi, iman bakımından insanların mü'min, kâfir ve müşrik diye sınıflandırılmaları ve bu temel inanç gruplarının nitelikleri gibi dini ve itikadi konular ele alınacaktır. Ayrıca insanın yaratılış amacı olan imtihan ve bu imtihanın zorunlu sonucunun belirlendiği ahiret hayatı incelenecektir.

3.1.1. İman Nedir? İmanın Tanımı

Sözlükte, “korkusuz olmak, güven içinde bulunmak” anlamındaki “امن” (e-m-n) kökünden türeyen iman kelimesi, “inanmak, boyun eğmek, tasdik etmek, doğrulamak, tabi olmak, gönülden benimsemek ve güven duymak” manalarını ihtiva eder.¹⁹⁸

Lügatta, mutlak olarak tasdik etmek anlamına gelen iman kelimesi, ıstılahta ise Hz. Peygamber'in Yüce Allah'tan getirdiği her şeyi tasdik etmek ve ona inanmak anlamlarına gelir.¹⁹⁹ Diğer bir ifade ile iman; Peygamberlerin Yüce Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen, zarûrat-ı dîniyye denilen İslami esasların, hüküm ve haberlerin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz bir şekilde inanmaktır.²⁰⁰ Bu inanca sahip bireye de Mü'min denir. Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yüzden fazla yerde geçen iman kavramı bazı âlimlere göre dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla amel şeklinde tanımlanabilir.²⁰¹

Küfür kelimesi ise sözlükte “inkâr etmek, perdelemek, üzerini örtmek, kaçınmak, uzak durmak” gibi anlamlara gelir.²⁰² Terim olarak küfür; din adına tebliğ

¹⁹⁷ Hasan Yılmaz, “Kur'ân-ı Kerîm'in Temel Muhtevası Üzerine”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Erzurum, 2007, s. 211.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, XIII, s. 21; İsfahânî, s. 90.

¹⁹⁹ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, “Ta'rîfât”, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, s. 40.

²⁰⁰ Râzî, el-Muhassal (Kelam'a Giriş), çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 243; Sa'duddîn Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, çev. Süleyman Uludağ, DergahYayınları, İstanbul, 1999, s. 277

²⁰¹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, DİA, İstanbul, 2000, XXII, s. 212.

²⁰² İbn Manzûr, V, s. 144-148; İsfahânî, s. 714.

ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek ve ona inanmamaktır.²⁰³ Başka bir ifadeyle imanın zıddı olan küfür, Allah'ın varlığı ve birliğini, şeriatı ve peygamberliği inkâr etmektir.²⁰⁴ Dolayısıyla İman ve küfür, Cenab-ı Hakk'ın vahdaniyetine, Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğine ve ahirete yönelik iki kavramdır.

3.1.2. İmanı ve Küfrü Doğuran Etkenler

Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde konularının doğrudan ya da dolaylı olarak iman-küfür karşıtlığı üzerine inşa edildiği görülecektir. İman ve küfür kavramı her ne kadar inanç konusu kapsamında ele alınsa da ibadet, ahlak, toplumsal hayat ve ahiret gibi her mevzuda bu ikilemi görebilmek mümkündür. Kur'an'ın iman ve küfür merkezli bu ikili yapıyı arz eden anlatımına bakıldığında iman ile küfrün bir araya gelemeyeceği,²⁰⁵ küfrün bulunduğu yerde imanın olmayacağı²⁰⁶ bizlere bildirilmektedir.²⁰⁷

Allah insanları ilk defa yarattığında iman ve küfürden mücerret olarak yaratmıştır. Daha sonra A'râf suresinde geçen "Kâlû belâ"²⁰⁸ sözüyle insanlardan Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyetine dair söz almıştır. Bu söz insanların vicdanlarında bir duygu olarak fitrata yerleştirilmiştir. İnsanlar dünyaya geldiklerinde fitratlarına yerleştirilen bu ikrar ve inanç üzerine yaratılmışlardır. Bu nedenle insan doğasında Allah'a ve onun koymuş olduğu esaslara temayül oluşmaktadır. Dolayısıyla akl-ı selim sahibi her insanın iman ile küfür arasında tercihte bulunurken, imana daha meyilli olduğu söylenebilir.²⁰⁹

İnsanın imanı veya küfrü tercih etmesi ya da başka bir ifadeyle hidayeti veya dalaleti tercih etmesi noktasındaki rolünün boyutu ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda kimi düşünce ekolleri insan iradesinin dış etkenler tarafından şekillendiğini öne sürerken, kimi ekoller de insanın iradesinin tamamen bağımsız ve özgür bir şekilde tecelli ettiğini savunur. İnsanın bu tercihinde her ne kadar kendinden

²⁰³ Taftazânî, s. 189; Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", DİA, Ankara, 2002, XXVI, s. 533.

²⁰⁴ Nureddin es-Sâbûnî, Mâtürîdiyye Akâidi, çev. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 205.

²⁰⁵ Bakara: 2/108; "Her kim imanı küfre değişirse, o artık doğru yoldan sapmış olur."

²⁰⁶ Teğâbûn: 64/2; "O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü'mindir."

²⁰⁷ Halil İbrahim Karaaslan, "İman-Küfür İkilemi Örneğinde Kur'an'da İkili Anlatım ve Bunun Dini Eğitimde Önemi", Balıkesir İlahiyat Dergisi, 2000, Sayı: 12, s. 84-85.

²⁰⁸ A'râf: 7/172, 173.

²⁰⁹ Vezir Harman, "Psiko-Sosyal Kelam: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi", Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, Cilt:1, Sayı:2, s. 37.

kaynaklanan etkenler, Allah'ın yol göstermesi ve çevre gibi faktörler etkili olsa da nihayetinde iman ve küfür ikilemindeki bu seçiminde tamamen özgür olduğunu belirtmek gerekir.

3.1.2.1. İnsanın Kendisinden Kaynaklanan Etkenler

İnsanın hidayeti veya dalaleti tercih etme noktasındaki en büyük pay bizzat kendi özgür iradesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın kendisinden kaynaklanan bu etkenin boyutunu Allah (cc) Enfâl suresinde şöyle açıklamıştır:

*“Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.”*²¹⁰

Yukarıdaki ayette Allah'ın indinde mahlûkatın en kötülerinin durumundan bahsedilmiştir. Bunlar hakkı duymayan, ona tabi olmayan, hak ile batılı, hidayetle dalaleti, hayırla şerri, İslam'la küfrü ayırt edemeyen, akıllarını ve duyularını doğru olanı tercih etmekte kullanamayan kimseler olduğu bildirilmiştir. Eğer bunlar aklını kullanmış olsaydı, elbette iman dairesine girer ve kendileri için faydanın İslam dininde olduğunu görürlerdi.²¹¹

Ayette kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş zikredilmiştir. İbn Abbas'a göre Abdüddar oğulları hakkında nazil olmuştur. Bu kimseler, “Biz Hz. Muhammed'in din adına getirmiş olduğu şeylere karşı sağır ve dilsiziz” demişlerdir. İşte bunların hayvanlardan bile daha aşağı oldukları belirtilmekte ve bunlar kınanmaktadır. İbn İshak'a göre ise bu ayette münafıklar kastedilmektedir. Taberî önceki ayetlerin Mekke müşriklerinden bahsetmeleri hasebiyle bu ayette de kastedilenin müşrikler olduğunu ifade eder.²¹² İbn Kesîr ise bu hususta müşriklerle münafıklar arasında herhangi bir farkın bulunmadığını ve anlayış yönünden ikisinin de zayıf olduklarını belirtir.²¹³

İnsanoğlunun iman-küfür tercihindeki kararı, iki irade ve gücün birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bunlar, Allah'ın sahip olduğu mutlak irade ve güç ile kullarına bahşettiği ve diledikleri gibi kullanmalarına izin verdiği beşeri irade ve güçtür. Kul kendi iradesiyle bir tercihte bulununca Allah (cc) da yaratıcı gücüyle kulun tercih ettiği

²¹⁰ Enfâl: 8/22.

²¹¹ Zuhaylî, IX, s. 285.

²¹² Taberî, XI, s. 101; Suyûtî, Dürü'l-Mensûr, IV, s. 63.

²¹³ İbn Kesîr, IV, s. 34.

fiilin meydana gelmesini sağlamaktadır. Allah'ın kulun tercihini ezelde bilmesi, kulun tercihini belirlememekte ve onları belli bir karara mecbur kılmamaktadır.²¹⁴ Dolayısıyla iman dairesinin dışında kalmanın yegâne sorumlusunun bizzat insanın kendisi olduğu söylenebilir.

Konu ile ilgili diğer ayette; *“Allah, onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Fakat onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi.”*²¹⁵ buyrulmuştur. Yani eğer Allah onlarda hayır görseydi, hakikati aramak ve hidayeti bulmak için çaba harcayacaklarını bilseydi, onlara mutlaka anlayış kabiliyeti ve tefekkür yeteneği verirdi. Hakikati tüm gerçekliğiyle onlara işittirirdi ve onlar da çok rahat bir şekilde Allah ve Resûlü'ne iman ederlerdi. Fakat Allah-ü Teâlâ onlarda bu meziyetlerin hiç birinin bulunmadığını ezeli ilmiyle bildiği için onlara hakikati işittirmemiştir.²¹⁶ Şayet onlara hakikati işittirseydi bile yine onlar haktan yüz çevirecekler, duyup işittiklerinden asla faydalanma yoluna gitmeyeceklerdi. Hakikati kalp ile tasdik etmeye mecbur kalsalar bile yine de iman etmeye yanaşmayacaklardı.²¹⁷

Müfessirler bu ayetin nüzul sebebi olarak inkârcıların, Hz. Peygamber'den kendilerine nübüvvetinin doğruluğunu tasdik edebilmesi için Kusay b. Kilab gibi ölmüş olan atalarının diriltilmesini istemeleri meselesini zikrederler. Eğer o ölümler diriltilip söyleyecekleri sözlerden müşriklerin istifade etme ihtimali bulunmuş olsaydı, Allah onların bahsettiği ölümleri dirilteceğini beyan buyurmuştur.²¹⁸ Râzî'ye göre, inkârcıların Hz. Peygamber'e yapmış oldukları bu teklif, ancak inat ve işi yokuşa sürmek içindir. Yine bunların hakka yanaşmayıp, ondan istifade etmeyeceklerini ve nihayetinde de bu inkârcılardan imanın sadır olmayacağını ifade etmiştir.²¹⁹

Cenab-ı Hakk'ın, En'am suresindeki *“Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılıklarına getirseydik, Allah istemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler.”*²²⁰ ayeti de yukarıdaki ayetleri destekler mahiyettedir. Dolayısıyla imanı ve küfrü doğuran etkenlerde insanın tercihini belirleyecek en önemli faktör yine insanın bizzat kendisidir.

²¹⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 678.

²¹⁵ Enfâl: 8/23.

²¹⁶ Ebu's-Suûd, IV, s. 15.

²¹⁷ Yazır, IV, s. 215.

²¹⁸ Kurtubî, VII, s. 388.

²¹⁹ Râzî, XV, s. 470.

²²⁰ En'am: 6/111.

3.1.2.2. Allah'ın Yol Göstermesi ve Saptırması

Allah'ın dilediğini hidayete erdirmesi, dilediğini de dalaletle uğratması kaderle ilgili en önemli konulardan biridir. Bu konu ile ilgili yol gösterme ve saptırma fiillerinin Yüce Allah'a izafe edildiği ayetleri ele alırken en çok dikkat edilmesi gereken husus, insanın özgür bir irade ve seçime sahip olması ve ilahi adaletin tecelli etmesinde bir ihlalin söz konusu olmayacağıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hidayet ve dalalet kelimelerinde çok ince detaylara rastlanabilmektedir. Dalaletle sürüklenmek, yoldan çıkmakla ilgili fiiller genelde insana izafe edilirken, doğru yolu göstermek, hidayet etmek fiilleri de Allah'a nispet edilmektedir. Bu yönüyle hidayette daha çok Allah'ın fazlı ve lütfu görülürken, dalalette ise adaleti görülmektedir. Allah'ın isimleri arasında “hâdî” (hidayet edici) isminin olup, “mudil” (saptırıcı) isminin olmaması da O'nun fazlının ve rahmetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.²²¹

Enfâl suresinin; *“Allah, onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi mutlaka yine yüz çevireceklerdi.”*²²² ayetinde geçen *“Allah'ın işittirmesi”* ya da *“Allah'ın yol göstermesi”*²²³ ve *“Allah'ın saptırması”*²²⁴ gibi fiillerin Allah'a izafe edildiği âyet-i kerîmeler okurken son derece dikkat edilmesi gerekir.

Söz konusu ayette *“Allah'ın işittirmesi”* ile kastedilen, iyi ve doğru yolu benimseyenlere karşı, elbette Allah onların doğru yolu bulmasını dileyecek, buna izin verecek ve üstelik bundan hoşnut olacaktır. Yüce Allah onların doğru yolu bulmalarına mani olmayacaktır. Fakat onlar bilerek inkarı tercih ettiler. Allah onların iradelerine müdahale etmeden hakikati işittirdiği halde Hz. Peygamber'e karşı çıktılar ve kendi bildiklerini okudular.²²⁵

Allah'ın malumatının çeşitlerini sıralayan Râzî, bu ayetin mukadderat ile bilinen kısma girdiğini ifade eder. Yüce Allah'ın mevcut olan her şeyi bilmesi gerekir. Allah'ın bir şeyin varlığını bilmemesi o şeyin yokluğunun gerekçelerindendir. Dolayısıyla

²²¹ Hüseyin Çelik, “Kur'an'da Kader İnancı”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, s. 39.

²²² Enfâl: 8/23.

²²³ Leyl: 119/12.

²²⁴ A'râf: 7/178.

²²⁵ Karaman ve diğerleri, II, s. 679.

ayetteki mana; eğer onlarda bir hayır bulunsaydı, şüphesiz Yüce Allah delil ve öğütlerini, öğretecek ve anlatacak bir şekilde onlara işittirir, duyururdu, şeklindedir. Şayet Cenab-ı Hak onlarda bir hayır olmadığını bildiği halde yine de onlara duyursaydı, onlar bu duyurmadan istifade edemezler, şüphesiz yüz çevirirlerdi.²²⁶

Hidayet noktasında Yüce Allah rastgele bir tercihte bulunmamakta; bilakis kendisine yönelen bu işe hazır hale gelen ve kalben iman eden kimseleri hidayete ulaştırmaktadır. Bunun yanında imandan sonra küfrü tercih eden, küfründe ısrarcı olan, yoldan çıkan ve zalim kimselere hidayet etmemektedir. Bu nedenle insan aklını kullanır, Allah'ın gönderdiği kitaplara ve peygamberlerine uyar, kendini düzeltme yolunu tercih ederse, Allah'ın hidayetini dilediği kimseler arasına girebilir. Bu yönüyle hidayet bir süreç değil insanın kendi yapmış olduğu tercihlerinin bir neticesidir.²²⁷

Dolayısıyla ayetteki Allah'ın yol göstermesi veya saptırmasının, insanla Allah arasındaki ilahi adalet kurallarını ihlal etmek anlamına geldiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim insanın hidayet veya dalaleti seçmesinde birçok faktör etkili olsa da nihayetinde insanın bizzat kendi tercihinin etkili olduğu açık olan bir gerçektir.

3.1.3. İmanın Artması ve Eksilmesi

İslam düşünce tarihinde tartışılan konulardan biri de imanın artma ve eksilme kabul edip etmeyeceğidir. Bazı İslam âlimlerine göre imanın derecesi değişkenlik gösterirken, diğer bir kısmına göre ise iman sabit bir şeydir ve dolayısıyla iman ehli, imanî bakımdan birbirleriyle aynı dereceye sahiptirler. İmanın değişkenliği veya sabitliği konusunun temelinde yatan asıl dayanak ise imanın tanımıdır.²²⁸

İmanı sadece kalbin tasdiki veya kalbin tasdikiyle beraber dilin ikrarı şeklinde tanımlayanlar, imanda artma ve eksilmeyi kabul etmezler. Mâturîdîler ile Eş'ârîler'in birçoğu imanın artıp eksilmesinin mümkün olmayacağı görüşündedirler. Zira imanın artması ancak küfrün azalması, imanın eksilmesi ise ancak küfrün artması ile mümkün olur. Bunun yanı sıra ameli imandan bir cüz sayanlar ise imanın artmasını ve eksilmesini kabul ederler.²²⁹

²²⁶ Râzî, XV, s. 470

²²⁷ Çelik, "Kur'an'da Kader İnancı", s. 39.

²²⁸ Naif Yaşar, İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2016, s. 90.

²²⁹ Sinanoğlu "İman" s. 213.

İman kavramına “tasdik” (inanma, dini doğrulama) anlamını veren sünni kelmecılara göre tasdik bölünme kabul etmez. Bunun yanında inanılacak hususlar da belirlenmiş ve sınırlanmış olduğu için bunların nicelik bakımından artması ve eksilmesi mümkün değildir.²³⁰

Râzî, Enfâl suresinde geçen “*O’nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır.*”²³¹ ayeti hakkında, imandaki artmanın tasdik manasında olduğunu ve bunun da iki şekilde meydana geldiğini şöyle açıklar:

“Birincisi kimin bu konuda daha çok ve daha güçlü delili bulunursa, onun imanının daha fazla olduğudur. Zira delillerin fazlalığına ve kuvvetine göre şüphelerin giderilmesi ile yakîn (kesin bilgi) meydana gelir. İkincisi ise mü’minlerin, Allah’tan gelen her şeyi tasdik etmeleridir. Hz. Peygamber zamanında mükellefiyetler ardarda gelince, her teklifin meydana geldiği anda, mü’minler bu tekliflere iman ediyor, böylece mü’minlerin tasdik ve ikrarları artıyordu. Çünkü bir kimseyi iki yönüyle tasdik etmek tek yönüyle tasdik etmekten daha kuvvetlidir. Dolayısıyla onlar Allah’ın indirdiği bir ayeti duyduklarında yeni bir ikrarda bulunurdu. Böylece iman ve tasdikte bir artma meydana gelirdi.”²³²

Mâturîdî, ayette geçen “*O’nun ayetleri*” bölümünden kastın Allah’ın kesin delilleri olduğunu ifade eder. Ayrıca “*onların imanlarını artırır.*” ifadesi hakkında, onlara Allah’ın ayetleri okunduğunda onların mevcut hallerindeki sebatları ve kuvvetlerinin arttığını belirtir. Diğer bir bakış açısıyla imanda her an bir yenilenme söz konusu olduğu için Yüce Allah burada imandaki artıştan bahsetmiştir. Mâturîdî bu yenilenmenin, artış veya devamlılık olarak nitelenebileceğini belirtir.²³³ İbnü’l-Cevzî ise imandaki artışın Rebi’ b. Enes’in ifadesiyle haşyetlerinin artması yani Allah’tan daha çok korkmaları anlamına geldiğini zikreder.²³⁴

Ayetin değerlendirilmesi hakkında eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyde ve Buhârî gibi birçok âlime göre iman, inanç ve amelden oluşan bir bütündür. Onlara göre bu ve buna benzer ayetler, iyi ve salih amellerle imanın kalpte artabileceğini gösterir.²³⁵

²³⁰ Karaman ve diğerleri, II, s. 663.

²³¹ Enfâl: 8/2.

²³² Râzî, XV, s. 451.

²³³ Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâturîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân, thk. Mecdî Bâsellûm, 1. Baskı, Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, V, s. 154.

²³⁴ Cemâleddîn Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, Zâ’dü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr, thk. Abdurrezzak el Mehdî, Dârü’l-Kitâbü’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2001, II, s. 188.

²³⁵ Zuhaylî, IX, s. 250-251.

Bu görüşü destekleyecek nitelikte Ebû Hureyre'den (ra) gelen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İman yetmiş küsur şubedir. En üstü Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık etmek, en aşağısı da yolda eziyet veren şeyi kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.”²³⁶

İmanın artması hususunda İbn Âşûr şöyle demiştir: İman eden kişi aklî ve şer'î delilleri zihninde bulundurur, o delillere sıklıkla başvurmak suretiyle zihnine gelen şüpheleri def eder. Böylelikle içindeki yakîn (kesin bilgi) güç kazanır. Kişinin delilleri daha çok, daha kuvvetli ve daha açık olduğu takdirde yakîn bilgisi de daha güçlü olur. İşte bu güç “ziyade” olarak ifade edilmiştir. Gücün farklılık arz etmesi de imandaki artışın derecelerine sebep olur.²³⁷

Mevdûdî, bu ayet ile imanın sabit olmadığını, bilakis gelişme ve gerilemeye uygun bir yapıda olduğunu belirtir. Hakk'ın her kabul ve tasdiki imanı büyütür ve geliştirir, Hakk'ın her inkâr edilişi ise onun niteliğini düşürür.²³⁸

3.1.4. İman Bakımından İnsanların Sınıflandırılması

Üç temel inanç grubunu temsil eden Mü'minler, Kafirler ve Müşrikler dini bakımdan birinci derecede önemli üç kavramdır. Klasik dini eserlerde iman edip-etmeme bakımından insanlar, mü'min, kafir ve müşrik diye sınıflandırmaya tabi tutulur. Bu başlıkta Enfâl suresinde geçen üç temel inanç grubunu temsil eden mü'min, kafir ve müşrik kavramları ve bunların sahip oldukları nitelikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1.4.1. Mü'minler ve Nitelikleri

Kök olarak, “korkusuz olmak, güven içerisinde bulunmak” anlamını ifade eden mü'min kelimesi, “inanıp tasdik eden, vaadine güvenilen, başkalarının güvenli olmasını sağlayan” manalarına gelir. Diğer bir ifadeyle mü'min, Allah'ı, Resûlü'nü ve onun getirdiklerini tasdik eden kimsedir. Ayrıca “Mü'min” kelimesi Allah'ın isimlerinden biridir.²³⁹

²³⁶ Müslim, İman 12; Nesâî, İman 16.

²³⁷ İbn Âşûr, IX, s. 257.

²³⁸ Mevdûdî, II, s. 153.

²³⁹ Cürcânî, s. 196; Taftâzânî, s. 277; Bekir, Topaloğlu, “Mü'min”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, s. 557.

“Mü'min” kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de hem Allah'ın hem de insanların sıfatı olarak kullanılmıştır. Allah için kullanıldığında, yarattıklarına güven veren, onları zulümden beri kılan, şek ve şüpheleri gideren anlamında kullanılmıştır. Allah'ın bir sıfatı olarak Kur'ân'da sadece Haşr suresindeki “O, *selam'dır, mü'mindir, müheymin*dir”²⁴⁰ ayetinde geçmiştir. İnsanların bir sıfatı olarak kullanıldığında ise Hz. Peygamber'in bildirdiklerini doğrulayan kişi anlamına gelmektedir.²⁴¹

Mü'min, samimi ve içten inanan ve tasdik eden kişidir. İmanın bölünmeyi kabul etmemesi, inanılması gereken hususların tamamına inanmayı gerektirir. Mü'min, altı iman esasının yanında zarurat-ı diniyye denilen dinde inanılması zorunlu olan bütün hususlara şüphe ve tereddüt göstermeksizin inanır.²⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde mü'minlerin birçok nitelik ve sorumlulukları zikredilmiştir. Enfâl suresinde de mü'minler ve onların özelliklerini bildiren dikkat çekici ayetler bulunmaktadır.

Cenab-ı Hak bu konuda Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığında kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğunda (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”*²⁴³

Yüce Allah bu ayette mü'minlerin özelliklerinden bahsederken onların, Allah'ın güzel ismi anıldığında korktukları ve kalplerinin titrediğini belirtir. Mü'minleri bu korkuya ve kalplerindeki bu ürpertiye iten sebep ise imanlarının güçlü oluşu, Allah'ın emirlerine olan itaatleri ve adeta kendilerini Allah'ın huzurundaymış gibi görmeleridir.²⁴⁴ Zemahşerî, ayette kalplerin ürpermesindeki kastın, “Allah'a olan tazimlerinden, O'nun saltanatının yüceliğine ve isyankârları cezalandırması karşısında duydukları heybetten dolayı Allah anıldığında kalplerin korku yaşamasıdır” demiştir.²⁴⁵

Mü'min kişi ancak Allah'tan hakkıyla korktuğu zaman mü'min olur. Burada Allah'a duyulan korku iki şekilde ele alınabilir. Birincisi ikab korkusudur ki, günahkârların Allah'ın azabından duyacağı korkudur. İkincisi ise azamet ve celâl korkusudur. Bu tür korku ister melek olsun isterse de bir nebi olsun mahlûkatın hiç

²⁴⁰ Haşr: 59/23.

²⁴¹ Fikret Karaman, İsmail Karagöz ve diğerleri, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 478.

²⁴² Karadaş, s. 143.

²⁴³ Enfâl: 8/2.

²⁴⁴ Kurtubî, VII, s. 365.

²⁴⁵ Zemahşerî, II, s. 196.

birinin kalbinden çıkmayan korkudur. Zira Allah, zatı gereği bütün mevcudattan müstağnidir. Bütün mevcudat ona muhtaçtır. Bu korku, muhtaç bir kimsenin hükümdarın huzurunda bulunduğu cezadan dolayı değil de acizliğinin farkına varıp korkması ve ürpermesidir. Râzi, buradaki korkunun Allah'ın vereceği cezayı hatırlamasından dolayı meydana geldiğini söyler.²⁴⁶

Yüce Allah, Ra'd suresinde ise *“Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur”*²⁴⁷ buyurmuştur. Allah'ın anılması ile kalplerin Enfâl suresinde *“ürperdiği”*, Ra'd suresinde ise *“huzur bulduğu”* bildirilmiştir. İlk bakışta bu iki ayet arasında bir tenakuz görünse de aslında burada bir çelişki söz konusu değildir. İsmail Turan, mü'minlerin kalplerinin ürpermesinin, Yüce Allah'ın huzurundaymış gibi bulunmaları ve sürekli Allah'ı anmalarından dolayı olduğunu belirtir. Mü'minlerin kalplerinin huzur bulması ise yakînleri vesilesiyle duydukları güvenden ve kalplerine yerleşen imanları sebebiyledir.²⁴⁸ Râzî de burada bir çelişkinin olmadığını belirterek şöyle der: “Gönül huzuru ve itminân, sadece yakîn'in vereceği ferahlık ve manevi serinlikle oluşur. Göğsün açılması ve inşirah bulması ise ancak tevhid bilgisi ile olur. Korku da ancak ceza korkusu nedeniyle meydana gelir. Mü'minlerde bulunan bu iki vasfı Yüce Allah, *“Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra da derileri de kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar”*²⁴⁹ ayetiyle bir arada zikrederek burada bir tenakuzun olmadığını bildirmiştir.”²⁵⁰

Yine mü'minler öyle kimselerdir ki, kendilerine Kur'ân ayetleri okunduğunda imanları, tasdikleri ve ameli salihe yönelişleri artar. Çünkü Allah'ın delillerini hatırlamak, inancın kuvvetlenmesine neden olur.²⁵¹ İnsanın Allah'ın ayetlerini her tasdik edişi ve o ayetlere her boyun eğişi, imanın arttığı anlamına gelir. Şüphesiz bir kişi arzu ve isteklerine aykırı olsa bile, her ne zaman Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine sarılırsa bu onun imanını ziyadeleştirir ve güçlendirir.²⁵²

Seyyid Kutup, Kur'ân'ın doğrudan insanların kalbine hitap ettiğini belirtir. Ancak küfür, Kur'ân ile kalp arasına bir perde çekmek ister. İman kalbe yerleşip küfür

²⁴⁶ Râzî, XV, s. 450.

²⁴⁷ Ra'd: 13/28.

²⁴⁸ İsmail Turan, Vücûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl, thk. Hüseyin Çelik ve Abdullah Abdulkadir et-Tavil, yy, trs, X, s. 24.

²⁴⁹ Zümer: 39/23.

²⁵⁰ Râzî, XV, s. 450.

²⁵¹ Zuhaylî, IX, s. 246.

²⁵² Mevdûdî, II, s. 153.

perdesini yırtınca kalp, işte o zaman Kur'ân'ın tadını almaya başlar ve imanın artarak kemale ulaştığını görür.²⁵³ Bu da kâmil manada mü'minlerin niteliklerinin boyutunu bizlere gösterir.

Ayette belirtilen mü'minlerin bir diğer özelliği ise Rablerine dayanıp güvenmeleridir. Yani mü'minler başkasına bel bağlamazlar, O'nun huzurundan başkasına sığınmazlar, ancak O'na arzu duyar ve ihtiyaçlarını ancak O'ndan isterler. Çünkü mülkteki tasarruf hakkı Allah'a aittir. Bundan dolayı Said b. Cübeyr; Allah'a tevekkül etmek imanın odak noktasıdır, demiştir.²⁵⁴

Ebû Hayyân bu ayette belirtilen mü'minlerin vasıfları ile ilgili şöyle demiştir: Yüce Allah “الذی” ism-i mevsûlünü kullanarak kâmil manada mü'minlerin üç büyük makam ile vasıflandırıldıklarını belirtmiştir. Bunlar korku makamı, imanda ki artış makamı ve Allah'a tevekkül etme makamıdır.²⁵⁵ Râzî, bu ayetin gayesinin ganimetin dağıtımını hususunda Bedir Savaşı'na katılanları Allah ve Resûlü'ne itaat etmeye mecbur bırakmak olduğunu belirtir.²⁵⁶

Mü'minlerin niteliklerini bildiren diğer bir ayet ise şöyledir:

*“Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”*²⁵⁷

Mü'minler namazlarını bütün erkân ve şartlarına riayet ederek âdab ve huşû içerisinde eda ederler.²⁵⁸ İsmail Turan, “*Vucûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl*” adlı eserinde kâmil bir mü'min olabilmek için iyi bir niyet, ihlas ve salih amellerle ibadetlerin süslenmesi gerektiğini belirtir.²⁵⁹ Şüphesiz bundan önce bahsedilen üç vasfa sahip olan bir mü'minin, huşû içerisinde yapacağı en güzel ibadet namazdır. Çünkü namaz dengi olmayan bir ibadettir. Mü'minin Allah ile iletişime geçmesine bir vasıtaadır.

Bunun yanında mü'min kişi, kendisine ilahi bir lütuf olarak verilen mallardan yalnızca Allah'ın rızasını kazanabilmek için başkalarına infakta bulunur. Mü'minlerin infakları sadece zekât ve sadakalardan ibaret değildir. Allah yolunda cihad etmek için

²⁵³ Kutub, VI, s. 476.

²⁵⁴ İbn Kesîr, IV, s. 12.

²⁵⁵ Ebû Hayyân, V, s. 271.

²⁵⁶ Râzî, XV, s. 450.

²⁵⁷ Enfâl: 8/3.

²⁵⁸ Sâbûnî, II, s. 385.

²⁵⁹ İsmail Turan, X, s. 33.

servetlerini harcar; mabet, medrese, köprü ve çeşme gibi hayırlı müesseselere yardımda bulunurlar.²⁶⁰

İbn Âşûr, gerçek imana sahip mü'minlerin namazını ikame etme ve infakta bulunma gibi hususiyetlerin anlatıldığı ayette, bilhassa lafızların “يَقِيمُونَ” ve “يَنْفَقُونَ” gibi müzari şeklinde gelmesinin, bu ibadetlerdeki “tekerrür” ve “teceddüd” özelliklerine vurgu yapıldığına dikkat çeker.²⁶¹

Abdullah b. Abbas der ki: “Münafıklar farzları eda edince Allah'ı hatırlamazlar, Allah'ın ayetlerine iman etmezler, tevekkülde bulunmazlar, kimsenin olmadığı yerlerde namaz kılmazlar ve mallarının zekâtını vermezler. Bu nedenle Allah onların mü'min olmadıklarını bildirmiştir. Mü'minleri ise ayetlerde geçen vasıflarla nitelemiştir.”²⁶²

Nesefî, Zemahşerî ve Ebu's-Suûd, hakiki bir mü'minin sahip olması gereken vasıfları anlatan ayetleri açıklarken şu inceliğe dikkat çekmişlerdir: Yüce Allah mü'minde bulunması gereken bu faziletli davranışları sıralarken haşyet, ihlas ve tevekkül gibi kalbi fiillere öncelik vermiştir. Daha sonra da bu kalbi fiillere, bedeni ameller olan namaz ve sadaka gibi ibadetleri de eklemek suretiyle hepsini bir arada zikretmiştir.²⁶³

Konumuzla ilgili diğer bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek dereceler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”*²⁶⁴

Mü'minlerin Allah'tan korkmaları, ihlaslı olmaları, tevekkül sahibi olmaları, namaz kılmaları ve zekât vermeleri gibi bu beş niteliği taşımaları hasebiyle gerçek anlamıyla mü'min oldukları açıklanmıştır. Râzî, Yüce Allah'ın bu beş vasfa sahip olanlarla ilgili üç hüküm verdiğini söyler. Bu hükümler, bu vasfa sahip olanların gerçek mü'min oldukları, Rableri katında yüksek dereceleri bulunduğu ve günahlarının bağışlanmasıyla beraber ebedi bir rızık olan cennet nimetleriyle mükâfatlandıracağını beyan buyurmuştur.²⁶⁵

Kurtubî, ayette geçen “İşte onlar gerçekten mü'minlerdir.” ifadesindeki gerçek mü'minlerin, hem zahiri yönden hem de batını yönden imanlarının eşit olduğuna yani

²⁶⁰ Bilmen, III, s. 7.

²⁶¹ İbn Âşûr, IX, s. 260.

²⁶² Taberî, XI, s. 27.

²⁶³ Nesefî, I, s. 630; Zemahşerî, II, s. 196; Ebu's-Suûd, IV, s. 4.

²⁶⁴ Enfâl: 8/4.

²⁶⁵ Râzî, XV, s. 454.

içi-dışı bir olduklarına dikkat çeker.²⁶⁶ Bir insanın “Ben gerçekten mü’min’im” diyebilmesi ile ilgili şu olay önem arz etmektedir. Bir adam Hasan Basri’ye, sen mü’min misin? diye sordu. Hasan Basri de: “İman iki türlüdür. Eğer sen bana Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine... iman hakkında soruyor isen, evet ben bunlara iman ediyorum. Yok, eğer sen Yüce Allah’ın “*Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir... İşte onlar gerçekten mü’minlerdir.*” ayetinden soruyorsan, Allah’a yemin ederim ki ben onlardan mıyım değil miyim, bilemiyorum” diye cevap verir.²⁶⁷

Mevdûdî, mü’minlerin eksikliklerinin affedileceğini ve onların bağışlanacağı vaadinin, mü’minler için büyük bir teselli anlamına geldiğini ifade eder. Çünkü her ne kadar kâmil bir imana sahip bir kişi olsa da onun günah işlemesi, hata yapması mümkündür. Bu nedenle Yüce Allah, lütfu ve rahmeti ile onları bağışlayacağını belirtmiştir.²⁶⁸

Said b. Cübeyr, ayette geçen “*Rableri katında yüksek dereceler*”den kastın Cenab-ı Hakk’ın ihsanı ve rahmeti olduğunu belirtir. Mücahid ise mü’minlerin dünyada iken yaptıkları değerli amellerdir, demiştir. Dahhâk da bu mertebelerden kastın cennet ahalisinin birbirleri üzerinde kat kat oturduğunu ve altta oturanın üsttekinin durumuna vakıf olamamasıdır.²⁶⁹

Zuhaylî, mü’minlerin kemallerinin ve derecelerinin yüksekliğine dikkat çekmek için uzaktaki varlıkları işaret etmekte kullanılan “أُولَئِكَ” ism-i işaretinin burada kullanıldığını söyler.²⁷⁰

Mü’minlerin niteliklerini açıklayan Enfâl suresindeki son ayet de şöyledir:

*“İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü’minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”*²⁷¹

Mü’minlerin niteliklerini açıklayan bu ayetle ilgili Beydâvî, Yüce Allah’ın mü’minleri üç sınıfa ayırdığını belirtir. Bunlar muhacirler, ensar ve Allah yolunda cihat edenlerdir. Bu üç sınıf içerisinde iman bakımından en kâmil olanlarının hicret etme,

²⁶⁶ Kurtubî, VII, s. 367.

²⁶⁷ Neseff, I, s. 630.

²⁶⁸ Mevdûdî, II, s. 155.

²⁶⁹ Suyûtî, Dürru’l-Mensûr, IV, s. 14.

²⁷⁰ Zuhaylî, IX, s. 247.

²⁷¹ Enfâl: 8/74.

cihat etme, malını Allah yolunda infak etme ve hak dine yardım etme gibi imanının kemalatının gereğini yerine getirenler olduğunu ifade etmiştir.²⁷²

Güçlü bir imana sahip olmanın ve hakiki manada mü'min olmanın objektif belirtilerini bu ayette çok rahat bir şekilde görebilmemiz mümkündür. Çünkü inancını özgürce yaşayabilmek için yurdunu terk edip başka bir ülkeye göç etmek, orada aynı inanç uğrunda savaşmak ve aynı inancı paylaştığı kişilere kucak açıp yardım etmek, samimi imanının dışa vuran belirtileridir.²⁷³

Bu ayet, aynı kelimelerle örülü olmasından dolayı Enfâl suresinin 72. ayetinin²⁷⁴ adeta bir tekrarı gibi görülmektedir. Ancak ayetler sonlarına kadar incelendiğinde tekrar olmadığı görülecektir. Enfâl suresinin 72. ayetinde mü'minler hakkındaki miras hükmü ve birbirlerine karşı takındıkları tavır açıklanmıştır. Bu ayette ise imanda tam zirveye ulaşanların ilk hicret eden muhacirlerden ve onlara kucak açan ensardan bahsedilmektedir.²⁷⁵ Râzî'de burada bir tekrarın söz konusu olmadığını, Yüce Allah'ın onların şanlarının ve derecelerinin ne kadar büyük ve üstün olduğunu vurgulamak için ayeti tekrar ettiğini ifade eder. Daha sonra Allah-ü Teâlâ onları üç yönden methetmiştir. Birincisi, dünyevi yönden onların *“gerçek mü'min”* olduklarını beyan buyurmuştur. İkincisi, *“Onlar için bir bağışlanma”* ifadesi ile uhrevi bir cezayı giderme ve son olarak da *“bol bir rızık vardır.”* ifadesi ile de uhrevi bir mükâfat olarak uçsuz bucaksız bir rızka nail olacaklarını bildirmiştir.²⁷⁶

Dünyaya ait şeylerden vazgeçerek gönlünü tamamıyla Allah'a bağlayanlar muhacir ve ensardır. Gönlünü tamamıyla Allah'a değil de sebeplere bağlayanların durumu ise sahabeden hicret etmeyenlerin durumu gibidir.²⁷⁷ Ayet, bize hakiki bir mü'min olabilmenin yolunun muhacir ve ensarın yolundan geçtiğini göstermekte, onların davranışlarının takip edilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

3.1.4.2. Kâfirler ve Nitelikleri

²⁷² Beydâvî, III, s. 68.

²⁷³ Karaman ve diğerleri, II, s. 714.

²⁷⁴ *“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir.”* Bkz. Enfâl: 8/72.

²⁷⁵ İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, çev. Ömer Çelik, Adem Ergül, Mustafa Altındağ, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, VII, 203.

²⁷⁶ Râzî, XV, s. 519.

²⁷⁷ İbn Acîbe el-Hasenî, Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd, 1. Baskı, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, III, s. 656.

Küfür kelimesi sözlükte “inkâr etmek, perdelemek, üzerini örtmek, kaçınmak, uzak durmak ve isyan etmek” gibi anlamlara gelir.²⁷⁸ Küfrü benimseyen kişilere de kâfir denir. Din ıstılahında Kâfir ise Hz. Peygamber’i ve onun Allah’tan din adına getirmiş olduğu şeyleri yalanlayan, tevatür yoluyla bizlere kadar ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da bir kaçını inkâr eden kişi olarak tanımlanır.²⁷⁹

Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce dinimiz İslam’ın, insanların iman edip etmeme hususunda göstermiş oldukları ikilemlerinin anlaşılması noktasında en önde gelen kavramlardan biri “küfür” dür. İman ve mü’min kavramının iyi anlaşılabilmesi için bunun tamamen zıddı olan küfür ve kâfir kavramının çok iyi tahlil edilmesi gerekir.

Kur’ân-ı Kerîm’de küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmektedir. Yine Kur’an’da cahd (bilerek inkâr etmek), işrâk (ortak koşmak) ve tekzib (yalancı kabul etmek) kavramları küfür manasında kullanılmıştır. Bunun yanında Kur’an’da tuğyân (haddi aşmak), zulm (haksızlık etmek), ism (günah işlemek) ve fisk (hak yoldan ayrılmak) kavramlarına, küfrü ve inanmayanları nitelemek için yer verilmiştir.²⁸⁰

İman gibi küfür de ihtiyari bir fiildir. Kişi kendi hür iradesi ve özgür seçimi ile inkâr etmedikçe kâfir olmaz. İman gibi küfür de çoğu zaman inkâr ve red kararından önce birtakım etkilerle gerçekleşir. İnsanın küfre meyletmesinin sebebi, aklını doğru kullanamama, onun hükümleri karşısında inatla direnip bunda ısrarcı olma ve objektif bir bakış açısına sahip olamama gibi nedenler gösterilebilir. Bundan dolayı kâfirler Kur’ân-ı Kerîm’de zalim, sağır, dilsiz, kalpleri mühürlü ve âmâ olarak nitelenmiştir.²⁸¹

Kur’ân-ı Kerîm’de kâfirlerin niteliklerini bildiren birçok ayet-i kerîme mevcuttur. Onların Allah’ı inkâr ettikleri,²⁸² O’na oğul isnat ettikleri,²⁸³ O’nun yolundan yüz çevirdikleri,²⁸⁴ şirke düştükleri²⁸⁵ bildirilmektedir. Bunun yanında Allah’ın ayetlerini²⁸⁶ ve peygamberlerini²⁸⁷ inkâr ettikleri, melekleri,²⁸⁸ öldükten sonra tekrar

²⁷⁸ İbn Manzûr, V, s. 144-148.

²⁷⁹ Taftâzânî, s. 189; Râzî, Kelama Giriş, s. 245; Sâbûnî, Mâtûrûdiyye Akâidi, s. 205; Sinanoğlu, “Küfür”, XXVI, s. 533; F. Karaman, s. 357.

²⁸⁰ Sinanoğlu, “Küfür”, XXVI, s. 533.

²⁸¹ Adil Bebek, “Mâtûrîdî’nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 199.

²⁸² Nisâ: 4/150.

²⁸³ Tevbe: 9/30.

²⁸⁴ Nisâ: 4/167.

²⁸⁵ Âl-i İmrân: 3/151.

²⁸⁶ En’âm: 6/39.

²⁸⁷ Yunus: 10/2.

²⁸⁸ Nisâ: 4/136.

dirilmeyi²⁸⁹ ve ahireti²⁹⁰ reddettikleri belirtilerek kâfirlerin sahip olduğu niteliklere açıklık getirilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in genelinde olduğu gibi Enfâl suresinde de inkâr edenler hakkında ve onların niteliklerini bildiren dikkat çekici ayet-i kerîmeler bulunur. Konumuzla ilgili olarak Enfâl suresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Onlara karşı ayetlerimiz okunduğunda, “Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir” dediler.”*²⁹¹

Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında şu olay nakledilir. Abdü’l-Dâr oğullarından Nadr b. El-Hâris sık sık İran, Roma ve Hire taraflarına seyahate gider ve onlara ait birçok haber ve bilgilerle dönerdi. Yine böyle bir yolculuk dönüşünde Hz. Muhammed’in (sas) peygamberliğini ilan ettiğini, insanları İslam dinine çağırdığını ve etrafındakilere Kur’an’dan ayetler okuduğunu görürdü. Hz. Peygamber kalkıp gidince de Nadr b. Hâris onun yerine oturup etrafındaki alaycı güruhla beraber daha önce duymuş olduğu hikâye ve haberleri anlatırdı. Nadr b. El-Hâris bu anlattıklarının tıpkı Hz. Peygamber’in anlattığı Kur’an ayetleri gibi olduğunu iddia ediyordu. İşte Enfâl suresinin bu ayeti Nadr b. El-Hâris hakkında nazil olduğu söylenir.²⁹²

Yine bu ayetle ilgili zikredilen bir başka nüzul sebebi de şöyledir: Hz. Peygamber, Bedir Savaşı’nda esir edilen Ukbe b. Ebû Muayt, Tuayme b. Adî ve Nadr b. el-Hâris’in öldürülmelerini emreder. Bu esirlerden Nadr b. el-Hâris, sahabeden Mikdâd b. Esved’in (ra) esiri idi. Hz. Peygamber bu esirlerin öldürülmeleri emrini verdiğinde Mikdâd (ra): “Ya Resûlallah, O benim esirimdi” dedi. Hz. Peygamber de; “O, Allah’ın kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm hakkında şöyle şöyle konuşuyordu” buyurdu. İşte bu olay üzerine Enfâl suresinin bu ayeti nazil olmuştur.²⁹³

Daha önce bu ayetin Mekke’de veya Medine’de indiğine dair farklı görüşlere değinilmişti. Söz konusu ayetin nüzul sebebi ile ilgili yukarıda zikredilen iki görüşten ilki ayetin Mekke’de nazil olduğunu, diğer nüzul sebebi ise Medine’de nazil olduğunu gösterir.

²⁸⁹ Yâsîn: 36/78-79.

²⁹⁰ A’râf: 7/45.

²⁹¹ Enfâl: 8/31.

²⁹² Bursevî, VII, s. 95.

²⁹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, el-Meğâzî, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1989, I, s. 106; Suyûtî, Esbâbü’n-Nüzûl, s. 98.

Yüce Allah bu ayette Kureyş kâfirlerinin inatçılığını ve Kur’ân-ı Kerîm’i dinlediklerinde “*istese biz de bunun benzerini söyleriz*” şeklindeki bâtil iddialarını haber vermektedir. İnkârcıların bu iddialarının asıl nedeni ise şımarıklıkları ve kuruntularından kaynaklandığı söylenebilir.

Mâturûdi’ye göre “*ayetlerimiz*” lafzından kasıt, Hz. Peygamber’in okuduğu Kur’ân ayetleri veya tevhidin ve peygamberin tasdik edilmesini gerektiren kesin delillerdir.²⁹⁴

Burada kâfirlerin öne sürmüş olduğu bu iddia, zandan kaynaklanan bir övünmedir. Kur’ân-ı Kerîm, Mekke’de inkârcılara meydan okuyarak Kur’an gibisini veya Kur’an’dan bir sure getirmelerini istemiştir. Fakat inkârcılar, şiir ve hitabette son derece ileri bir seviyede olmalarına rağmen Yüce Allah’ın bu meydan okumasına karşı aciz kalmış ve nitekim acziyetleri tasdike dönüşmüştür. Hicretten sonra da Bakara suresinde kâfirlerin Kur’an’ın bir benzerini getirmekten aciz kaldıkları belirtilmiş ve onların övünmelerinin beyhude olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁵

Seyyid Kutup “*eskilerin masalları*” ifadesi ile ilgili şöyle demiştir: “İnkârcıların Kur’ân-ı Kerîm’e karşı durabilmek için uydurmak zorunda kaldıkları birçok manevradan biridir. Çünkü Kur’ân insan fıtratının derinliklerine hitap ediyordu. Bunun neticesinde insan fıtrî olarak sarsılıyor ve Kur’an’ın tesiri altına giriyordu. Kureyşli müşriklerin bu gibi yollara tevessül etmeleri bundan kaynaklanıyordu.”²⁹⁶

Asr-ı Saadette bu ayetin muhatabı olan inkârcıların, Kur’ân-ı Kerîm’e tepeden bakan tavırları ve ilahi mesajı baltalama girişimleri günümüzde de devam etmektedir. Üzülerek belirtmek gerekir ki Müslümanların bir kısmı da bu girişimlerin içerisinde yer almaktadır. Kur’ân’ın evrensel mesajının günümüz yönetim sisteminden aile kurumuna, sosyal ve toplumsal hayattan ekonomik ve siyasi hayata hitap etmesinin mümkün olamayacağını ifade eden bir kesim bulunmaktadır.

Kâfirlerin niteliklerini bildiren Enfâl suresindeki diğer bir ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

²⁹⁴ Mâturûdi, V, s. 190.

²⁹⁵ Derveze, V, s. 347-349.

²⁹⁶ Kutup, VI, s. 531.

*“Şüphesiz ki, inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve daha da harcayacaklardır. Sonra bu mallar onlara bir iç acısı olacak, sonra da mağlup olacaklardır. İnkâr edenler toplanıp cehenneme sürüleceklerdir.”*²⁹⁷

Allah-ü Teâlâ müşriklerin ibadet şekillerini²⁹⁸ açıkladıktan sonra yine onların Bedir ve Uhud savaşlarında Müslümanlara karşı büyük bir güç oluşturabilmek için yaptıkları mali harcamalara değinmiştir.²⁹⁹

Müfessirler ayetin nüzul sebebi hakkında üç görüş belirtmişlerdir. Bu görüşlerin ilkinde göre Bedir Savaşı’nda günlük on deve kesmek suretiyle ordunun yemek ihtiyacını karşılayan Mekke müşrikleri hakkında indiği söylenmiştir. İkinci görüşe göre Bedir Savaşı’nda yenilgiye uğrayan Kureyş ordusu Mekke’ye döndüğünde, müşriklerle beraber Ebû Süfyân’a ve onun kervanında ticaret malı bulunanlara gelip “Ey Kureyşliler! Muhammed sizi zarara uğrattı. Muhammed ile savaşabilmemiz için sahip olduğunuz bu mallarla bizlere yardım edin. Belki Bedir’in intikamını alabiliriz.” demeleri üzerine bu ayet nazil oldu. Üçüncü görüşe göre ise ayet Ebû Süfyân hakkında inmiştir. Çünkü Ebû Süfyân, Uhud Savaşı için iki bin kişiden oluşan paralı bir askeri birlik kurarak Mekke müşriklerine büyük destek sağlamıştır.³⁰⁰

İbn Kesîr, ayetin bu üç görüşü de kapsadığını söyler. Yani Yüce Allah kâfirlerin, servetlerini insanları hakka tabi olmaktan vazgeçirebilmek için harcadıklarını haber vermektedir. Yaptıkları harcamalar onlara hiçbir fayda sağlamadığı gibi savaşta amaçlarına ulaşamamış olmaları nedeniyle yaptıkları harcamalardan dolayı yürek acısı duyup sonunda mağlup edileceklerdir. İnkârcıların bu şekilde tehdit edilmelerinin sebebi, onların Allah’ın nurunu söndürmek istemeleri ve kendi sözlerinin Allah’ın kelamının üstüne çıkmasını arzulamalarıdır.³⁰¹

Nesefî ise bu ayeti farklı bir bakış açısı ile ele alır. Ona göre bu ayet Hz. Peygamber’in nübüvvetinin delillerinden biridir. Çünkü Hz. Peygamber henüz kâfirlerin yenilgiyi tatmadan önce onların yenileceklerini haber vermiştir. Nitekim olay Hz. Peygamber’in dediği gibi de vuku bulmuştur.³⁰²

²⁹⁷ Enfâl: 8/36.

²⁹⁸ Enfâl: 8/35.

²⁹⁹ Zuhaylî, IX, s. 318.

³⁰⁰ Zemahşerî, II, s. 218; Suyûtî, Esbâbü’n-Nüzûl, s. 99; Ebû Zehre, VI, s. 3122.

³⁰¹ İbn Kesîr, IV, s. 53.

³⁰² Nesefî, I, s. 644.

Beydâvî, ayetteki “*inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir.*” kısmında yer alan “*inkâr edenler*” ifadesinden kastın, küfürde inat edip bu hal üzere devam edenler olduğunu söyler. Çünkü bu inkârcıların bir kısmının Müslüman olduğunu belirtir.³⁰³

Ayet-i kerîme her ne kadar Bedir Savaşı hakkında nazil olmuş olsa da ayetteki harcama fiilinin “*يُنْفِقُونَ*” şeklinde muzâri sîğası ile gelmesi ayetin hükmünün kıyamete kadar geçerli olduğunu göstermektedir. Hayırda infak etmek mü’minlerin özelliği olduğu gibi küfrün galip gelmesi için harcamakta kâfirlerin özelliğidir. Nasıl ki mü’minler mallarını Allah yolunda harcıyorlar ise kâfirler de kendi idealleri uğrunda harcama yapmaya devam edeceklerdir.

Şüphesiz İslam’a mâni olabilmek için müslüman karşıtlarının yaptıkları harcamalar Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi günümüzde de azımsanmayacak kadar çoktur. Bu bedbaht gürûhun amacı İslami değerleri önemsizleştirmek, İslam’ın aile ve toplumsal yapısını çökertmek amacıyla ekonomik anlamda ellerindeki imkânları seferber etmektir. Ayetteki tehdit günümüzdeki bu çevreler için de geçerlidir.

Cenab-ı Hak kâfirlerin niteliklerini belirtirken diğer bir ayette şöyle buyurur:

*“Allah, pis olanı temiz olandan ayırmak, pis olanların hepsini birbiri üstüne yığarak cehenneme koymak için böyle yapar. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”*³⁰⁴

Yüce Allah kâfirleri cehennemde bir araya getirir ki temiz olan mü’minleri habîs olan kâfirlerden ayırmış olsun. Allah (cc) mü’minleri cennetle müjdelemekte, kâfirleri ise bir araya getirip cehennemde toplayacağını bildirmektedir. İnkârcıların dünya malını harcıyıp ahiret azabını satın aldıkları ve nihayetinde hüsrana uğrayacakları bildirilmiştir.³⁰⁵ Ayette, mü’minlerin kâfirlerden ayırt edilmesinin zikredilmediği, bu işin ahirette olacağı belirtilmektedir. Çünkü bunu destekleyecek Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayet bulunmaktadır.³⁰⁶ İsmail Turan ise ayette mü’minler ile inkârcıların arasındaki farka dikkat çeker. Mü’minlerin niyetleri güzel olduğu için, onlardan sâdır olacak fiillerin güzel olacağını, inkârcıların ise kötü niyetli olmaları nedeniyle onların gösterdikleri tutum ve davranışlarının kötü olacağını ifade eder.³⁰⁷

³⁰³ Beydâvî, III, s. 59.

³⁰⁴ Enfâl: 8/37.

³⁰⁵ Taberî, XI, s. 175.

³⁰⁶ Rum: 30/14; Yasin: 36/59; Yunus: 10/28.

³⁰⁷ İsmail Turan, X, s. 305.

Râzî, ayetteki “Allah, pis olanı temizden ayırmak” ifadesinin anlamı ile ilgili iki görüş zikreder. Birinci görüşe göre, Allah pis olan kâfirleri temiz olan mü’minlerden ayırt eder. Böylece pis olanları üst üste istif ederek onları bir araya toplar. Çünkü “فَيَرْكُمُهُ” kelimesi toplamak, eklemek ve birbirine katmak anlamına gelir. Ayetteki “أُولَئِكَ” lafzı ile de habis olan kâfirlere işaret edilmiştir. İkincisi görüşe göre ayette geçen “الْخَبِيثَاتِ” kelimesiyle inkârcıların Hz. Peygamber’e karşı düşmanca tutumlarından dolayı yapmış oldukları harcamalar kast edilmiştir. “الطَّيِّبِ” kelimesi ile de Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi mü’minlerin Resûlullah’a yapmış oldukları infaka işaret edilmiştir. Buna göre Yüce Allah, o habis olan harcamaları üst üste yığarak onları cehenneme atacağını ve onlarla harcama yapan kâfirlere azap edeceğini beyan buyurmuştur.³⁰⁸

Kâfirlerin dünyada mallarının ellerinden gitmesi, esir edilmeleri gibi onların helak edilmesine sebep olan şeylere maruz kalmaları, onların içinde bulunduğu şirk ve küfre karşı bir kefarete değildir. Onlar bu yolda yaptıkları harcamaları kendileri için bir mükâfat ve kurtuluş olarak görürler. Hâlbuki onların bu harcamaları kendileri için çok büyük bir vebaldir. Ancak mü’minlerin Allah yolundaki infak ve mücahedeleri boşa gitmeyecek bilakis günahlarına kefarete olacaktır.³⁰⁹

Mevdûdî, ayetin “İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” kısmıyla, inkârcıların tüm yetenek, zaman, gayret ve servetlerinin hiçbir değerinin bulunmadığını ifade eder. Ayrıca buradan, değil bir kar elde etmeyi çok büyük bir zarara da maruz kaldıklarını belirtir.³¹⁰

Konuyla ilgili Enfâl suresindeki diğer ayet şöyledir:

“Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Şayet (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, evvelkilere uygulanan ilâhî kanun devam etmiş olacaktır.”³¹¹

Ayet Hz. Peygamber’e karşı savaşa cüret edenlerin, inkârlarında ısrar etmeyip İslam dinini kabul edecek olanların bağışlanacaklarını, küfürlerinde inat edip vazgeçmeyenlerin ise ilahi âdet gereği cezalandırılacağını bildirmektedir.³¹²

³⁰⁸ Râzî, XV, s. 482.

³⁰⁹ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, Tefsîrü'l-Kur'ân, çev. Mehmet Karadeniz, Özgü Yayınları, İstanbul, 2008, III, s. 28.

³¹⁰ Mevdûdî, II, s. 168.

³¹¹ Enfâl: 8/38.

³¹² Bilmen, III, s. 33.

Yüce Allah bu ayette “*Şayet vazgeçerlerse*” buyurarak Ebû Süfyân ve adamları gibi inkârcıların, içinde bulundukları küfür, inat ve Resûlullah’a olan düşmanlıktan vazgeçip tevbe etmeleri halinde geçmiş günahlarının bağışlanacağını bildirmiştir. Zuhaylî, bu ayetin Allah’ın fazlının genişliğine ve inkârcılara karşı rahmet kapılarını açtığına işaret ettiğini belirtir. Ayrıca Allah’a tevbe etmeleri durumunda onların Rablerine karşı görevlerini ifa etmedeki kusurlarının bağışlanacağı ve onlardan geçmişe ait malî ve bedenî ibadetlerini yerine getirmelerinin istenmeyeceğini ifade eder.³¹³

İnkârcıların küfrü terk edip İslam dairesine girmeleriyle bağışlanacaklarını Hz. Peygamber bizlere haber vermektedir. Amr b. As’tan gelen bir rivayete göre, o şöyle demiştir: “Allah kalbime iman nurunu koyunca Hz. Peygamber’e geldim, elini tutup biat etmek istedim. Hz. Peygamber de bana ne istediğimi sordu. Ben de mağfiret olunmayı istediğimi söyledim. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ey Amr! Bilmiyor musun? İslam kendinden önce işlenmiş günahları yıkar, yok eder, hicret de aynı şekilde. Hac da kendinden önceki günahları affettirir” buyurdu.³¹⁴

Kurtubî, İslam’a giren bir kâfirin, küfürde iken yapmış olduğu fiillerin hükmü ile ilgili şöyle demiştir: “Kâfir bir kimsenin küfürde iken dâru’l-harpde işlediklerinin cezasının kaldırılacağı hususunda ulema arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak İslam yurduna eman ile girip Müslüman bir kimseye karşı işlemiş olduğu suçtan dolayı (iftira, hırsızlık vb.) ona ceza uygulanır.”³¹⁵

Şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm’in evrensel mesajı kıyamete kadar gelecek bütün insanlara hitap etmektedir. O halde Yüce Allah bu ayette, küfründe inat eden insanlara kurtuluş yolunu bulmaları için bir fırsat vermektedir. Bu fırsatın yalnızca Hz. Peygamber döneminde yaşayan inkârcılara verildiğini söylemek yanlış olur. Allah’ın mağfiretinde herhangi bir zaman ve mekân sınırı yoktur. Yeter ki kul samimi bir tevbe ile Rabbine yönelebilsin.

Kâfirlerin niteliklerini bildiren Enfâl suresindeki diğer bir ayette şöyledir:

*“Şüphesiz Allah katında, yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, inkâr edenlerdir. Artık onlar iman etmezler.”*³¹⁶

³¹³ Zuhaylî, IX, s. 321.

³¹⁴ Müslim, İman 192.

³¹⁵ Kurtubî, VII, s. 403.

³¹⁶ Enfâl: 8/55.

İbn Abbas ayetin nüzul sebebi ile ilgili şöyle demiştir: “Bu ayet Benî Kureyza Yahudileri hakkında nazil olmuştur. Onlar Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşmayı bozdular. Bununla da yetinmeyip Bedir Savaşı’nda Mekkeli müşriklere silah yardımında bulundular. Sonra da hata ettiklerini söyleyip Hz. Peygamber ile ikinci defa anlaşma yaptılar. Ama yine sözlerinde durmadılar. Hendek savaşında ise hep beraber küfrün yanında yer aldılar.”³¹⁷ Said b. Cübeyr’de ayetin nüzul sebebi hakkında, aralarında İbn Tabut’un da bulunduğu Yahudilerden altı kişi hakkında nazil olduğunu zikreder.³¹⁸

“دب” kelimesi yeryüzünde yürüyen bütün canlı varlıklar anlamındadır.³¹⁹ Zuhaylî, Allah’ın onları hayvanlar derecesine hatta onlardan daha aşağılık bir duruma düşüklerini belirtmek için, onları varlıkların en şerlileri olmakla nitelendirdiğini belirtir.³²⁰ Mâturîdî ise “*canlıların en kötüsü*” tabiri hakkında şöyle bir yorumda bulunur: “İnkâr eden varlıklar içerisinde yeryüzünde yürüyebilen canlıların en kötüsü inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyen kimselerdir. Böyle kimseler küfür üzere hayatlarının son bulması ile bu niteliği kazanırlar.”³²¹

Râzî, bir önceki ayette Yüce Allah’ın, kâfirlerin niteliklerini belirtirken onların “*Hepsi de zalim kimselerdir.*”³²² şeklinde vasıflandırdığını, bu ayette ise bunların bir kısmının şer ve inatlarında daha da ileri bir seviyede olduklarını belirtmiştir. Yani bu inkârcıların Allah katında, yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü oldukları vurgulanmıştır. Râzî, kâfirlerin niteliklerini belirtirken onların küfürde ısrar ettiklerini ve bir sonraki ayette ise “*antlaşmalarını hiç çekinmeden bozan kimselerdir.*”³²³ şeklinde devamlı surette ahitlerini bozan kimseler olduklarını ifade etmiştir.³²⁴

Aslında insan, mahlûkatın en şerefliisidir. Şüphesiz ona bu konumu kazandıran şey, Rabbini tanınması ve ona kulluk etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm bizlere Allah ile olan bağımızı güçlendirmeyi ve böylelikle üstün konumumuzu koruyabilme çağrısında bulunmaktadır. Aksi halde küfür yolunu tercih edenlerin, Allah’ın indinde en değersiz varlıklardan biri olduğu hatırlatılmaktadır.

³¹⁷ Zuhaylî, X, s. 42.

³¹⁸ Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 100.

³¹⁹ İsfahânî, s. 306.

³²⁰ Zuhaylî, X, s. 43.

³²¹ Mâturîdî, V, s. 243.

³²² Enfâl: 8/54.

³²³ Enfâl: 8/56.

³²⁴ Râzî, XV, s. 497.

İnkârcıların niteliklerini bildiren diğer bir ayet de şöyledir:

*“İnkâr edenler, asla yakayı kurtardıklarını zannetmesinler. Çünkü onlar (sizi) âciz bırakamazlar.”*³²⁵

Yüce Allah, önceki ayetlerde Hz. Peygamber’e Bedir Savaşı’nda ele geçirdiği esirlere nasıl muamelede bulunulması gerektiğini açıklamıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber ile anlaşma yapıp akabinde anlaşmayı bozanlar hakkında nasıl davranılması gerektiği bildirilmiştir. Daha sonra bu ayette ise Bedir Savaşı ve diğer savaşlarda Hz. Peygamber’in ele geçiremediği kimselerin durumunu açıklamıştır.

Ayet, Hz. Peygamber’e hitaben, “o kâfirler senden yakalarını kurtarıp seni geçtiklerinde senin elinden kurtulmuş olur ve böylece sen de o inkârcılara hak ettikleri cezayı veremeyeceksin” anlamındadır. Râzî, bu ayetin anlamı hakkında iki görüş belirtir. Birinci görüşe göre; “Ey Peygamber, Ebû Süfyan’ın kervanının senin elinden kurtulduğunu zannetme. Çünkü Cenâb-ı Hak seni onların kervanını ele geçirmeye muktedir kılacaktır.” İkinci görüşe göre ise “sen onların esaretten ve ölümden kurtulduklarına bakıp da onların Allah’ın dünya ve ahiretteki azabından kurtulacaklarını zannetme. Çünkü inkârcılar kaçarak Allah’ı kendilerinden intikam almaktan aciz bırakamazlar.” anlamına gelir. Ayetin temel gayesi ise intikam alamadığı kimseler hakkında Hz. Peygamber’i teselli etmektir.³²⁶

Müfessirler ayetle ilgili kıraat imamlarının görüş ayrılıklarını zikrederler. Bunlardan birkaçına değinmek gerekirse ayetin başında geçen “يَحْسِبُونَ” kelimesini, kıraat imamlarından İbn Âmir, Hamza, Ebû Cafer ve Hafs tarafından baş harfini “ي” harfi ile ve “س” harfini de fethalı olarak okumuşlardır. Bu haliyle ayet, “o kâfirler zannetmesinler.” anlamındadır. Diğer bir kısım kıraat imamı ise “تَحْسِبُونَ” şeklinde “ت” harfi ile ve “س” harfini fethalı olarak okumuşlardır. Bu halde ise “Ey Peygamber sen zannetme ki o kâfirler yakayı kurtaracaklar” anlama gelir. Bazı imamların ise “س” harfini kesre ile okudukları görülür.³²⁷

Bilmen’de, Râzî’nin dediği gibi bu ayetin Hz. Peygamber’i teselli etmek için nazil olduğunu söyler. Çünkü birtakım inkârcılar gerek Bedir Savaşı ve gerekse de diğer yerlerde kaçıp kurtulabilmeyi başarmışlardı. Hak ettikleri cezaya çarptırılmamışlardı.

³²⁵ Enfâl: 8/59.

³²⁶ Râzî, XV, s. 498.

³²⁷ Neseî, I, s. 653.

Bu ayet ise onların er veya geç mağlup olacaklarını, azaba uğrayacaklarını ve kendilerinden intikam alınacağını haber vermiştir.³²⁸

Enfâl suresinde kâfirlerin niteliklerini bildiren son ayet de şöyledir:

*“İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.”*³²⁹

Yüce Allah önceki ayetlerde, inkâr edenlerle yapılacak olan savaş ve barışın kurallarını, esirlere nasıl davranılması gerektiğini açıkladıktan sonra sureyi iman ile küfrün birbirinden farkıyla bitiriyor.³³⁰

Ayetin nüzul sebebi hakkında Taberî, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmektedir: Müslümanlardan biri, “Müşriklerden olan akrabalarımızı kendimize mirasçı kılacağız.” deyince bu ayet nazil olmuştur. İbn Abbas’tan gelen başka bir rivayette ise bu ayet müşrik Arapların birbirlerine varis olma durumu hakkında nazil olmuştur.³³¹

Kurtubî, bu ayetteki *“İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir.”* cümlesi hakkında, kâfirlerle mü’minler arasındaki velayet/dostluk bağıni koparmak suretiyle kâfirlerin birbirinin velileri ve mü’minlerin de birbirinin velileri olduğunu söyler. Yine bu iki inanç gurubunun her biri kendi aralarında birbirlerinin yardımcıları oldukları ve akidelerine uygun davrandıklarını ifade eder.³³² İbnü’l-Cevzî bu ayet hakkında Katâde’ye dayandırdığı bir görüşe göre inkâr edenlerin yardımda birbirlerinin velileri olduğunu, İbn Abbas’a dayandırdığı diğer görüşe göre ise mirasta birbirlerinin velileri olduğunu zikreder.³³³

Ebû Bekir el-Cessas’a göre bu ayet, kâfirlerin birbirlerine mirasçı olduklarına işaret etmektedir. Çünkü velayet, mirasçı olmayı da gerektirir. Dolayısıyla velayet kelimesinin ifade ettiği genel mana, farklı inançlara mensup olsalar bile kâfirlerin birbirlerine mirasçı olabilecekleri anlamına gelir. Zira dinleri farklı olsalar bile neticede hepsinin birleştiği husus inkârcı olmalarıdır. Ayet de zaten inkârcı olduktan sonra İslam dışındaki dinler arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır.³³⁴

³²⁸ Bilmen, III, s. 51.

³²⁹ Enfâl: 8/73.

³³⁰ Zuhaylî, X, s. 80.

³³¹ Taberî, XI, s. 296; Suyûtî, Esbâbu’n-Nüzûl, s. 101.

³³² Kurtubî, VIII, s. 57.

³³³ Beydâvî, III, s. 63; İbnü’l-Cevzî, II, s. 228; Ebu’s-Suûd, IV, s. 38.

³³⁴ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs, Ahkâmü’l-Kurân, thk, Abdusselâm Muhammed Ali Şahin, 1. Baskı, Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, III, s. 98.

Nesefî, ayetteki “Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız.” ifadesi hakkında mü’minlerin birlik beraberlik içerisinde hareket etmelerini ve birbirlerini veli edinmelerinin emredildiğini belirtmektedir. Bunun yapılmaması durumunda ise yeryüzünde çok büyük bir kargaşa ve fitnenin çıkacağını ifade eder. Çünkü mü’minler yekvücut olmazlarsa küfrün ve şirkin önünü açmış olurlar.³³⁵ Kurtubî, burada zikredilen zamirin mirasçılığa ve bu husustaki kaidelere bağlılığa işaret ettiğini, bununla birlikte karşılıklı yardımlaşma, dayanışma, destek verme ve birlik olma anlamlarına da geldiğini ifade eder.³³⁶

Cessâs, bu ayet her ne kadar haber şeklinde gelmiş olsa da aslında emir manasında olduğunu belirtir. Bu nedenle eğer fazilet sahibi bir mü’min kendisi gibi bir mü’mine dostluk göstermez; sapık ve günahkâr bir kimseyle de günah işlemekten vazgeçirmek için onunla münasebetini kesmezse, yeryüzünde çok büyük bir karışıklığa ve bozgunculuğa yol açar.³³⁷

Yüce Allah kâfirlerin niteliklerini bildiren ayetlerde onların, Kur’ân-ı Kerîm’i hafife almaları, küfrün galip gelebilmesi için harcama yapmaları ve Allah ve Resûlüne savaş açmaları gibi nedenlerden dolayı onların yeryüzündeki en kötü canlılar olduğunu bildirmektedir. Bununla beraber onların tevbe edip iman etmeleri halinde geçmiş günahlarının bağışlanacağı müjdesi verilmektedir.

3.1.4.3. Müşrikler ve Nitelikleri

Şirk kelimesi “ortak koşmak, ortak olmak ve ortaklık” gibi manalara gelir.³³⁸ Terim olarak ise şirk; Allah’ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde ya da O’na ibadet edilmesinde dengi, ortağı veya benzerinin bulunduğu inanmaktır.³³⁹ Şirk koşan kişiye müşrik denir. Müşrik, Allah’a herhangi bir şekilde ortak/eş koşan, akide ve amelde onun tekliğini benimsemeyen, ibadete layık sadece Allah olduğu halde mâbûdiyeti başkalarına veren olarak da tanımlanır.³⁴⁰

³³⁵ Nesefî, I, s. 659.

³³⁶ Kurtubî, VIII, s. 57.

³³⁷ Cessâs, III, s. 98.

³³⁸ İbn Manzûr, X, s. 448.

³³⁹ Ahmet Saim Kılavuz, İman ve Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 75; Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, DİA, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 193.

³⁴⁰ Şuayip Karataş, “Tevhidin Zıttı Olarak Şirk Kavramı”, Uluslararası Hz. İbrahim (as) ve Nübüvvet Sempozyumu, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul, 2019, s. 206.

İslam bilginleri şirkin konusu, ortaya çıkışı ve insanı şirke götüren yollar hakkında çok çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Râgıp el-İsfahânî şirki iki kısımda ele almıştır. Allah’a ortak koşmayı büyük şirk, amellerde Allah’tan başka etkenleri göz önünde bulundurmayı da küçük şirk olarak tanımlamıştır.³⁴¹ Yine naslardan hareketle hangi tür inanç ve eylemlerin şirke götüreceği üzerinde durulmuştur. Kelam âlimleri Allah’ın zatında, varlığında, sıfatlarında, fiillerinde ulûhiyet ve rubûbiyet açısından tekliğini, nasların yanında akli delillerle de ispat etmeye çalışmıştır. Tevhide aykırı olan bütün inanışları da şirk kelimesiyle ifade etmişlerdir. Şirke düşmenin en önemli sebebi Cenâb-ı Hakkın yeterince tanınamaması ve tevhid inancının gereği gibi idrak edilememesidir.³⁴² Konu ile alakalı Enfâl suresindeki ayet şöyledir:

*“Onların, Kâ’be’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpırmaktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.”*³⁴³

Bu ayet müşriklerin Kâbe ile olan ilişkileri ve ibadetleri hakkında önemli açıklamalar yapmaktadır. Çok eski zamandan beri var olan Kâbe, insanları hem dini hem de ticari sebeplerle kendine çekmektedir. Beytullah’ı ziyaret edenler burada kendilerine has birtakım ibadetler yapmaktaydı. Bununla beraber müşrikler Kâbe’nin içinde ve etrafında bulunan putlara tapmakta, adaklar adamakta ve bunlara benzer birçok şirk emaresi olan fiillerde bulunmaktaydılar.³⁴⁴

Müfessirler ayetin nüzul sebebi ile ilgili farklı rivayetler zikretmiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber Kâbe’yi tavaf ederken müşrikler sürekli O’na muhalefet ediyor, O’nu alaya alıyor ve ellerini çırparak ıslık çalmak suretiyle O’na rahatsızlık veriyorlardı.³⁴⁵

Mukâtil’e göre Hz. Peygamber ve ashabı Kâbe’de namaz kıldıkları esnada müşriklerden olan Abduddâr b. Kusay kabilesine mensup iki kişi Hz. Peygamber’in sağ tarafında duruyordu. Bunlar Muka adındaki bir kuşun ıslık çalmasına benzer bir şekilde ıslık çalıyorlardı. Diğer iki kişi de O’nun sol tarafına geçip el çırparak Hz. Peygamber ve ashabının namazlarını bozmaya çalışıyorlardı. Bu hadise üzerine ilgili ayet nazil

³⁴¹ İsfahânî, s. 452.

³⁴² Sinanoğlu, “Şirk”, XXXIX, s. 193-195.

³⁴³ Enfâl: 8/35.

³⁴⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 688.

³⁴⁵ Taberî, XI, s. 161; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 99.

olmuştur. Mukâtil, bu dört kişinin daha sonra küfürleri nedeniyle Bedir Savaşı'nda öldürüldüğünü belirtir.³⁴⁶

Cessâs, ayette geçen “ماء” kelimesinin ıslık; “تصدية” kelimesinin ise el çırpma anlamına geldiğini söyler. Said b. Cübeyr'den rivayet edilen bir görüşe göre “تصدية” kelimesi, müşriklerin mü'minleri Kâbe'den alıkoymaları manasındadır. Ayette zikredilen “ماء” ve “تصدية” kelimelerinden dua diye söz edilmesi, müşriklerin Kâbe'de dua ve tesbih yerine ıslık çalıp el çırpmaları sebebiyledir.³⁴⁷ Diğer bir rivayete göre müşrikler Mescid-i Haram'da yanaklarını yere koyar, ellerini çırparak ve ıslık çalmak suretiyle ibadet ederdi.³⁴⁸

Ebû Hayyân bu ayet-i kerîme ile ilgili çeşitli görüşleri zikreder. Bunlar müşriklerin muka ve tasdiye şeklinde bir namazlarının olduğu, yaptıkları bu eylemin hiçbir sevabının ve faydasının bulunmadığı ve bu eylemlerin sadece gürültüden ibaret olduğudur. Ayrıca müşriklerin namazlarının bulunmadığını fakat muka ve tasdiye'yi namazlarına alternatif gördüklerini belirtir. Yine Ebû Hayyân birçok âlimin ayette geçen “صَلَاتُهُمْ” lafzını tavaf şeklinde yorumladığını belirtir.³⁴⁹

Râzî, müşriklerin el çırpma ve ıslık çalma eylemlerinin onlar için bir tür ibadet olduğu görüşünü savunur. Çünkü müşriklerin yapmış oldukları bu ibadeti, namazın bir parçası olarak gördüklerini belirtir.³⁵⁰

Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Muka ve Tasdiye ritüelleri İslam öncesi Arap toplumunda müşrikler açısından karşılığı olan ve bilinen uygulamalardır. Müşrikler bu eylemleriyle sözde Allah'a yaklaştıklarını umar ve ibadet etmeye devam ederlerdi. Ancak onlar sergilemiş oldukları bu ibadetlerinin tamamen boş ve anlamsız olduğunun farkında değillerdi. Müşrikler bu ritüelleri özellikle Hz. Peygamber ibadet ederken arttırır ve böylece O'nun ibadetini ifsat etmeye çalışırlardı.³⁵¹

Mevdûdî, ayetin “*inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı*” kısmı hakkında inkârcılara gelecek olan dünyalık azabın, Bedir Savaşı'ndaki yenilgi olduğunu

³⁴⁶ Mukâtil, II, s. 114.

³⁴⁷ Cessâs, III, s. 65.

³⁴⁸ Taberî, XI, s. 163.

³⁴⁹ Ebû Hayyân, V, s. 315.

³⁵⁰ Râzî, XV, s. 481.

³⁵¹ Mehmet Yaşar, “Enfâl 35. Ayeti Çerçevesinde Cahiliyede Muka, Tasdiye ve Salat”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi, 2017, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 177.

ifade etmektedir. Böylece Allah, inkârcıların Allah'ın azabının sadece yağmur ve fırtına şeklinde geleceği hususundaki yanlış tasavvurlarını da ortadan kaldırmaktadır.³⁵²

3.1.5. İnsanın İmtihan Edilmesi

İslami dünya görüşünün dayandığı temel esaslardan biri de insanın bu dünyaya imtihan edilmek için gönderildiğidir. İmtihan, insanoğlunun dünya hayatını Allah'ın emirleri ve yasaklarını göz önünde bulundurarak yaşaması ile kazanılır. İnsan bu mücadelesinde iyi ve kötü davranışları yerine getirme ve seçme konusunda hem yetkin hem de özgürdür. Çünkü Yaratıcı, peygamberler aracılığıyla doğru yolu göstermiş, ona doğru tercihte bulunması için akıl nimetini bahşetmiş ve kendi iradesi ile tercihte bulunma fırsatı vermiştir. Hayat mücadelesinde yaptığı tercihlere göre insanoğlu ya iman edip onun gereklerini yerine getirmek suretiyle imtihanı kazanabilecek ya da küfrü tercih ederek yaratılış gayesi olan imtihanı kaybetme ile karşı karşıya kalacaktır. İmtihanın sonucuna göre ise ödül veya ceza alacak ve ebedi olan ahiret hayatı başlayacaktır.

İnsanlar imtihan olmak için bu dünyaya gönderilmiştir. Bu husus Kur'an'da açıkça belirtilmiştir. Nitekim Yüce Allah İnsan suresinde “*Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan yarattık ve onu imtihan edeceğiz.*”³⁵³ buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim insanoğlunun nelerle imtihan edildiğini bizlere bildirir. Bunlar mal, mülk, kadın, çocuk, hastalıklar, doğal afetler gibi konulardır.³⁵⁴ Enfâl suresinde de konu ile ilgili şöyle buyrulmuştur:

*“Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”*³⁵⁵

İnsanın malının ve neslinin korunması, dinin öncelediği temel değerlerdendir. Bu değerler mü'minler için birer imtihan araçlarıdır. Mü'minler bu değerlerle ilgili görev ve sorumlulukları ve bunlarla olan ilişkilerinin kulluklarına olan olumlu veya olumsuz etkileri bakımından imtihan edileceklerdir. Nitekim insanoğlu, Cenâb-ı Hak'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden hesaba çekilecektir. Mü'minler Allah

³⁵² Mevdûdî, II, s. 167.

³⁵³ İnsan: 76/2.

³⁵⁴ Bakara: 2/155.

³⁵⁵ Enfâl: 8/28.

sevgisi ile mal ve evlat sevgisi arasında son derece hassas olmalı, gerekli dengeyi kurmalıdır. Bu dengeyi bozacak bir durum söz konusu olduğunda mü'minlerin Allah'a olan itaatlerinden asla taviz vermemeleri gerekir. Çünkü mal ve evlat sevgisi bazen insanı ilahi emirlere uyma hususunda zor duruma düşürebilir.³⁵⁶

Kurtubî, ayetin nüzul sebebi olarak Ebû Lübâbe b. Abdi'l-Münzîr'in durumuna işaret edildiğini söyler. Ebû Lübâbe, Yahudilerden Kureyza oğullarının yakın dostu idi. Hz. Peygamber onu bir iş için Kureyza oğullarına gönderdi. Fakat Ebû Lübâbe onlara Müslümanların bir sırrını ima etti. Ebû Lübâbe'nin onlara karşı yumuşak davranmasının altında yatan asıl neden ise birtakım mallarının ve bazı çocuklarının Kureyza oğullarının yanında bulunmasıydı. Böylelikle malı ve çocuklarıyla imtihana tabi tutulduğu söylenir.³⁵⁷

Zemahşerî, ayette zikredilen mal ve evlatların "fıtn" olarak ifade edilmesini, bunların günaha ya da azaba düşmeye sebebiyet vermelerinden kaynaklandığını belirtir. Ya da bunların Allah'ın bir imtihanı olup onları dengeli bir şekilde koruyup koruyamayacağını açığa çıkarmak için insanın imtihan edileceğini ifade eder.³⁵⁸ Aslında yorumların ikisi bir arada düşünüldüğünde her iki anlamı da kapsadığı söylenebilir.

İbn Âşûr ayetin "وَاعْلَمُوا" şeklinde başlamasının nedeni olarak ayetin önemine işaret edildiğine dikkat çeker. Servetin bir imtihan sebebi olarak sayılması, kişiyi bu sevgiye iten hıyanetten sakındırma konusunda dikkat çekmek içindir. Servetin insanı hıyanete sevk etmesi ganimet mallarını aşırma veya çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Ayette evlatların değil de malların önce zikredilmesi, hıyanetin daha çok mallarda söz konusu olabildiğini gösterir. İbn Âşûr bir imtihan sebebi olarak malların ve evladın beraber anılması, insanların servetlerini evlatlarına miras bırakmaları sebebiyle olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'in bu iki hususa dikkat çektiğini belirtir.³⁵⁹

Yazır, ayeti değerlendirirken insanın geçim derdiyle, mal ve evlat sevgisiyle zafiyete düşebileceğini ifade eder. Bu sebeple kişinin, mal ve evladının insanı meftun edeceğini, günaha ve belaya sokabileceğini hatırlardan çıkarmaması gerekir. Allah'ın katındaki büyük ecir elde edebilmek için insanı aldatacak bu gibi şeylere karşı dikkatli olması gerekir.³⁶⁰

³⁵⁶ Karaman ve diğerleri, II, s. 682.

³⁵⁷ Kurtubî, VII, s. 396.

³⁵⁸ Zemahşerî, II, s. 214.

³⁵⁹ İbn Âşûr, IX, s. 324-325.

³⁶⁰ Yazır, IV, s. 221.

Râzî ise mal ve evladın insanları hıyanete sevk edeceğine, akıllı insanın bu sevgiden doğacak zararlardan kaçınması gerektiğine dikkat çeker. Çünkü mal ve çocuklar hem kalbin dünya ile meşgul olmasını sağlar hem de Allah’a olan kulluğundan insanı alıkoyar. Râzî, ayetteki “*Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.*” ifadesiyle ahiret saadetine dünyevi saadetten daha hayırlı olduğuna dikkat çekildiğini söyler. Çünkü ahiret şeref, mükâfat ve ebedi olması yönüyle daha değerlidir.³⁶¹

Ayette, Yüce Allah mal ve çocuklar konusundaki sınavını başarı ile geçen mü’minlerin büyük bir ödüle sahip olacaklarını bildirmektedir. Yüce Allah, bu iki emanet hususunda hassas davranılmadığı takdirde bunların insanları ihanete sürükleyeceği uyarısını da yapmaktadır.

3.1.6. Ahiret Hayatı

Ahiret, sözlükte “sonra olan” anlamına gelir. Ahiret hayatı kavramıyla da hem bu dünyanın sonu, hem de ölümle başlayan ve ebedi olan bir hayat kastedilmektedir. Ahirete iman, İslam inanç esaslarındandır. Genellikle Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’a ve ahiret gününe iman birlikte zikredilir.³⁶²

İslam inancının üç temel esası tevhid, ahiret ve nübüvvet olarak sıralanmıştır. Bu esaslar İslam dininin olmazsa olmazlarıdır. İslam düşünce tarihinde kendine yer bulan ister itikadi isterse de ameli olsun bütün mezhepler, ahiret inancının varlığı konusunda tam anlamıyla ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm tevhitten sonra en fazla ahiret inancı üzerinde durmuştur. Kur’an ahiret inancını ortaya koyarken dengeli bir yol izlemiştir. Bir yandan özendirme ve teşvîkî, diğer yandan uyarma ve tehdidi esas almıştır.³⁶³

Cenâb-ı Hakk Enfâl suresinde ahiret hayatı ile alakalı şöyle buyurmuştur:

*“Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³⁶⁴

Ayet-i kerime, Bedir Savaşı’nda yetmiş civarında esirin ele geçirilip daha sonra bu esirler hakkında nasıl muamele edilmesi gerektiği ile ilgili çıkan tartışmalar üzerine

³⁶¹ Râzî, XV, s. 476.

³⁶² F. Karaman, “Ahiret” s. 13.

³⁶³ Mesut Okumuş, “Kur’an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 46, Sayı: 1, 2010, s. 130.

³⁶⁴ Enfâl: 8/67.

nazil olmuştur. Şöyle ki, Bedir Savaşı sonrasında içlerinde Hz. Peygamber'in amcası Abbas (ra), amcası oğlu Akil ve müşriklerin ileri gelenlerinin de bulunduğu birçok kişi esir olarak ele geçirildi. Esirler, fidye vererek serbest kalmak ve bir daha Müslümanlarla savaş yapmamaya dair anlaşma isteklerini ortaya koydular. Hz. Peygamber bu durumu görüşmek için âdeti olduğu üzere ashapla istişare etti. Hz. Ebû Bekir "Ey Allah'ın elçisi, onlar senin kavmin ve ailendir. Onları serbest bırak, belki pişmanlık duyarlar. Allah da tevbelerini kabul eder. Ashabına güç ve kuvvet vermek için kendilerinden fidye al." dedi. Hz. Ömer ise "Ey Allah'ın elçisi, bunlar seni yalanladılar, yurdundan çıkardılar, onların boyunlarını vuralım." dedi. Bu istişareden sonra Hz. Peygamber Hz. Ebûbekir'in görüşünü uygun gördü ve esirlerden fidye alıp onları serbest bıraktı.³⁶⁵

Kurtubî bu ayetin Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'in ashabına serzenişte bulunmak üzere Bedir Savaşı'nda indirildiğini söyler. Bu durumda kâfirler öldürülüp iyice zayıf düşürülmeden Hz. Peygamber'in esir almasına sebep olan böyle bir tutumun yanlış olduğu vurgulanmıştır. Ayetin "*Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz*" bölümü onların bu durumunu haber vermektedir. Hz. Peygamber dünya malını hiçbir zaman ahirete tercih etmemiştir. Buradaki azarlama ve sitem Hz. Peygamber'e değil bu görüşü açıklayanlardır.³⁶⁶ Sâbûnî ise fidye almaları sebebiyle ayetteki kınamanın muhatabının Hz. Peygamber ve ashabı olduğunu ifade eder.³⁶⁷

Râzî, ayette geçen "عَرَضَ الدُّنْيَا" lafzından kastedilmek istenenin fidye almak olduğu konusunda müfessirlerin ittifak ettiğini belirtir. Ayrıca Râzî'nin ayetle ilgili değerlendirmesi gerçekten tercihe şayandır. Râzî, buradaki kınamanın sırf fidye elde edebilmek için esir almanın kınandığını belirtir. Yoksa bu ayet fidye almanın mutlak manada haram kılındığı anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan Hz. Ebûbekir fidyeyi Müslümanlara destek sağlamak için talep etmektedir. Bu ayette ise sadece dünya geçimliği elde etmek için fidye talep edenler kınanmaktadır. Onun için bu ayrıma dikkat edilmesi gerekir.³⁶⁸

"*Hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor.*" ifadesinde İbn Abbas'a göre "ahiret"ten kasıt cennettir. Diğer bir görüşe göre ise ahiret sevabını kazandıracak amellerin işlenmesidir.³⁶⁹ Mâturîdî, Yüce Allah'ın Bedir'de savaşan Müslümanların

³⁶⁵ Taberî, XI, s. 275; Beydâvî, III, s. 67; Neseî, I, s. 656.

³⁶⁶ Kurtubî, VIII, s. 45-46.

³⁶⁷ Sâbûnî, II, s. 422.

³⁶⁸ Râzî, XV, s. 509.

³⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, II, s. 225.

ebedi olan ahiret hayatına yönelmelerini istediğini belirtir. Yine buradaki iradenin, sevgi ve muhabbet üzerine kurulu olduğunu söyler.³⁷⁰ Yani sizler dünyayı seviyorsunuz Allah (cc) ise sizin için ahireti seviyor manasındadır. Bu ayet bize göstermektedir ki, Kur’ân-ı Kerîm ile sabit olan ahiret hayatı, dünya ve dünya içindeki bütün nimetlerden daha hayırlıdır.

İnsanın yaratılış özelliklerinden birisi de içinde var olan adalet duygusudur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de adaletin tüm dünyaya daimi olarak hâkim olduğu söylenemez. Haksızlığa ve zulme uğrayan her insan, elbette yapılan her şeyin hesabının sorulacağı bir günün gerçekleşmesini arzular. İşte bu da bizlere ahiret hayatının önemini ve zorunluluğunu göstermektedir.

3.2. AHLAK İLE İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR

Ahlak; huy, tabiat ve seciye gibi manalara gelen huluk veya hulk kelimesinin çoğuludur.³⁷¹ Terim olarak ise ahlak, insanda doğuştan var olan, eğitim ve terbiye ile değişmeye ve ıslah edilmeye elverişli bulunan belli birtakım kalbî, ruhi hal ve niteliklere denir.³⁷²

İslam ahlakının asıl gayesi, insanda bulunan kötü tutku ve eğilimleri eğitim ve terbiye yoluyla düzeltmek ve insandaki olumlu yönleri en üst seviyeye ulaştırmaktır. İslam, bu hedefi gerçekleştirirken öncelikle insanın Allah’a karşı göstermiş olduğu ahlaki davranışların içeriğine dikkat çeker. İnsan, doğru bir inançla Allah’ı sevmeli ve O’nun rızasına ulaşmak için çabalamalıdır. Bunun yanında insan mahlûkatı sevip onlara karşı şefkatli olmalı ve toplumun diğer fertleriyle olan ilişkilerinde ahlaki bir tutum sergilemelidir.³⁷³

İslam ahlakının asıl kaynağı Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünnetidir. Nitekim Hz. Âişe (r.anha) kendisine yöneltilen bir soru üzerine, Hz. Peygamber’in ahlakının Kur’an ahlakı olduğunu belirtmiştir.³⁷⁴ Bu nedenle İslam ahlak düşüncesi Kur’an ve sünnetle başlar. Kur’ân-ı Kerîm, içerdiği diğer konular gibi ahlak konularını

³⁷⁰ Mâturîdî, V, s. 260

³⁷¹ İbn Manzûr, X, s. 86.

³⁷² Süleyman Uludağ, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, İslam’a Giriş”, (Ed. Süleyman Uludağ), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 319.

³⁷³ Muhsin Demirci, Kur’ân’ın Ana Konuları, İFAV Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2016, s. 245.

³⁷⁴ Müslim, Müsâfirîn 139.

da herhangi bir ahlak kitabı gibi sistematik bir biçimde ele almaz. Bununla beraber Kur'an, eksiksiz bir ahlak sistemi oluşturacak biçimde nazari prensipler ve ameli kurallar getirmiştir.³⁷⁵

Bu başlık altında Enfâl suresinde geçen ahlaki konulara yer verilecektir. Bunlar, insanın ahlaki davranışlarının oluşmasında rol oynayan etkenler ve Allah'ın insanlardan hem zatına karşı hem de diğer fertlere karşı yapılmasını istediği veya nehyettiği davranış ve tutumlardır.

3.2.1. İnsan Davranışlarının Oluşması

İnsanın ahlaki davranışlarının oluşmasında birçok faktör olumlu veya olumsuz rol oynar. Bu hususta insanın doğup büyüdüğü çevresi, içinde yaşadığı aile ortamı, aklını kullanabilme yetisi ve özgür iradesi gibi birçok faktör sayılabilir. Bu faktörlerin insanın ahlaki davranışlarının şekillenmesinde olumlu veya olumsuz etkileri olabilir. Çalışmanın bu kısmında Enfâl suresinde geçen, Allah'ın insan davranışlarını önceden belirlemesinin mümkün olup olmayacağı hususunu ve insanın davranış özgürlüğü ve sorumluluğu ele alınacaktır.

3.2.1.1. İnsan Davranışlarının Allah Tarafından Belirlenmesi

Kader inancı çerçevesinde ele alınan konulardan biri de insanın davranışları ve bu davranışlarının kaynağı meselesidir. İnsan davranışlarının Allah tarafından belirlenmesi mümkün müdür? Bu noktada insan, davranışlarını yerine getirirken tamamen özgür müdür? Bu gibi konularla ilgili sorular Enfâl suresi bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Ehl-i Sünnet, insana davranışlarını tercih hakkı sunmakla beraber insanın fiillerinin yaratıcısının Yüce Allah olduğu düşüncesini kabul eder. Her şeyin yaratıcısının Allah olduğu düşüncesi, insanın her türlü fiilinin yaratıcısının da Allah olduğu anlamına gelir. İnsan tercih eder, Allah'ta yaratır. Mutezile ise meseleyi adalet prensibi çerçevesinde ele alır. Şöyle ki, Allah adil olup kullarına zulmetmez. İnsan davranışlarında hür olduğu için kendi fiilini kendi yaratır. Allah insana bir şeyi yapıp

³⁷⁵ Mustafa Çağrı, "Ahlak", DİA, İstanbul, 1989, II, s. 3.

yapmama gücünü vermiştir. Eğer insan fiillerinde hürriyete sahip değilse, yerine getirdiği fiillerinden ötürü ceza alması veya mükâfat görmesi manasız olur. Allah'ın insanı belirli fiilleri yapmaya zorladığı düşünüldüğünde ise O'nun bu fiillerden ötürü insanı cezalandırması zulüm olur. Bu da Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz.³⁷⁶

Yüce Allah Enfâl suresinde konu ile alakalı şöyle buyurmuştur:

*“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı.”*³⁷⁷

Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında kaynaklarda Hayber ve Uhud günü nazil olduğuna dair bilgiler bulunsa da müfessirlerin çoğuna göre ayet, Bedir Savaşı'nda nazil olmuştur. Bedir günü, Hz. Peygamber yerden bir avuç toprak alır ve onu müşriklerin yüzlerine doğru serperek “yüzleriniz değişsin, bozulsun” demiştir. Hz. Peygamber'in attığı toprak orada bulunan tüm müşriklerin gözlerine ve burnuna isabet etmiştir. Dolayısıyla bu durum müşriklerin bozguna uğramasına ve ayet-i kerimenin inmesine sebep olmuştur.³⁷⁸

Kurtubî, ayette geçen “Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü.” kısmı ile ilgili Hz. Peygamber'in ashabının Bedir Savaşı'ndan döndüklerinde “Ben şu kadar kişi öldürdüm, ben şunu yaptım.” demek suretiyle kendi yaptıklarını övünç vesilesi edip ihtilafa düşmeleri üzerine ayetin nazil olduğunu belirtir. Kurtubî, öldürenin ve her şeyi takdir edenin Yüce Allah olduğunu, kulun ise bu işe sadece kesbi ve kastı ile iştirak ettiğini söyler. Bu ayet aynı zamanda insan fiillerinin yaratıcısıdır, diyenlerin görüşlerini de reddetmektedir.³⁷⁹

Ayetteki “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” ifadesi hakkında Râzî, Hz. Peygamber'in attığı bir avuç toprağı, gerçekte O'nun atmadığına, çünkü O'nun atmadaki tesirinin ancak diğer insanlar gibi olacağına dikkat çeker. Hakikatte ise bu toprağı atan Allah'tır. Çünkü Yüce Allah, o toprağın bütün zerrelerini istisnasız bütün müşriklere ulaştırandır. Her ne kadar şekil itibariyle atma işi Hz.

³⁷⁶ Çelik, “Kur'an'da Kader İnancı”, s. 30.

³⁷⁷ Enfâl: 8/17.

³⁷⁸ Vâhidî, Esbâb-ı Nüzul, s. 237; Beydâvi, III, s. 53.

³⁷⁹ Kurtubî, VII, s. 384.

Peygamber'den sadır olmuşsa da asıl onun tesiri Yüce Allah'tandır. Bu manadan dolayı ayet-i kerimedeki ifadeler nefy-isbât şeklinde getirilmiştir.³⁸⁰

Zemahşerî ayetteki “فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ” ifadesinin başındaki “ف” harfinin şart cümlesinin başına gelen harf olduğunu ve şart cümlesinin gizlendiğini belirterek mananın şöyle takdir edildiğini söyler: “Yani onları öldürmekle övünüyorsanız bilin ki onları siz öldürmediniz asıl Cenab-ı Hak onları öldürdü. Çünkü melekleri semadan indiren, müşriklerin kalplerine korku salan, kalplerinizdeki korkuyu giderip size cesaret veren, sizin için zafer ve yardımı dileyen Yüce Allah'tır.”³⁸¹

İslam bilginleri insanın fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu “Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü.” ayetini delil olarak gösterirler. Aslında ashabın düşman askerlerini yaraladıkları bilinen bir husustur. Fakat bu ifade, bu fiillerin ancak Yüce Allah tarafından meydana getirildiğine delalet eder. “Attığın zaman da sen atmadın.” ifadesinin ise Hz. Peygamber'in kesb cihetinden attığına, ancak yaratma yönünden atmadığı manasına hamletmek gerekir. “Akli deliller, kulun fiilini Allah'ın yarattığını söylemeye manidir.” diyenlere karşı Râzî, onların ayetin zahiri manasından ayrıldığını, sözde ve kelimada aslolan hakiki mana olduğunu bu nedenle zahiri manayı bırakıp mecazi manaya geçmenin mümkün olmadığını ifade eder.³⁸²

İnsanın irade hürriyeti konusu ile ilgili Çelik, Kur'an'ın insanın güç ve iradesine değinirken bu özelliklerin sınırsız olmayıp belli bir noktadan ileriye geçemeyeceğini ifade eder. Bu noktada ilahi irade devreye girdiği için kulun imtihanı da sınırlı olur. İradenin bittiği noktada insanın imtihanı da biter. Bu durumda kulun fiillerinin tamamen kendisinden kaynaklanmadığı, beşeri iradenin ötesinde ilahi bir iradenin de bunda etkili olduğu söylenebilir. Çelik, insan iradesini yok sayan veya cebir içerdiği iddia edilen bu ve buna benzer ayetleri dikkatlice incelediğimizde, burada vurgu yapılan ortak nokta Allah'ın güç ve kuvveti olduğunu ifade eder. Mutlak manada güç ve otorite Allah'ın elinde olup O'na rağmen bir şeyin yapılması ise mümkün değildir.³⁸³

³⁸⁰ Râzî, XV, s. 466.

³⁸¹ Zemahşerî, II, s. 207.

³⁸² Râzî, XV, s. 466.

³⁸³ Çelik, “Kur'an'da Kader İnancı”, s. 33-34.

Yüce Allah insana, fiillerini seçebilecek irade ve bu fiilleri yerine getirebilecek güç ve kuvveti vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus insanın yaşayışında söz, hareket, fiil ve davranışlarında ilahi bir iradenin varlığını göz önünde bulundurması ve ona göre bir hayat yaşamasıdır.

Yüce Allah Enfâl suresinde başka bir ayette şöyle buyurmuştur:

*“Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer.”*³⁸⁴

“Allah’ın, kişi ile kalbi arasına girmesi.” ifadesinin mahiyeti hakkında İslam âlimlerinin değerlendirmeleri, cebr ve kader konularına bakış açılarına göre değişiklik arz eder. Cebre taraftar olanlara göre, İbn Abbas (r.a), Dahhâk ve Vâhidî bu ayeti şöyle değerlendirmiştir: Yüce Allah, inkâr eden kişi ile onun yapacağı taati arasına girdiği gibi itaatkâr olan kişi ile onun yapacağı isyanı arasına da girer ve onu engeller. Öyleyse iyi ve itaatkâr olan, Allah’ın “saîd” kıldığı; günahkâr ve kötü olan kişi de Allah’ın dalalete düşürdüğü kimsedir. Bunun için eğer kâfir bir kimse iman etmeyi arzular, fakat Allah onun iman etmesini dilemezse, Allah o kişi ile kalbi arasına girer. Aynı şekilde mü’min kişi de kâfir olmayı arzular, Allah da onun kâfir olmasını istemezse, Allah bu kişi ile kalbi arasına girer.³⁸⁵

Kurtubî, bu ayette Yüce Allah’ın kulları hakkında küfre ve imana hükmettiğini belirtir. Bununla beraber kâfir kişi ile kendisinin emrettiği iman olgusu arasına girer. Böylece kâfire iman etme gücünü vermediği takdirde onun imanı elde edemeyeceğini aksine, küfre güç ve kudret verdiğini ifade eder. Bu durum mü’min kişi için de geçerlidir.³⁸⁶

Mücâhid’e göre Allah kişi ile akli arasına girer ve kişi ne yapacağını bilemeyecek bir hale gelir.³⁸⁷ Katade’ye göre ise Yüce Allah, kişiye kalbinden daha yakındır. İnsanın gizli ve açık hiçbir durumu Allah’a gizli kalmaz. Nitekim başka bir ayette Yüce Allah *“Biz ona şah damarından daha yakınız.”*³⁸⁸ buyurmuştur. Süddî de Allah’ın, sahibinden daha fazla kalbe hâkim olduğunu belirtir. Allah dilediğinde kişi ile kalbinin arasına girer. Öyle olur ki kişi, Allah’ın izni olmadan kalbi ile iman veya inkâr ettiğini idrak edemeyecek hale gelir. Taberi de Süddî’nin görüşünü destekleyerek, Yüce

³⁸⁴ Enfâl: 8/24.

³⁸⁵ Râzî, XV, s. 472.

³⁸⁶ Kurtubî, VII, s. 390.

³⁸⁷ Râzî, XV, s. 471.

³⁸⁸ Kâf: 50/16.

Allah'ın dilediği takdirde kişi ile kalbi arasına girerek, Allah'ın dilemesi haricinde insanın hiçbir şey idrak etmesine imkân vermeyeceğini ifade eder.³⁸⁹

İbn Âşûr, Allah'ın kişi ile kalbi arasına girmesi ifadesinin Allah'ın ilim ve kudret sıfatları ile beraber ele alınması gerektiğini söyler. Yoksa bu ayetteki kalpten maksat, bedendeki et parçası değildir. Bilakis kişinin bilinci ve niyetidir.³⁹⁰

Kurtubî, bu ayetin, hayrın ve şerrin, dolayısıyla kulların bütün amellerinin yaratıcısının Allah (cc) olduğuna delalet ettiğini belirtir. Hz. Peygamber'in "Ey kalpleri bir halden bir hale çeviren Allah'ım! Kalbimi dinin üzerinde sabit kıl."³⁹¹ hadisi de bu anlamdadır. Yüce Allah'ın kişi ile kalbi arasına girme fiili, saptırdığı ve yardımını esirgediği kimse hakkında adaletinin bir tecellisidir. Zira Cenab-ı Hak onlardan kendilerine vermeyi taahhüt ettiği bir hakkı engellemiş olmuyor ki, O'nun adalet sıfatı yok olsun. Allah kendilerine lütuf olarak verme gücüne sahip olduğu bir şeyi vermemiştir.³⁹²

"*Kişi ile kalbinin arası*" ifadesi ile insanın aklı, şuuru ve duyguları kastedilmektedir. Buralarda bulunan hiçbir bilgiyi, eğilimi, kararı ve duyguyu Allah'tan gizlemek mümkün değildir. Allah'ın davetine karşı samimi olanlar ile olmayanları Allah bilir. Ayrıca hiçbir beşerin müdahale edemeyeceği, bilemeyeceği bu alanlara Allah müdahale edebilir. İnanç, duygu ve düşüncelerin değişmesini sağlayabilir.³⁹³

Mezkûr ayet Yüce Allah'ın insanın davranışlarını önceden bildiğini ancak belirlemediğini bizlere göstermektedir. Allah'ın bu alana müdahalesi gerek imtihanın anlamsız hale gelmesine gerekse de Allah'ın adalet ilkesinde bir zafiyete yol açmaktadır.

3.2.1.2. İnsanın Davranış Özgürlüğü ve Sorumluluğu

İnsan, Allah'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde özgür bir varlıktır. Bu özgürlüğü oranında yapıp ettiklerinden sorumludur. Yüce Allah, insanlardan hangilerinin daha güzel davranışlarda bulunacağını belirlemek için ölüm ve hayatı yaratmıştır. İnsanoğlu

³⁸⁹ Taberî, XI, s. 108-112.

³⁹⁰ İbn Âşûr, IX, s. 315.

³⁹¹ Buhârî, Kader 14; İbn Hanbel, Müsned, II, s. 26; Tirmizî, Nüzûr 13; Nesâî, Eymân 1.

³⁹² Kurtubî, VII, s. 390.

³⁹³ Karaman ve diğerleri, II, s. 680.

hayatının nihayetinde ise imtihana tâbi tutulacaktır.³⁹⁴ İmtihanın gereği olarak insanın her türlü hal ve hareketini özgür bir iradeyle yapması gerekir. Yüce Allah'ın, böyle bir güce sahip olmayan insanı işlediği fiiller nedeniyle ahirette hesaba çekmesi anlamsız olurdu. Allah (cc) bu duruma dikkat çekmek için Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Bu, sizin ellerinizin önceden yaptığığın karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmedici değildir.”*³⁹⁵ (Enfâl, 51)

Râzî, ayette zikredilen “ذَلِكَ” ifadesiyle, insanın dünyada iken kendi eliyle işlemiş olduğu fiiller sebebiyle cezalandırılacağı cehennem azabı ile tehdit edildiğini belirtir. Yine “*ellerinizin önceden yaptığı*” tabiri de bu azabın söz konusu insanın özgür iradesi ile yaptığı fiiller sebebiyle meydana geldiğini gösterir. Çünkü ceza ancak insanın kesbettiği, işlemiş olduğu batıl inançlardan ve onun müktesebi olmuş yerleşik melekeleri nedeniyle meydana gelir.³⁹⁶ Şûrâ suresinin “*Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir.*”³⁹⁷ ayeti de Râzî'nin bu görüşünü desteklemektedir.

Zuhaylî, ahirette günahkârların maruz kalacağı azabın dünyada iken işledikleri küfür, isyan ve zulüm gibi günahları sebebiyle olduğunu ifade eder. Ayrıca Zuhaylî, günahların bedenın tüm uzuvlarıyla işlenebildiği halde ellere nispet edilmesini, amellerin çoğunun ellerle yapılmış olmasına bağlar.³⁹⁸ Râzî, ayette zikredilen “أَيْدِيكُمْ” kelimesini kudret, güç şeklinde anlamanın daha doğru olacağını belirtir. Çünkü insana gelecek olan azap ancak küfür sebebiyle olur. Hâlbuki küfrün mahalli el değil bilakis kalptir. “El” bir fiili yapmanın aleti ve vasıtası durumundadır. İnsan kendi iradesiyle mü'min, kâfir, itaat eden ve isyan eden olabilir. Bu ayette de insanın bu gibi fiilleri alete, vasıtaya nispet edilmiştir.³⁹⁹

Hasan Basri, ayette Yüce Allah'ın insanlara zulmetmeyeceğini belirtir. Bununla birlikte insanlara bir şey yapmalarını emredip, sonra onu yapmalarına engel olmayacağı için, insanların Yüce Allah'a kulluk edebilecek güçte olmaları gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁰

Bursevî, ayette zikredilen “*Allah kullarına zulmedici değildir.*” kısmının kendinden önceki cümleyi doğruladığını ve bu kısmın açıklayıcı bir ara cümle olduğunu

³⁹⁴ Mülk: 67/2.

³⁹⁵ Enfâl: 8/51.

³⁹⁶ Râzî, XV, s. 494

³⁹⁷ Şûrâ: 42/30.

³⁹⁸ Beydâvî, III, s. 63; Zuhaylî, X, s. 37; Bursevî, III, s. 359.

³⁹⁹ Râzî, XV, s. 494.

⁴⁰⁰ Yaşar, s. 207.

belirtir. Şöyle ki, kullar bir günah işlemeden Yüce Allah onlara azap etmeyecektir. Ancak insanlar kendi nefislerine zulmettiklerinden dolayı Allah onları cezalandırır.⁴⁰¹ Bu cezaların hiçbirisi, kulun mazeretsiz olarak kusuru, suçu ve günahı olmaksızın Cenâb-ı Hakk'ın verdiği cezalar değildir. Hepsi hak edilmiş cezalardır. Çünkü Yüce Allah zulümden münezzehtir. Kulunu uyarmadan ve kendisini düzeltecek imkânı sunmadan hiçbir kimseyi cezalandırmaz.⁴⁰²

İnsanın davranışlarının özgürlüğü ve sorumluluğu ile ilgili Enfâl suresinde başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır.

*“Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁴⁰³

Seyyid Kutup, söz konusu ayeti üç cihetten ele alır. İlk olarak Yüce Allah, kullarına olan muamelesinde adil olduğunu ortaya koymuştur. Niyetlerini ve durumlarını değiştirmeden kendilerine verilen nimetleri geri almayacağını bildirmiştir. İmtihana tabi tutabilmek için kendilerine verilen nimetlerden dolayı şükretmedikleri takdirde elde ettikleri bu nimetlerin değiştirileceğini açıklamıştır. İkinci olarak Allah bu ayetle, en büyük şeref ve yüceliği insana vermiştir. Çünkü Yüce Allah, İnsan hayatındaki ilahi takdiri, insanların niyetlerindeki, amellerindeki ve yaşayışlarındaki değişikliğe bağlamıştır. Son olarak bu ayet, insana büyük bir sorumluluk yüklemiştir. İnsan Cenâb-ı Hakk'ın verdiği nimetin kadrini bildiği takdirde, Allah'ın lütfunun daha çok artmasını sağlayacağı gibi inkâr ettiğinde de elde etmiş olduğu nimetlerin azalmasına bizzat kendisi sebep olacaktır.⁴⁰⁴

Kurtubî'ye göre bu ayet, Allah'ın azabı için bir gerekçe mahiyetindedir. Yani onların bu şekilde cezalandırılması Allah'ın nimetini değiştirmeleri sebebiyledir. *“Allah'ın nimeti”* ifadesinden kasıt, verimlilik, bolluk, güvenlik ve afiyettir. Süddî ise Allah'ın onlara olan nimetinin Hz. Peygamber olduğunu zikreder.⁴⁰⁵

Zemahşerî, ayette *“kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe”* ifadesi ile ilgili Firavun ailesi ve Mekke müşriklerinin davranışlarına dikkat çekildiğini belirtir. Bunların tutumlarının, memnun kalınan bir halden hoşlanılmayan bir hale

⁴⁰¹ Bursevî, III, s. 359.

⁴⁰² Karaman ve diğerleri, II, s. 699.

⁴⁰³ Enfâl: 8/53.

⁴⁰⁴ Kutub, VII, s. 50-51.

⁴⁰⁵ Kurtubî, VIII, s. 29.

çevrilmesi söz konusu olabildiği gibi memnun kalınmayan bir halden daha kötü bir hale dönüşmesi de mümkündür. Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in Risâlet'inin başladığı dönemde putlara tapan inkârcılardı. Hz. Muhammed (sas) peygamberliğini ilan edince, bu topluluk Hz. Peygamber'e karşı düşmanca bir tavır takınıp onu yalanladılar. Neticede önceki kötü durumlarından daha kötü bir duruma düştüler. Yüce Allah da onlar için bir nimet sayılan mühlet durumunu değiştirip onları azap ile baş başa bıraktı.⁴⁰⁶

Zuhaylî, Yüce Allah'ın bir kimseye lütfettiği nimetini, ancak o kimsenin işlemiş olduğu günah sebebiyle değiştirebileceğini belirtir. O halde bu gibi kimselere gelecek olan azap, kendi işledikleri kötü amellerden kaynaklanır. Dolayısıyla Allah'ın nimetlerini elde edebilmek için sağlam bir inanca, güzel amellere ve yüce bir ahlaka sahip olmak gereklidir.⁴⁰⁷

Mezkûr ayetler, öncelikli olarak Yüce Allah'ın insana ne kadar önem ve değer verdiğini göstermektedir. Yine insanların durumu hakkındaki Allah'ın takdiri, onların davranış, hal ve hareketlerine bağlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Davranışlarında özgür ve sorumlu olan insanın da sorumluluk bilincine uygun davranışlar sergilemesi gerekmektedir.

3.2.2. İnsanın Allah'a Karşı Ahlaki Görevleri

İnsanın, kendisini yaratan, akıl ve irade veren, sahip olduğu bütün nimetleri kendisine lütfeden yaratıcısına karşı itikadi, ahlaki sorumlulukları ve bu sorumlulukların gereği olarak yerine getirmesi gereken vazifeleri vardır. İnsanoğlunun, Allah'ın varlığına ve birliğine, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna iman etmesi ve O'na yaraşır bir şekilde kullukta bulunması gerekir.

İnsanın Allah'a karşı ahlaki görevlerinin temelini, Kur'an'ın ana kavramlarından biri olan iman oluşturmaktadır. Çünkü Allah'a karşı sorumluluk duygusunu ifade eden ahlaki süreç, Allah'a imanla başlar. İmanın zıddı olan küfür ise Allah'ı inkâr etme anlamı taşıması nedeniyle gayr-i ahlakidir. Kur'ân-ı Kerîm, insanın hem ahlaki davranışlarından hem de davranışlarını sergilerken onu ahlaksızlığa götüren unsurlardan

⁴⁰⁶ Zemahşerî, II, s. 230.

⁴⁰⁷ Zuhaylî, X, s. 38.

söz eder. Yine Allah’a karşı ahlaki davranışları överek onların yapılmasını, gayr-i ahlaki davranışları ise yermek suretiyle onların terk edilmesini ister.⁴⁰⁸

İnsanın Allah’a karşı ahlaki davranışlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili Enfâl suresinde dikkat çekici ayet-i kerimeler bulunmaktadır. Bu ayetler Allah’ı en güzel şekilde sevmek ve O’nu anmak, takva sahibi olmak ve gönülden bağlılık ile O’na tevekkül etmek şeklinde başlıklandırılabilir.

3.2.2.1. Allah’ı Sevmek ve O’nu Anmak

İslam dini sevgi üzerine kurulmuş bir dindir. İslam ahlakının temeli de sevgiye dayanır. Yüce Allah’ın en güzel isimlerinden olan el-Vedûd; seven, el-Velî de dost anlamına gelir. Cenâb- Hak kendisine ibadet eden, itaat eden ve ahlaki erdemlere uygun davranışlar sergileyen kullarını sever. Aynı şekilde kullar da Rablerini sever. Bu sevgiyi ortaya koymanın yollarından biri de Yüce Allah’ı çokça zikretmektir.

Zikir, sözlükte “hatırlamak, anmak, anlatmak, dile getirmek” gibi anlamlara gelir. Zikir, dil veya kalp ya da her ikisiyle birlikte yapılabilir.⁴⁰⁹ Zikir kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette geçer. Zikir, Allah’ı dille tekbir, hamd ve tesbih şekliyle övmek, tefekkür etmek, nimetlerini anmak ve bu nimetleri kalpte hissetmektir. Bunun yanında namaz kılmak, dua etmek ve istiğfarda bulunmak gibi kulluğun gereklerini yerine getirmek gibi manalara da gelmektedir.⁴¹⁰

Kur’an’ın birçok suresinde olduğu gibi Enfâl suresinde de Yüce Allah’ı anmanın önemini belirten ayetler yer almaktadır. Bunlardan ilki suredeki “*İnananlar öyle kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.*”⁴¹¹ ayetidir.

Bursevî, ayetteki “*Allah anıldığı zaman*” ifadesi hakkında, imanda kemale ermiş samimi mü’minlerin yüreklerinin O’nun celâlini ve yüceliğini düşünerek ürperdiğini belirtir. Bu ürperti kâmil mü’minlerin vazgeçilmez özelliklerinden biridir. Bazı insanlar Allah’ın azabı korkusuyla günah işlemekten imtina eder. Bir kısım insanlar ise sadece Allah’ı zikredip anmak suretiyle, O’nun celâl ve azametini düşünerek günah işlemekten kaçınır.⁴¹²

⁴⁰⁸ Demirci, Kur’ân’ın Ana Konuları, s. 246.

⁴⁰⁹ İsfahânî, s. 329.

⁴¹⁰ Reşat Öngören, “Zikir”, DİA, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, XXXIV, s. 409.

⁴¹¹ Enfâl: 8/2.

⁴¹² Bursevî, III, s. 312; Ebû’s-Suûd, IV, s. 4.

Yazır, sırf Allah'ın ism-i celâli söylendiğinde, Allah'ın sıfatlarından, fiillerinden ve kudretinden hiç bahsedilmeksizin sadece Allah'ı anmakla bile mü'minlerin yüreklerinin ürperdiğini ifade eder. Allah'ı anan mü'minlerin kalplerini rahmet ümidi ile sevgi heyecanı kaplar. Onların kalplerini muhabbetle beraber Allah'ın ihtişam ve azametinden kaynaklanan bir ürperti de sarar.⁴¹³

Konu ile alakalı başka bir ayet de şöyledir:

*“Ey iman edenler! Bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz”*⁴¹⁴

Kurtubî, ayette “Allah'ı anmak” ifadesi ile alakalı üç farklı durumun olduğunu belirtir. Birinci durum, kalplerin korkuya kapılması anında Allah'ın anılmasıdır. Çünkü sıkıntılı hallerde O'nu zikretmek, sebata yardımcıdır. İkinci durum, kalple sebat edilmesi ve dil ile de Allah'ın anılmasıdır. Yüce Allah kendisini anmayı emretmektedir. Çünkü insan düşmanla mücadele ettiği esnada kalbi rahat olmaz, dili de ızdırap duyar. Bu durum ise ancak Yüce Allah'ı iyice tanıyan ve basiret sahipleri için mümkündür. Üçüncü durum ise insana vermiş olduğu değerler hususunda Yüce Allah'ın sözlerinin hatırlanmasıdır. Kurtubî buradaki kastın, dilin kalbe uygun düşen zikri olduğunu belirtir.⁴¹⁵

Râzî ise Yüce Allah'ın bu ayette mü'minlere iki ahlaki davranışı öğrettiğini belirtir. Bunlar, düşman karşısında sebat etmek ve Allah'ı çokça anmaktır. Allah'ı çokça anmaktan kasıt, mü'minlerin gerek kalpleri ve gerek dilleri ile Allah'ı zikretmeleridir. Bu hususla alakalı İbn Abbas (ra), insanın kalbinin ve dilinin Allah'ı anmaktan berî kalmaması ve en zor durumda bile Yüce Allah'ı zikretmesi gerektiğini söyler. Diğer bir görüşe göre Allah'ı anmak, Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve nusretini isteyip dua etmektir. Çünkü zafer ancak Allah'ın yardımıyla kazanılır.⁴¹⁶

Bursevî, hiçbir şeyin kulu Allah'ı zikretmekten alıkoymaması gerektiğini ifade eder. Kul, en şiddetli zamanlarda bile O'na yönelmeli, tamamen O'na iltica etmelidir. Mü'min gönlünü her türlü meşgaleden uzak tutmalı, Yüce Allah'ın sonsuz lütfunun hiçbir durumda kendisinden uzak olmadığına inanmalıdır. Yine Allah'ı anmanın

⁴¹³ Yazır, IV, s. 202.

⁴¹⁴ Enfâl: 8/45.

⁴¹⁵ Kurtubî, VIII, s. 23.

⁴¹⁶ Râzî, XV, s. 489.

kendisine getireceği faydayı celp etme ve zararı def etme hususundaki tesirinin çok büyük olduğuna güvenmelidir.⁴¹⁷

İsmail Turan ise savaşta kazanma ümidi içine girmenin ve Allah'ın düşmanlarına karşı zafer elde etmenin ancak Allah'a iman etme, O'nun emir ve yasaklarını yerine getirme ve Allah'ı çokça zikretmekle olacağını belirtir. Ayrıca bollukta ve darlıkta Allah'a yönelme ve Allah'ın düşmanlarına karşı sabır ve sebat göstermekle mümkündür.⁴¹⁸

Yüce Allah ayette kendisine yönelen ve huzuruna doğru manevi yolculuk yapanlara hitap ederek onlara, bu yolculukta sabır gösterip sebat etmelerini emretmektedir. Bu yolculuk esnasında bozguncularla ve kendilerini huzuru ilahîden uzaklaştıracak herhangi bir şeyle karşılaştıklarında ise Allah'ı çokça anmaları öğütlenmektedir. Bu ise kalbin sürekli Allah ile meşgul olması ve nefsin ve şeytanın davet ve fitnesine kulak vermemesiyle mümkün olur.⁴¹⁹

Mezkûr ayet-i kerîmeler, Allah'ı anmanın ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Allah'a iman eden bir mü'min darda ve genişlikte Allah'ı anmaktan gafil kalmamalıdır. Kalbi sürekli Allah ile beraber olmalıdır. Mü'min, tıpkı sarayın en gözde mevkilerinde ya da zindanın en karanlık hücrelerinde kalbi her daim Allah'ı anmakla meşgul olan Hz. Yusuf (as) gibi olmalıdır. Yine Rabbini her zaman gündeminde tutmalı, O'ndan yardım isteyip sürekli niyazda bulunmalıdır.

3.2.2.2. Takva

Takva kelimesi sözlükte “sakınmak, korumak, korunmak, çekinmek” manalarına gelen vikâye mastarından türemiştir.⁴²⁰ el-Cürcânî “takva”yı, “Kişinin Cenâb-ı Hakk'a itaat ederek, O'nun azabından sakınmasıdır. Bu da ancak insanın ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsinin koruması suretiyle gerçekleşir.” şeklinde tarif eder.⁴²¹

Yüce Allah Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

⁴¹⁷ Beydâvî, III, s. 62; Bursevî, III, s. 353; Zuhaylî, X, s. 24.

⁴¹⁸ İsmail Turan, X, s. 371.

⁴¹⁹ İbn Acîbe, III, s. 620.

⁴²⁰ İbn Manzûr, XV, s. 402; İsfahânî, s. 881.

⁴²¹ Cürcânî, s. 65.

*“Ey iman edenler! Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir furkan (anlayış) verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf sahibidir.”*⁴²²

Takva, Yüce Allah’ı saymak, O’nun rızasına aykırı davranış sergilemekten sakınmaktır. Allah, Kur’ân-ı Kerîm’i takva ahlakına bağlı olarak yaşamak isteyen insanlara yol göstermek için göndermiştir. Enfâl suresinin bu ayetinde takvanın üç meyvesinden söz edilmektedir. Bunlar; Allah’ın insanda bulunan iyi, güzel ve doğru davranışlarını, kötü, çirkin ve yanlıştan ayırabilmesini sağlayan sezgi gücü ile temyiz yeteneğini hâsıl etmesi, Allah’ın takva sahibi kullarının günahlarını örtmesi ve onları bağışlamasıdır.⁴²³

Mevdûdî, mü’minlerin Yüce Allah’tan korkmaları halinde, Allah’ın kendilerine doğru ile yanlış davranışları ayırt etmelerini sağlayacak Furkan’ı yani bütün işlerin doğrusunu anlamaya yarayacak gerçek bilgiyi vereceğini vadettiğini söyler. Bu gerçek bilgi her zaman bir sinyal görevi görecek, onları ahlaki erdemlerle donatılmış davranışlar sergilemeye yönlendirecek ve onları sapkın davranışlar konusunda uyacaktır.⁴²⁴

Abdullah b. Abbas, Süddî, Mücâhid, İkrime ve Katâde’den rivayet edilen bir görüşe göre ayette geçen “فُرْقَانًا” kelimesi, “çıkış yeri” anlamındadır. Diğer bir rivayette ise “kurtuluş” demektir. İbn İshak’a göre ise ayette geçen Furkan’dan kasıt, hakkı batıldan ayırt etme kabiliyetidir. İbn Kesir, İbn İshak’ın görüşünün çok daha genel olduğunu ve tüm görüşleri kapsadığını belirtir. Yani kim Allah’tan korkar, O’nun emirlerini dinler yasaklarından kaçınırsa, iyi ile kötüyü tanımaya muvaffak olur.⁴²⁵

Kurtubî, ayette şart lafzının zikredilmesini, Yüce Allah’ın kullara, kulların birbirlerine hitap ettikleri üslup ile hitap etmesi nedeniyle olduğunu belirtir. Kul Rabbinden korkar, günahlara düşme korkusuyla şüpheli şeyleri terk edip kalbini halis niyet ile doldurur, davranışlarını salih amellerle süsler, dünyevi çıkarlardan uzak durursa, Allah o kimse için hak ile batılı ayırt edebilecek bir kavrayış ihsan eder. Ayrıca o kuluna hayırlı bir rızık ve imkân verir.⁴²⁶

⁴²² Enfâl: 8/29.

⁴²³ Karaman ve diğerleri, II, s. 683.

⁴²⁴ Mevdûdî, II, s. 165.

⁴²⁵ Taberî, XI, s. 127-128; İbn Kesîr, IV, s. 43.

⁴²⁶ Kurtubî, VII, s. 396.

Râzî'ye göre ayetteki “O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir furkan verir.” ifadesi, Allah'ın mü'minlerle kâfirlerin arasını ayırdığı ve mutlak olarak zikredilen “Furkan” lafzıyla da mü'minler ve inkârcılar arasında meydana gelen bütün ayırıcı vasıflar anlamına geldiğini belirtir. Bu farklar dünya veya ahiret halleri ile ilgili farklardır. Dünya halleri ile ilgili olanlar, Allah'ın hidayeti ve marifetullahı mü'minlere has kılması, iç genişliği ve gönül huzurunu onların kalplerine vermesidir. Ayrıca mü'minlerin kalplerinden kin, haset, öfke, hile ve tuzak gibi kötü hasletleri gidermesi, yüceliğini ve yardımını mü'minlere tahsis etmesidir. Ahiret halleriyle ilgili farklara gelince bunlar mükâfatlar, menfaatler ve Allah ile melekleri tarafından tazim edilmeleridir. Bütün bu haller ayette geçen “Furkan” kavramının kapsamına girer.⁴²⁷

Yüce Allah Enfâl suresindeki başka bir ayette takva sahibinin özelliklerini şu şekilde zikretmiştir:

*“Mescid-i Haram'ın bakımına ehil olanlar ancak Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu bilmez.”*⁴²⁸

Sâbûnî, ayet hakkında müşriklerin kibir ve sapıklık içerisinde bulunduklarını, inananların Mescid-i Haram'a girmelerine engel olduklarını ve bu nedenle Mescid-i Haram'a mütevellî olmaya ehil olmadıklarını belirtir. Bu nedenle oraya ancak iyi ve takva sahibi kişiler mütevellî olabilir.⁴²⁹

Yazır ise ayette insanları Mescid-i Haram'dan engelleyen müşriklerin Mescid-i Haram'a ait hizmetlerin yürütülmesinde ehliyet ve liyakat sahibi olmadıklarını belirtir. Şirkten kendini koruyan ve Allah'tan başkasına kulluk etmeyen takva ehlinde başkasının Mescid-i Haram'da velayet hakkı olamaz. Müşriklerin bir kısmı ise kendilerinin liyakatsizliğini ve Beytullah'a velayet etme hakları olmadığını ve bu hakkın sadece takva sahibi mü'minlere ait olduğunu bilmektedirler.⁴³⁰

Bu ayetlerde mü'minlerin Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri ve ahlaki erdemlerle donatılmış davranışlar sergileyip müttakî olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Ahlaki davranışların zirvesi konumunda bulunan takva bilincine sahip bir birey olmanın yolu da Allah'ın emir ve yasaklarına samimiyetle uymaktan geçmektedir.

⁴²⁷ Râzî, XV, s. 476.

⁴²⁸ Enfâl: 8/34.

⁴²⁹ Sâbûnî, II, s. 400.

⁴³⁰ Yazır, IV, s. 227-228.

3.2.2.3. Tevekkül

Sözlükte “Allah’a güvenmek” anlamına gelen tevekkül, “birine güvence verme, birine işini havale etme, ona güvenme, birinin işini üstüne alma” gibi anlamlara gelir.⁴³¹ Cürçânî tevekkülü, “Allah katında olana güvenip, insanların ellerindekinden ümit kesme” şeklinde tanımlar.⁴³²

İslam ahlak sisteminin önemli kavramlarından birisi de tevekküldür. Kulluk bilincinin ana göstergelerinden biri olan tevekkül, insanın psikolojik olarak gereksinim duyduğu bir duygudur. Çünkü insan sınırlı bir varlıktır. Bu nedenle insan sahip olduğu sınırlı bilgi, irade ve gücü sebebiyle her arzuladığı şeyi yapamaz. Buna karşın insan yine de başarılı olup, amacına ulaşmak için gayret gösterir. Bu noktada insan acziyetinin farkına varıp en yüce kudrete dayanma isteği hisseder.

Mâturîdî’ye göre tevekkül sahibi bir mü’min, Allah’ın yardım ettiği kişiyi mağlup edecek hiçbir gücün bulunmadığını kesin olarak bilir. Aynı şekilde Allah’ın zelil kıldığını da kimse yüceltmez. Bu nedenle mü’min kişi Allah’a tevekkül eder, O’nun vadine güvenir, bütün işlerini O’na havale eder. Çünkü kâinattaki her şeyin Allah’a ait olduğunu ve sonunda yine O’na döneceğini bilir.⁴³³

Tevekkül kavramı Kur’an’daki anlamını kaybederek tarihi süreçte en çok istismara uğrayan kavramlardan biri olmuştur. Çünkü tevekkül zaman içerisinde asıl anlamı dışına çekilerek, insanın kendi sorumluluğunu Allah’a yüklemesinin ve tembelliğini meşrulaştırmasının bir aracı olarak kullanılmıştır. Hâlbuki tevekkül Kur’an’da, insanın herhangi bir hususta kendine düşen sorumluluğu yerine getirdikten sonra, o konuda dışarıdan gelebilecek engelleyici unsurların yok edilebilmesi için Allah’ı vekil kılması ve yalnız O’na güvenip dayanmasıdır.⁴³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de “Eğer mü’min iseniz Allah’a tevekkül ediniz.”⁴³⁵, “Allah’a tevekkül et, vekil olarak o sana kâfidir.”⁴³⁶ gibi birçok ayette tevekkül kavramı zikredilmektedir. Yaratıcıya karşı ahlaki görevlerimizden olan tevekkül kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de yer aldığı gibi hadislerde de yer almaktadır. Hz. Peygamber’in

⁴³¹ İsfahânî, s. 882; İbn Manzûr, XI, s. 734-736.

⁴³² Cürçânî, s. 70.

⁴³³ Mâturîdî, II, s. 468.

⁴³⁴ Demirci, Kur’an’ın Ana Konuları, s. 254.

⁴³⁵ Mâide: 5/23.

⁴³⁶ Ahzâb: 33/3.

“Önce deveni sağlam kazığa bağla, sonra Allah’a tevekkül et.”⁴³⁷ hadisi de tevekkülden önce tedbir almanın gerekliliğini bizlere hatırlatmaktadır.

Enfâl suresinde tevekkül konusu ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”*⁴³⁸

Zuhaylî ayette, mü’minlerin Allah’a tevekkül etmelerinin; O’na dayanmak, O’na güvenmek, bütün işlerini Allah’a havale etmek, sadece Allah’a sığınıp ihtiyaçlarını O’ndan talep etmek şeklinde olduğunu belirtir. Tabi bu, istenen sebeplere yapıştıktan sonra olur. Bir insan, aklen ve adeten gerekli olan sebeplere yapışır, daha sonra işini Allah’a havale eder ve her işin akıbetinin Allah’ın elinde olduğuna inanırsa, o kişi hakiki anlamda tevekkül sahibidir. Sebepleri terk etmek ise tevekkülün manasını bilmemektir.⁴³⁹ Tevekkül ile ilgili başka bir ayet de şöyledir:

*“Kim Allah’a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁴⁴⁰

Yani kim işini Cenâb-ı Hakk’a havale eder, O’nun ihsanına dayanır, lütfuna güvenirse, şüphesiz o kimsenin yardımcısı ve koruyucusu Yüce Allah’tır. O’nu hiçbir şey mağlup edemez. O hakîmdir, düşmanlarına azabı, dostlarına ise rahmeti ve sevabı ulaştırır.⁴⁴¹

Yazır, bu ayette kim Allah’a tevekkül eder, sorumluluklarını yerine getirirse, Allah’ın da izzeti, gücü, kuvveti, şanı ve şerefiyle kendisine güvenip dayananı zelil etmeyeceğini belirtir. Mü’min ölse bile Allah’ın rahmetine kavuşur, ebedi bir hayata ve kurtuluşa erer. İnkârcılar ise zelil ve perişan bir şekilde hüsrana uğrar.⁴⁴²

Seyyid Kutup ayette, mü’minlerin her zaman ve mekânda Allah’a tevekkül etmeye davet edildiklerini belirtir. Bunun yanında sağlam bir iman ve akideye sahip olan kişinin kalbini ve basiretini idrak etmeye, Cenab-ı Hakk’ın hidayeti ve nuru ile kâinatı izlemeye, kendi kuvvetini ve ölçüsünü asla küçük görmemeye ve Allah’ın her zaman kendileriyle beraber olduğuna inanmaya çağrıldıklarını ifade eder.⁴⁴³

⁴³⁷ Tirmizî, Kıyâmet 60.

⁴³⁸ Enfâl: 8/2.

⁴³⁹ Zuhaylî, IX, s. 246.

⁴⁴⁰ Enfâl: 8/49.

⁴⁴¹ Râzî, XV, s. 493.

⁴⁴² Yazır, IV, s. 241.

⁴⁴³ Kutub, VII, s. 46.

Tevekkül ile ilgili Enfâl suresindeki başka bir ayet de şöyledir:

*“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et.”*⁴⁴⁴

Ayette mü’minlere; düşman barışa yanaştığında mü’minlerin de anlaşma ve barış sözleşmesini kabul etmelerini ve Allah’a güvenip dayanmaları emredilmektedir.⁴⁴⁵

Bu ayet, barışa meyleden düşmanlar ile Yüce Allah’a tevekkül edilerek barış yapılmasının caiz olduğunu bizlere göstermektedir. Mü’minlerin, müşriklerin dış görünüşte barışa meyledip, kalben hile ve tuzağa meyilli olduklarını düşünerek onlardan çekinmemekle beraber Allah’a güvenmeleri gerektiği bildirilmiştir. Hem barışı kolaylaştırması hem de müşriklerin ahitlerini bozup inananlara vefasızlık yapmaları halinde, o müşriklerle yapılan anlaşmalarda işi Allah’a havale etmek gerekmektedir.⁴⁴⁶ Zemahşerî de mü’minlerin, müşrikler barışa yanaşırken içten pazarlık yapmalarına rağmen yine de onlardan korkmamaları gerektiğini ifade eder. Müşriklerin tuzak ve hilelerine karşı Yüce Allah’ın mü’minleri koruyacağını belirtir.⁴⁴⁷

Mezkûr ayetler ışığında insanın Yüce Allah’a karşı sorumlu bulunduğu ahlaki davranışlar arasında tevekkül önemli bir yer tutmaktadır. Allah’a tevekkül etmek, her hâl ve durumda ona güvenmek ve O’nun en büyük destekçimiz olduğu bilincine varmaktır. Cenâb-ı Hak bir yandan kendisine güvenilmesini isterken, diğer yandan da emirlerinin gereği yerine getirilirken tedbir alınmasını emretmektedir. Mü’min bu gayretinin sonucunda Allah’ın takdîrâtına razı olmalı ve O’na hamd ve şükretmelidir.

3.2.3. İnsanın Kendisine ve Çevresine Karşı Ahlaki Görevleri

İslam insanı, Allah’a karşı ahlaklı olmaya çağırdığı gibi kendisine ve diğer insanlara karşı da ahlaki davranışlar sergilemeye çağırır. Kur’ân-ı Kerîm iman olgusunu, inancın pratiğe dökülme sahası olan amel-i sâlih içerisinde değerlendirir. Bu anlamda insanın kendisine ve çevresine karşı ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesi

⁴⁴⁴ Enfâl: 8/61.

⁴⁴⁵ Zuhaylî, X, s. 60.

⁴⁴⁶ Bilmen, III, s. 53.

⁴⁴⁷ Zemahşerî, II, s. 233.

aynı zamanda Yüce Allah’a karşı sorumluluklarını da yerine getirmesi anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerîm de insanları ahlaki erdemleri hayata tatbik etmelerini sağlamak için teşvik eder. Enfâl suresinde bu ahlaki erdemler, Allah yolunda infak etme, kibir ve riyadan sakınma ve emanete riâyet etme şeklinde sıralanabilir.

3.2.3.1. İnfak

Sözlükte “tamamlanmak, son bulmak, tükenmek” manasındaki “n-f-k” kökünden türetilen infak, “bitirmek, yoksul düşmek, yok etmek” gibi anlamlara gelse de daha çok “mal ya da parayı elden çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁴⁸ Dini ve ahlaki bir terim olarak ise infak, Yüce Allah’ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla insanın kendi servetinden Allah yolunda harcama yapması, ihtiyaç sahiplerine aynî ve nakdî yardımda bulunmasıdır. Bu bakımdan infak, Cenab-ı Hakk’ın farz kıldığı zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her türlü hayrı içermektedir.⁴⁴⁹

İnsanın çevresine karşı yapmak zorunda olduğu ahlaki davranışlardan biri de infaktır. Kur’ân-ı Kerîm, infak konusunda bizlere orta yolu tavsiye eder. Nitekim Yüce Allah İsrâ suresinde “*Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma; sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.*”⁴⁵⁰ ayetiyle insanın ahlaki olarak cimri bir kişiliğe sahip olmasını hoş görmediği gibi infakta bulunanların, mallarını büsbütün saçıp savurarak nihayetinde kendilerini başkalarına muhtaç duruma düşürmelerini de tasvip etmez.

İnfakla ilgili Enfâl suresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”*⁴⁵¹

Kurtubî, Bakara suresinin 3. ayetinde de geçtiği gibi “*kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeyler*” ifadesiyle Ehl-i Sünnet’in de genel görüşü olan; helal veya haram sayılan ve kendisiyle yararlanmanın mümkün olabildiği her şeyin kastedildiğini belirtir. Mutezile ise haramın rızık olamayacağını, çünkü onun mülk edinilmesinin

⁴⁴⁸ İsfahâni, s. 819; İbn Manzûr, X, s. 357.

⁴⁴⁹ Mustafa Çağrı, “İnfak”, DİA, İstanbul, 2000, XXII, s. 289.

⁴⁵⁰ İsrâ: 17/29.

⁴⁵¹ Enfâl: 8/3.

sahih olmadığını ifade eder. Allah haramı rızık olarak vermez ancak helal olanı rızık olarak verir, bu da rızıkın ancak mülkiyet manasını taşıması halinde söz konusu olur.⁴⁵²

Râzî, rızık hususunda Mûtezile'nin görüşüne karşı çıkararak bazı deliller getirir. Râzî, “Yüce Allah bize rızık olarak mallar verdi” denildiği zaman buradaki kastın “Allah o mallardan bizlere istifade imkânı verdi” anlamına geldiğini belirtir. Lügat itibariyle “rızık”, pay ve nasip demektir. Haramdan faydalanan bir kimse için “bu onun payı ve nasibidir. Bu sebeple haram olan şey onun rızıkıdır” denilebilir.⁴⁵³

Seyyid Kutup, mü'minlerin Allah yolundaki harcamaları ifadesiyle; zekât veya zekâtın haricinde, Yüce Allah'ın kendilerine verdiği rızıklardan infak etmelerinin kastedildiğini belirtir. Aslında mü'minlerin bu harcamaları, er-Rezzâk olan Allah'ın verdiği rızıkların bir kısmıdır. Kur'an'ın buradaki üslubu kendine has ve dikkat çekicidir. Cenab-ı Hakk'ın sayısız ihsanları vardır. Rızık da bunlardan birisidir. İnfak edenler verdikleri bu malı yaratmış değillerdir. Sadece Allah'ın kendilerine vermiş olduğu malın bir kısmını infak etmektedirler. Aslolan ise sadece Yüce Allah'ın verdiği rızıktır.⁴⁵⁴

Ayette zikredilen “*Allah yolunda harcamak, infak etmek*” ifadesinde neyin kastedildiği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri bulunmaktadır. İbn Abbas, infakın namaz ile zikredilmesinden dolayı buradaki kastın farz olan zekât ibadeti olduğunu söylemiştir. İbn Mes'ûd ise kişinin aile efradına yaptığı harcamalar olduğunu belirtir. Dahhâk ise infak ile nafil olan sadakaların kastedildiğini söyler. Bir kısım ilim ehline göre ise ayet, kendilerine verilen azıklardan infakta bulunmayı övmek sadedinde olduğu için burada geçen infak genel anlamda kullanılmıştır.⁴⁵⁵

Râzî, önceki ayetlerde Yüce Allah'ın insanların kalbî hallerini zikrettikten sonra burada zâhiri hallerinin gözetilmesine geçtiğini belirtir. Zâhiri olarak dikkate alınan ibadetlerin başında bedeni bir ibadet olan namaz ve malı Allah'ın rızasını elde etmek için harcıyıp tüketmek gelir. Bu harcamalar zekât, sadaka, sıla-i rahim, Allah yolunda cihad etmek, cami ve köprü gibi hayır müesseseleri inşa etmek için yapılan yardımlardır.⁴⁵⁶

⁴⁵² Kurtubî, I, s. 163.

⁴⁵³ Râzî, II, s. 276.

⁴⁵⁴ Kutub, VI, s. 479.

⁴⁵⁵ Kurtubî, I, s. 179.

⁴⁵⁶ Râzî, XV, s. 452.

İnfak ile ilgili Enfâl suresindeki diğer bir ayet de şöyledir:

*“Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.”*⁴⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm, mü’minleri cihada hazırlamak için Allah yolunda harcamada bulunmaya teşvik etmiştir. Allah yolunda cihad için harcanılan her şeyin mükâfatı eksiksiz olarak verileceği bildirilmiştir. Bu konuda Kur’an’da *“Mallarını Allah yolunda infak edenlerin hali, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohum gibidir.”*⁴⁵⁸ ayeti ve Hz. Peygamber’in *“Allah yolunda harcanan bir dirhemın sevabının yedi yüz katına kadar arttırılacağı”*⁴⁵⁹ hadisi de buna işaret etmektedir.

“Allah yolunda her ne harcarsanız” sözü, cihad ve diğer bütün hayır yollarını içerisinde barındıran genel bir ifadedir. Ayet savaş için hazırlık yapabilmenin maddi anlamda çok harcama yapmaya bağlı olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de mü’min kişi Allah yolunda harcadığının karşılığını hem dünyada, malının korunması ve emniyet altında bulundurulması hem de ahirette ebedi cennete nail olmasıyla göreceği belirtilmiştir.⁴⁶⁰ Zira Yüce Allah *“Hayır olarak ne harcarsanız kendiniz içindir.”*⁴⁶¹ buyurmuştur.

Zuhaylî, ekonomik, teknolojik ve ahlaki açıdan savaşa hazırlık yapabilmek mâlî desteğe bağlı olduğundan, Yüce Allah mü’minlere güçleri nispetinde ve ihtiyaçları oranında savaş harcamalarına katılmalarını vacip kıldığını belirtir.⁴⁶² Çünkü yeryüzünde Müslümanların söz sahibi olabilmeleri ancak güçlü ve kuvvetli olmalarıyla mümkündür. Müslümanların güçlü olabilmeleri de zamanın gerektirdiği bütün savaş malzemelerine sahip olmalarına bağlıdır. Bunun için Cenab-ı Hak inananları bu manada bir infaka teşvik etmektedir.⁴⁶³

Yukarıda infakla ilgili zikredilen ayetler, bireysel tercihlerin ön plana çıktığı, seküler yaşam tarzının yaygınlaştığı günümüzde insana kendini ve yüce yaratıcısını hatırlatacak ahlaki erdemlerden biri olan infakın önemine dikkat çekmektedir. Allah’ın

⁴⁵⁷ Enfâl: 8/60.

⁴⁵⁸ Bakara: 2/261.

⁴⁵⁹ Ebû Dâvûd, Cihad 14.

⁴⁶⁰ Zuhaylî, X, s. 50; Sâbûnî, II, s. 415.

⁴⁶¹ Bakara: 2/272.

⁴⁶² Zuhaylî, X, s. 51.

⁴⁶³ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, III, s. 40-41.

rızasını kazanma niyetiyle bireye ve topluma fayda sağlayan bütün meşru harcamalar infak kapsamında sayılabilir. Bunlar okul, cami, kütüphane, yol, çeşme olabildiği gibi ihtiyaç sahiplerine hizmet veren sosyal hizmet kurumları, uyuşturucu bağımlılarını tedavi eden rehabilitasyon merkezleri gibi kuruluşlara yapılan harcamalar da infak kapsamında değerlendirilebilir.

3.2.3.2. Kibirden ve Riyâ'dan Sakınmak

Kibir ve riyâ, insanın ahlaki olarak yerilen davranış şekillerini ifade eden iki kavramdır. Kibir sözlükte “büyüklük, büyüklenme” anlamlarına gelir. Ahlâkî bir kavram olarak ise kibir; kendini başkalarından büyük görme, büyüklenme ve başkalarını küçük görmektir. Kur’ân-ı Kerîm’de tekebbür ve istikbar kelimeleri kibir anlamında kullanılır.⁴⁶⁴ Sözlükte “ikiyüzlülük, gösteriş” anlamlarına gelen riyâ ise insanın amellerinde Allah’tan başkasını gözetmekle ihlası terk etmesidir.⁴⁶⁵

İnsanlarda görülen ahlâkî zaatlardan sayılan kendini beğenme ve gösteriş yapma ile ilgili Enfâl suresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”*⁴⁶⁶

Bu ayette söz konusu edilenler Mekkeli müşriklerdir. Mekkeli müşrikler, Ebû Süfyân’ın da içinde bulunduğu Şam’dan dönen kervanlarını korumak amacıyla topyekün seferberlik ilan ederek savaş için yola çıkmışlardı. Ebû Süfyân’ın öncülüğünü yaptığı kervanın sağ salim kurtulduğu haberi bir elçi vasıtasıyla savaş maksadıyla yola çıkan Mekke müşriklerine Cuhfe denilen yerde bildirilir ve geri dönmeleri istenir. Fakat Ebu Cehil bu isteği reddederek “Biz Bedir’e varıp orada şarap içmeden, cariyelerin çalgılarını dinlemeden, elde edeceğimiz zaferden dolayı oradaki Arap halkına ziyafet vermeden dönmeyeceğiz.” dediği ve bunun üzerine bu ayet-i kerime indiği söylenir.⁴⁶⁷

Beydâvî’ye göre bu ayette Yüce Allah, mü’minleri müşrikler gibi şımarık ve gösterişe meraklı olmaktan men ettiğini buna mukabil takva ve ihlasla hareket etmeleri

⁴⁶⁴ İsfahâni, s. 696; F. Karaman ve diğerleri, “Kibir”, s. 380.

⁴⁶⁵ Cürçânî, s. 113.

⁴⁶⁶ Enfâl: 8/47.

⁴⁶⁷ Taberî, XI, s. 216-217; İbn Kesîr, IV, s. 72; Neseî, I, s. 649; İbnü’l-Cevzî, II, s. 215-216.

gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü bir şeyin yasaklanması zıddının yapılmasının istenilmesi demektir.⁴⁶⁸

Râzî, ayette davranış şekilleri yerilen müşriklerin özellikleri ile ilgili kelime tahlilleri yaparak bu ayeti açıklamıştır. Râzî, Zeccac’dan naklederek ayette geçen çalım satmak anlamına gelen “بَطْرًا” kelimesinin, nimet sebebiyle azmak, haddi aşmak anlamına geldiğini belirtir. Şöyle ki Yüce Allah kuluna bolca ihsan ettiği nimetlerden ötürü kul, bu nimetlerin Allah’tan geldiğini idrak eder ve onları O’nun rızası uğruna sarf ederse Cenab-ı Hakk’a olan şükrünü yerine getirmiş olur. Şayet kişi, Allah’ın bu ihsanını çevresine karşı bir övünç vesilesi sayıp böbürlenmeye kalkışursa bu da şımarmak ve çalım satmak olur.⁴⁶⁹

Kurtubî’ye göre ayette geçen “بَطْرًا” lafzı insanın, Cenab-ı Hakk’ın lütfuyla sahip olduğu gücü ve ihsan ettiği afiyeti, masiyetlere karşı güç elde etmek için kullanmak demektir. Bu lafız burada hal konumunda mastardır. Yani Mekkeli müşriklerin azgınlaşmış halde gösteriş yaptıkları ve insanları Allah’ın yolundan alıkoymak için Mekke’den çıktıkları belirtilmektedir. Onların alıkoymaları da insanları saptırmalarıdır.⁴⁷⁰

İbn Âşûr’a göre “بَطْرًا” kelimesi, insanın sahip olduğu bir nimetten dolayı kendini beğenmesi, övünmesi ve kibre kapılmasını ifade eden bir kavramdır. Nitekim müşriklerin sergilemiş oldukları tavrı ifade eden bu kelime, onların Bedir Savaşı’na gelirken takındıkları tutuma işaret etmektedir.⁴⁷¹

Ayette “insanlara gösteriş yapmak” ifadesinde geçen “رِئَاءَ” kelimesi, içi çirkinliklerle dolu olduğu halde dış görünüşte güzellikleri ortaya koymaya niyetlenmek, yönelmek demektir. Riya ile nifak arasında şöyle bir fark vardır: Nifak, küfrünü gizlediği halde imanını izhar etmektir. Riya ise kulun isyan ve günahını gizleyip, taatini açığa çıkarmasıdır.⁴⁷²

Ayetin sonundaki “Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır” kısmı ile ilgili Bursevî, Yüce Allah’ın insanlara yaptıkları davranışlara göre ceza veya mükâfat verdiğini belirtir. Bu nedenle ayette çirkin amel işleyenler için bir tehdit ifadesi söz konusudur. Bu tehdit özellikle gösteriş ve büyüklük taslama eylemlerini işleyen

⁴⁶⁸ Beydâvî, III, s. 62.

⁴⁶⁹ Râzî, XV, s. 490.

⁴⁷⁰ Kurtubî, VIII, s. 25.

⁴⁷¹ İbn Âşûr, X, s. 33.

⁴⁷² Râzî, XV, s. 490.

kimseler içindir. Gösteriş diye ifade edilen riya, güzelliği açığa çıkarma ve kötülüğü gizlemektir ki bu da nefis için yerilmiş davranışlardandır.⁴⁷³

Müslümanlar, müşriklerin kibir ve gösteriş yaparak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyarak savaşa çıkma durumlarına bizzat şahit olmuşlardır. Yine Müslümanlar bu şekilde savaşa çıkan müşriklerin akıbetini o gün onların başlarına gelen felaketle bizzat görmüşlerdir. O gün kibir ve gurur içerisinde savaşa çıkan Kureyş, sonunda zillet ve yenilgi ile dönmüşlerdi. İşte Cenab-ı Hak mü'minlere, bizzat tanık oldukları bir vakıayı hatırlatarak onları ikaz etmektedir.⁴⁷⁴

Müslüman kimliği taşıyan bir bireyin gurur, kibir ve gösteriş konusunda çok hassas olması gerekir. Çünkü bu ahlaki zafiyetler kişinin amellerini boşa götürmesinin yanında imanına da zarar verebilir. Nitekim tarih boyunca kibir ve gösterişte zirve sayılan Firavunlar, Karunlar ve Ebreheler helak edilmiştir. Onun için Müslüman bir şahsiyet kibrin yerine tevazu sahibi olmalı, gösterişten kaçınmalı ve davranışlarında ihlası gözetmelidir.

3.2.3.3. Emanete Riâyet Etmek

İnsanın çevresine karşı yerine getirmesi gereken ahlaki davranışlardan birisi de emanete riâyet etmektir. Emanete riâyet etmek hem bir insanlık görevi hem de müslüman olmanın bir gereğidir. Çünkü kişinin emanet konusunda hassas olması, muhatabının kendisine olan güven duygusunu pekiştirmesiyle beraber insani ilişkilerin güçlenmesine de yardımcı olur. Ancak bu sayede örnek bir toplumun meydana gelebilmesi mümkündür. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm, mü'minlerin bir özelliğinin de emanete riâyet etmek olduğunu belirtir. Nitekim *"Mü'minler, emanetlerini gözetir ve sözlerini yerine getirenlerdir"*⁴⁷⁵ ayeti de bu hususu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Emanete riâyetin zıddı, emanete hıyanet etmektir. Yani emaneti sahibine vermemektir. Hıyanet; genellikle sahibinin bilgisi dışında hak yemek, ödev ve görevi hakkıyla yapmamak ve hukuku çiğnemek demektir.⁴⁷⁶ Bu ise hem insanın çevresine

⁴⁷³ Bursevî, III, s. 354.

⁴⁷⁴ Kutub, VII, s. 38.

⁴⁷⁵ Mü'minûn: 23/8.

⁴⁷⁶ Karaman ve diğerleri, II, s. 681.

karşı işlediği ahlaki bir kusur hem de Hz. Peygamber'in ifadesiyle münafık olmanın bir alametidir.⁴⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm, emanete riâyeti çok geniş bir çerçevede ele alarak müslüman bir kişiliğe sahip olmanın olmazsa olmazları arasında saymaktadır. Enfâl suresinde de bu hususla alakalı Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.”*⁴⁷⁸

Ayetin nüzul sebebi hakkında, Yahudilerden Kureyza oğullarının Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşmayı bozmaları ve mü’minleri arkadan vurmaya kalkışmaları üzerine, gelişen olaylara binaen indiği rivayet edilir.

Hız. Peygamber, Kureyza oğullarının bu ihanetine karşılık onların kalesini kuşatınca onlar, Hız. Peygamber’e anlaşma teklif edip ancak “Senin hükmüne razı olmayız. Sa’d b. Muâz’ı hakem tayin etmek istiyoruz” dediler. Müslümanların temsilcisi olarak görüşmeye giden Ebû Lübâbe de onlara yanlış kişiyi hakem seçtiklerini söyledi. Bu tercihlerinin onları ölüme götüreceğini eliyle işaret ederek gösterdi. Ebû Lübâbe’nin böylesi bir imada bulunmasının altında yatan neden, bazı Yahudilerle menfaate dayalı bir ilişkisinin bulunması ve bir kısım aile fertlerinin onların yanında olmasıydı. Ancak Ebû Lübâbe, kısa süre sonra bu yaptığına pişman oldu. Kendisinin Hız. Peygamber’e ve Müslümanlara hıyanet ettiğini söyledi. Bu nedenle kendini cezalandırmak için mescidin direğine bağladı. Böylesi bir tevbeden sonra Hız. Peygamber onun bağışlandığını açıkladı.⁴⁷⁹

Diğer bir görüşe göre ayet, bazı insanların Hız. Peygamber’den duydukları herhangi bir şeyi gizlice müşriklere ulaştırmaları ve bunu yaymaları üzerine indiği söylenir. Başka bir görüşe göre ise ayet-i kerime ganimetlerin çalınması hususunda nazil olmuştur. Ayette belirtilen ihanetin, Allah’a nispet edilmesi, ganimetlerin paylaşılmasını emredenin Yüce Allah olması nedeniyledir. Hız. Peygamber’e nispet edilmesi ise Yüce Allah’ın emrine göre hareket etmesi ve paylaşırma işini bizzat yapmasındandır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Müslim, İman 106; Tirmizî, İman 14.

⁴⁷⁸ Enfâl: 8/27.

⁴⁷⁹ Vâhidî, s. 238-239; Beydâvî, III, s. 56; İbn Kesîr, IV, s. 40-41; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 100.

⁴⁸⁰ Kurtubî, VII, s. 395.

Râzî, ayette Yüce Allah'ın ganimet hususunda hainlik edilmemesini emrettiğini ve bu hususta yapılan hıyanetin kendine yapılmış bir hıyanet gibi saydığını belirtir. Hz. Peygamber ise ganimetlerin paylaşılması hususunda görevlidir. Bu nedenle kim ganimetlere hıyanet ederse Hz. Peygamber'e hıyanet etmiş olur. Hz. Peygamber bu ganimetleri, hak edenlere emaneten vermiş ve onlara emanet olan bu ganimetlerden herhangi bir şey almamalarını emretmiştir. Dolayısıyla kim bu emanetlere hainlik ederse, insanların kendilerine vermiş oldukları emanetlere hıyanet etmiş gibi olur.⁴⁸¹

Müslüman güvenilir kişidir. Bu nedenle kendisine emanet edilen şeyler her ne olursa olsun asla emanete hıyanet etmemelidir. Kaldı ki ganimet gibi kamu malını ilgilendiren bir konuda çok daha hassas davranması gerekmektedir.

3.3. TOPLUMSAL DÜZEN VE HUKUK İLE İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR

Toplu halde yaşama, sadece insan için zorunlu bir ihtiyaç olmayıp, tüm canlı varlıklar için söz konusudur. İnsan canlılar içerisinde sosyal hayat düzenine en iyi uyum gösteren varlıktır. Bu nedenle insan toplum denilen sosyal bir ortamda doğar, yaşar ve ölür. Toplumun oluşabilmesi için insana ihtiyaç duyulduğu gibi insan olmadan da toplumdaki söz etmek mümkün değildir.

Toplum içerisinde hayatını sürdürmek zorunda olan insan, toplumla olduğu gibi toplumun meydana gelmesini sağlayan fertlerle de her an ilişki içindedir. İnsan toplum içinde yaşadığı sürece diğer fertlerle olan sosyal ilişkileri ve davranış biçimleri nedeniyle birtakım yükümlülükler üstlenmektedir. Bu yükümlülüklerin yanı sıra kişilere birtakım yetkiler de tanınır. Toplum halinde bir araya gelen insanların yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülükler ve kullanacakları yetkileri belirleyen kurallar, toplumsal düzen ve hukuk kurallarıdır.⁴⁸²

Din, bir yönden Allah ile insan arasında temeli itaat, muhabbet ve saygıya dayanan gönüllü bir bağ iken; diğer yönden temeli ahlaka dayanan, fertler arası ilişkileri düzenleyen dinamik bir sosyal nizamdır. Kur'an-ı Kerim'in sunduğu sosyal ahlak, hayatın birçok alanına etki eder. Kur'an, nüzul tarihi boyunca eğitmiş olduğu

⁴⁸¹ Râzî, XV, s. 475.

⁴⁸² Demirci, Kur'an'ın Ana Konuları, s. 217-218.

toplulukla, kendi evrensel mesajının özüne bağlı, örnek gösterilebilecek bir toplumsal düzen oluşturmıştır. Toplumsal düzen, bir yönden savunulan inanç ve ahlak değerlerinin dışa yansması diğer yönden de bu inanç ve ahlak değerlerinin koruyucusudur.⁴⁸³

Enfâl suresinde toplumsal düzen ve hukuk ile ilgili mesajlar içeren konular ele alınırken, toplumlar arası ilişkiler irdelenmeye çalışılacaktır. Bu ilişkiler incelenirken barışın tesis edilmesi, gerektiği durumlarda savaş için ön hazırlık yapma ve savaşa teşvik etme, esirler, ganimet gibi savaş hukukunu ilgilendiren konulara değinilecektir. Ayrıca Yüce Allah'ın mü'minlere savaş hususundaki ilâhi yardımı, antlaşmalar ve miras hukuku gibi konular ele alınacaktır.

3.3.1. Başka Toplamlar ile İlişkiler

Kur'ân-ı Kerîm, mü'minler için yol gösterici olmanın yanı sıra aynı zamanda bilgi kaynağıdır. Bu nedenle Müslümanların, Kur'an'da yer alan bilgileri değışen zaman ve şartlar çerçevesinde, öne çıkan ihtiyaç ve sorunlara göre yeniden yorumlaması ve bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'in tavsiye ettiğı çözümleri uygulaması gerekir. Müslümanın Kur'an gibi bir bilgi kaynağından tamamen kopuk bir şekilde dünyasını inşa etmesi söz konusu olamaz.

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar için bireysel, toplumsal ve toplumlar arası konularda ana referans kitabıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm bu konuları, ahlak, hukuk, savaş, barış, ekonomi, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm toplumlar arası ilişkileri düzenleyen ilkeler sunar. Günümüzde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de bir toplumun diğer bir toplumla ilişki kurmadan yaşaması hemen hemen imkânsız bir durumdur. Bu da başka toplumlarla ilişkilerde takınacağımız tavır ile ilgili referans alacağımız Kur'ân-ı Kerîm'in önemini bizlere göstermektedir.

3.3.1.1. Barışın Esas Oluşu

Kur'ân-ı Kerîm, muhatabı olan insan ve insan topluluklarını her konuda iyiye ve barışa yöneltmeyi hedeflemiş ve hayatın tüm yönlerinde mutlu olabilecekleri esaslar

⁴⁸³ İlhami Güler, Ömer Özsoy, Konularına Göre Kur'an, Fecr Yayınevi, 9. Baskı, Ankara, 2005

belirlemiştir. Toplumsal ilişkilerin barış içerisinde sürdürülebilmesi ve bunun sağlam temellere oturtulabilmesi için karşılıklı güven ve haklara saygı çok büyük önem taşımaktadır.

Toplumlar arası her türlü savaşın ortadan kalkması ve evrensel barışın tesis edilmesiyle insanlığın ilerleme kaydedeceğini ileri süren düşüncelerden biri de barıştır. Barışı tesis etme düşüncesi bütün din, kültür ve medeniyetlerde müspet değer taşıyan ve toplumların sürekli ulaşmayı arzuladıkları yüce amaçların en başında yer alır.⁴⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm ve diğer ilahi kitaplarda insan hayatı mukaddes kabul edilir. Bu nedenle bir insanı dini, kişiliği, kimliği ve düşüncesinden ötürü haksız yere öldürmek, bütün insanları öldürmek gibi kabul edilir. Bir insanı yaşatmak da bütün insanları yaşatmak gibidir. Bu nedenle Kur’an’ın en temel hedeflerinden biri de hem insanlar hem de toplumlar arası barışın sağlanmasıdır.⁴⁸⁵

Enfâl suresinde, barışın tesisi ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁴⁸⁶

Ayet, İslam’ın savaştaki amacının ne olduğunu bizlere açıklamaktadır. Bu amaçlar, zulme engel olmak, meşru savunmada bulunmak ve düşmanın saldırı ihtimalini ortadan kaldırmak şeklinde sıralanabilir. Bu sebeplerden dolayı başvurulmuş savaş, düşmanın zulüm ve saldırısından vazgeçip barışa yönelmesiyle gereksiz hale gelebilir. Yüce Allah, düşmanın barışa yanaşacağı bu gibi durumlarda Müslümanların da barışa yanaşmasını emretmektedir.⁴⁸⁷

Ayetteki *“onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş”* ifadesinde “ona” anlamına gelen “لها” zahirinin müennes gelmesi, barış anlamına gelen “السلام” kelimesinin müennes oluşu sebebiyledir. Buradaki müennesliğin “meyletmek işi” nedeniyle söz konusu olması da mümkündür. Ayette geçen “الجنوح” lafzı ise “meyletmek” demektir.⁴⁸⁸

Mevdûdi, Müslümanların diğer topluluklarla ilişkilerinin Allah’a güvene dayalı bir ilişki olması gerekliliğinin üzerinde durur. Bu nedenle hem savaşta hem de barışta inananların geri durmaması gerekir. Eğer düşman barış görüşmeleri yapmak isterse,

⁴⁸⁴ Zülfikar Durmuş, Kur’ân-ı Kerîm’de Uluslararası İlişkiler, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2002, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 212.

⁴⁸⁵ Mâide: 5/32.

⁴⁸⁶ Enfâl: 8/61.

⁴⁸⁷ Karaman ve diğerleri, II, s. 704.

⁴⁸⁸ Kurtubî, VIII, s. 39

inananlar da hiç tereddüt göstermeden düşmanla müzakere yapmaya hazır olmalıdır. Düşman tarafının samimi olmayan ve haince niyetlerinin bulunduğu düşüncesi öne sürülerek hiçbir teklifin geri çevrilmemesi gerekir. Eğer düşman tarafı barış teklifinde samimi ise bu yönelimlerini ret ederek savaşmak yerinde bir karar olmayacaktır.⁴⁸⁹

Kurtubî, bu ayetin nesh⁴⁹⁰ edilip edilmediği hususunda görüş ayrılığı bulunduğunu belirtir. Katâde ve İkrime'ye göre bu ayet, Yüce Allah'ın "*Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz.*"⁴⁹¹ ve "*Bütün müşriklerle savaşınız.*"⁴⁹² ayetleriyle nesh edilmiştir. Ayrıca Tevbe suresi "*Lâ ilâhe illallah*" demedikçe müşriklerle yapılmış tüm barış antlaşmalarını nesh etmiştir. İbn Abbas ise ayetin "*Bu sebeple gevşeklik göstermeyin ve sizler üstünken barışa çağırmayın*"⁴⁹³ ayeti ile nesh edildiğini belirtir.⁴⁹⁴ Başka bir rivayette ise Katâde, bu ayetin "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen... kimselerle cizye verinceye kadar savaşın.*"⁴⁹⁵ ayeti ile neshedildiğini belirtir.⁴⁹⁶

Taberî ise bu ayetin neshedildiğini kanıtlayacak Kur'an, sünnet ve akl-ı selimden herhangi bir delilin söz konusu olmayacağını belirtir. Çünkü "*Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz.*" ifadesi "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş*" ayetinin hükmünü ortadan kaldıracak bir durumda değildir. Ayrıca barış yapılmasını emreden ayetle müşriklerin öldürülmelerini emreden ayetlerin hükümleri farklıdır. Onlardan biri, diğerinin hükmünü ortadan kaldırmadığı için birinin diğer ayeti nesh ettiğini söylemek doğru değildir. Taberî, Tevbe suresi yirmi dokuzuncu ayetin Kureyzâ Yahudileri hakkında nazil olduğunu, onların cizye vermeleri halinde onlarla barış yapılmasına izin verildiğini belirtir. "*Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz.*" ifadesi ise Arap müşrikleri hakkında nazil olmuştur.⁴⁹⁷

Râzî, bu ayetin neshedilmediğini ancak kendisinde bir maslahat ve fayda olması halinde barışı emrettiğini söyler. Eğer devlet başkanı onlarla barış yapmanın Müslümanların faydasına olacağını görürse kısa süreli bir anlaşma yapması caizdir.

⁴⁸⁹ Mevdûdî, II, s. 181.

⁴⁹⁰ Ortadan kaldırma, yok etme, yazma ve bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarma anlamındadır. Şer'i bir hükmü, başka bir delille kaldırma veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahhar tarihli bir nas ile değiştirmektir. Bkz. Demirci, Tefsir Terimleri Sözlüğü, s. 232.

⁴⁹¹ Tevbe: 9/5.

⁴⁹² Tevbe: 9/36.

⁴⁹³ Muhammed: 47/35.

⁴⁹⁴ Kurtubî, VIII, s. 39.

⁴⁹⁵ Tevbe: 9/29.

⁴⁹⁶ Râzî, XV, s. 500.

⁴⁹⁷ Taberî, XI, s. 254.

Ancak uzun süreli bir barış anlaşması yapması caiz değildir. Güç ve kuvvetin müşriklerden yana olması halinde devlet başkanı, Müslümanların faydasına olmak üzere, onlarla on yıl sürecek bir barış anlaşması yapabilir. Ama Hz. Peygamber'e ittibâ ve iktidâ için on yıldan daha uzun süreli bir barış anlaşması uygun değildir. Zira Hz. Peygamber, Hudeybiye'de müşriklerle on yıllık bir barış anlaşması yapmıştı.⁴⁹⁸

Cessâs da nerede bulunurlarsa öldürülmesi emredilen müşriklerin, Müslümanların kökünü kazımaya azmetmiş Arap müşrikleri olduğunu belirtir. Savaş ve barış yapmak inananların güç, menfaat ve dini amaçlarına bağlıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde müşrik guruplarla ve kabilelerle antlaşmalar yapmıştır. Müslümanların barışa yanaşmalarının emredilmesi, kendi sayılarının az, düşmanlarının sayısının ise çok olduğu durumlarda geçerlidir. Cizye verinceye kadar Kitap ehli ile savaş emri ise Müslümanların sayıca çok olması ve düşmanlarına nazaran daha güçlü olmaları durumunda geçerlidir.⁴⁹⁹

Cessâs'ın bu görüşü İslam'ın barış konusundaki genel yaklaşımıyla tam anlamıyla örtüşmediği söylenebilir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm ve diğer tüm ilahi kitaplarda insan hayatı mukaddes sayılır. Bu sebeple bir insanı dini, kimliği, kişiliği ve düşüncesinden dolayı haksız yere öldürmek, bütün insanları öldürmek gibidir. Bir insanı yaşatmak da tüm insanları yaşatmak gibidir. Bu nedenle Kur'an'ın en temel amaçlarından biri de hem insanlar hem de toplumlar arasında barışın tesis edilmesidir.

Surede barışın esas olması ile ilgili başka bir ayet de şöyledir:

*“Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah'tır. Seni bizzat kendi yardımıyla ve mü'minlerle destekleyen O'dur.”*⁵⁰⁰

Düşmanın samimi ve iyi niyetli olmaması, bir taktik, bir oyun olarak barış istemesi de mümkündür. Buna rağmen şartlar uygun olduğunda barışa yanaşmak, oyun veya taktik ihtimali karşısında da Yüce Allah'a güvenmek gerekmektedir. Burada Allah'a güvenmek, bile bile oyuna gelmek demek değildir. Şartlar gerekli ve faydalı görüldüğünde barışa karar verilirken zayıf ve olumsuz ihtimallere kulak asmadan Yüce Allah'ın izin ve emrine dayanmayı ve güvenmeyi ifade etmektedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Râzî, XV, s. 500.

⁴⁹⁹ Cessâs, III, s. 90.

⁵⁰⁰ Enfâl:8/62.

⁵⁰¹ Karaman ve diğerleri, II, s. 705.

Râzî, bu ayette Yüce Allah'ın barış hükümlerinden birini zikrettiğini belirtir. Eğer düşman hile yapmak niyetinde olsa bile barışa yanaşmaları halinde mü'minlerin de barışı tesis etmeleri gerekir. Hükümler zahiri durumlara göre verilir. Barış imandan daha önemli bir durum değildir. İman konusunda zahire göre hükmedildiğine göre burada da her halükarda barışı tesis etmek gerekli görülür.⁵⁰²

İslam barış dinidir. Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel mesajı insanları öldürmeyi değil aksine diriltmeyi hedefler. Allah yolunda cihad etmek Müslüman bireyin en önemli görevleri arasındadır. Ancak bu cihadın ana hedefi masumları, mazlumları katletmek değil bilakis insanları İslam'ın eşsiz adaleti ile diriltmektir. Çünkü bu dinin Peygamberi olan Hz. Muhammed (sas) bütün bir âleme rahmet olarak gönderilmiştir. Bu nedenle ümmetin her bir ferdinin bir barış elçisi olma görevini üstlenmesi gerekmektedir.

3.3.1.2. Savaş (Cihad)

Savaş, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar devam eden bir olgudur. Fertlerin ve toplumların dünyevi isteklerindeki doyumsuzluğa bakıldığında bu olgunun böyle devam edeceği anlaşılmaktadır.⁵⁰³

İslam hukukuna göre savaş, Yüce Allah'ın insanlığın maslahatını en güzel şekilde karşılayacak ve onlara mutlak yarar sağlayacak olan İslam'ın, insanlara ulaşmasına mani olan güçlerle, Allah yolunda can, mal ve diğer bütün vasıtalarla mücadele etmek ve bu uğurda bütün gayretini ortaya koymaktır. İslam hukukunda savaş, tarafların birbirlerine iradelerini cebren kabul ettirme anlayışına hizmet etmediği için amaç ve mahiyeti bakımından diğer savaşlardan farklıdır. Bu açıdan bakıldığında İslam hukukunda savaş, doğrudan savaş manasına gelebilen kelimelerle değil özellikle "Cihad" kavramıyla ifade edilmiştir.⁵⁰⁴

Sözlükte "cihad" kararlı ve bilinçli bir şekilde güç ve çaba sarf etmek anlamındaki "cehd" kelimesinden türemiştir.⁵⁰⁵ Dini terim olarak cihad, Müslümanların

⁵⁰² Râzî, XV, s. 501.

⁵⁰³ Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn Hadramî, Mukaddime, çev. Halil Kendir, Ankara, 2004, I, s. 360.

⁵⁰⁴ Veysel Nargül, "İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri", Milet ve Nihal İnanç Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3, 2011, s. 117-118.

⁵⁰⁵ İsfahânî, s. 208.

Allah yolunda insanları hak dine davet etmek için canları ve mallarıyla savaşma görevleridir.⁵⁰⁶

Yüce dinimiz İslam, Allah yolunda cihad etmeye çok büyük önem vermiştir. Çünkü cihad, İslam'ı ve müslüman beldeleri korumanın yoludur. Bu nedenle cihadın üstünlüğünü ve onun Yüce Allah'ın yanında amellerin en faziletlisi olduğunu açıklayan birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Yüce Allah cihadın fazileti ile ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Şüphesiz ki Allah mü'minlerden, canlarını ve mallarını onlara cenneti vermek karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürür ve öldürülürler.”*⁵⁰⁷

Cihadın önemini bildiren bir rivayette Hz. Peygamber'e "En faziletli amel hangisidir?" diye sorulmuş; O da "Vaktinde kılınan namazdır" Sonra hangisidir? diye sorulunca, "Anne ve babaya iyiliktir." Sonra hangisidir? diye sorulunca da "Allah yolunda cihattır" buyurmuştur.⁵⁰⁸

Cihad kelimesi, doğrudan savaş anlamını içermekle beraber başka bir yönüyle ele alındığında, Allah'ın rızasına uygun yaşama çabası anlamına da gelmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber'in; "Mücahid nefsiyle cihad edendir"⁵⁰⁹ ve "Müşriklere karşı malınız, nefsiniz ve dilinizle cihad edin"⁵¹⁰ gibi hadisleri örnek verilebilir. Bunun yanında savaşa çıkmakta olan İslam ordusuna destek vermek için gelen bir kişinin anne ve babasının hayatta olduğunu öğrendiğinde Hz. Peygamber'in, "O halde sen onlara hizmet yolunda cihad et"⁵¹¹ buyurması, cihadın gerek kapsamını gerekse de yöntemini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Cihad, hayatın ana gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, Allah'ın ve Resûlû'nün koyduğu ölçülerin insan ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktır. Bununla beraber İslam'ı diğer insanlara tebliğ etmek, Müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunmak ve gerekli görüldüğünde savaşmaya varıncaya kadar kapsamlı bir anlam taşımaktadır. Bunları silah, kalp, dil, el gibi beşeri aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapabilmektedir.⁵¹²

⁵⁰⁶ Cürçânî, s. 80; Vehbe Zuhaylî, İslam Fıkhi Ansiklopedisi, çev. Beşir Eryarsoy ve diğerleri, İstanbul, 1994, (İslam Fıkhi Ansiklopedisi), VIII, s. 177.

⁵⁰⁷ Tevbe: 9/111.

⁵⁰⁸ Buhârî, Cihad 1.

⁵⁰⁹ Tirmîzî, Fedâilü'l-Cihad 2.

⁵¹⁰ Ebû Dâvud, Cihad 17.

⁵¹¹ Buhârî, Cihâd 138; Müslim, Birr 5.

⁵¹² Ahmet Özel, "Cihad", DİA, İstanbul, 1993, VII, s. 528.

3.3.1.2.1. Gerektiğinde Savaşmaya Teşvik Etme

Savaşın her ne kadar meşru hatta dini bir yönü olsa da yine de savaş korkulan, istenmeyen, acı ve üzüntülere sebep olan bir eylem olarak görülür. Bu nedenle savaşın maddi-manevi her türlü teşvike ihtiyacı vardır. Hz. Peygamber de cihad konusunda ashabını özendirmiş, Yüce Allah'ın şehitlere ve gazilere vaat ettiği mükâfatları hatırlatarak manevi yönden ashabını cihada teşvik etmiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması günümüze kadar devam etmiştir. Öyle ki ordu komutanları askerlerin moral ve motivasyonunu yükseltmek adına mehter gibi musiki dâhil birçok yönetime başvurmuşlardır.⁵¹³

Yüce Allah mü'minlerin savaşa teşvik edilmesi ile ilgili Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Fitne kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet (küfürden) vazgeçerlerse, muhakkak ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görür. Eğer yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin dostunuzdur. O, ne güzel dosttur; O, ne güzel yardımcıdır!”*⁵¹⁴

Ebu's-Suûd, ayetteki ilahi hitabın umûmî olmasına dikkat çekerek mü'minlerin genel anlamda savaşa teşvik edildiğini belirtir.⁵¹⁵ Ayette zikredilen “fitne” kelimesinin, Allah'a ortak koşmak ve inkârcılığa düşmek anlamına geldiği belirtir. Ayet-i kerimede inananların, dinlerinden çıkarılıp şirke ve inkâra düşürülmesinin engellenmesi, sadece Allah'a ibadet edilmesi ve tevhid inancı uğrunda savaşmaları emredilmiştir.⁵¹⁶

Cessâs, ayette geçen fitne kelimesiyle küfrün, zulüm ve bozgunculuğun kastedildiğini ifade eder. Çünkü küfür, fesat ve bozgunculuk içerir. Ayet inkârcılarla, zulüm, bozgunculuk ve fesat çıkaranlarla savaşma emrini içermekte ve zulmedip haddi aşan kimselerle savaşmanın vacip olduğuna delalet etmektedir.⁵¹⁷

Zemahşerî ayetteki “fitne” kelimesinin şirk anlamına geldiğini söyler. Yani müşriklerin içlerinde şirk adına bir şey kalmayıp, batıl dinler yok olup sadece İslam dini kalıncaya kadar onlarla savaşılması emredilmektedir. İnkârdan vazgeçmeleri ve İslam

⁵¹³ Karaman ve diğerleri, s. 707.

⁵¹⁴ Enfâl: 8/39-40.

⁵¹⁵ Ebu's-Suûd, IV, s. 21.

⁵¹⁶ Taberî, XI, s. 178.

⁵¹⁷ Cessâs, III, s. 65.

dinine girmeleri halinde Allah'ın onlara mükâfat vereceği ve bu nedenle onlarla savaşılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁵¹⁸

Ayetin *“Fitne kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın”* kısmını *“hangi dine mensup olursa olsun özgürce dinlerini yaşayacak kadar”* şeklinde anlayan İslam âlimleri de vardır. Çünkü hem Hz. Peygamber döneminde hem de ondan sonraki dönemde inkârcıların tamamen varlığının ortadan kaldırılmasına yönelik bir savaş yapılmamıştır. Yine savaşlarda kadın, çocuk, yaşlı, din adamı ve savaşlara katılmayan masumlara müdahale edilmemiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması asırlar boyu devam etmiştir.⁵¹⁹ Ayrıca İslam beldelerinde gayr-i müslimlerin bir tebaa olarak yaşamalarına izin verilmesi de bu anlamı desteklemektedir.

Gayr-i müslimler, Müslümanların din özgürlüğüne ve yurtlarına saldırmadıkça onlarla savaşılmaz, aksine barış içerisinde yaşanır. Hatta insanlığın yararına olabilecek faaliyetlerde iş birliğine dahi gidilebilir. Onlar, haksız çıkar ya da dini taassup gibi nedenlerle barışı bozup savaşmayı tercih ettiklerinde ise mü'minlerin de dinlerini ve yurtlarını korumak için savaşmaları gerekir.⁵²⁰

Ayet-i kerime her ne kadar içinde birçok manalar barındırsa da, Müslümanları inanç, ibadet ve özgürlükleri uğruna savaşmaya teşvik etmektedir. Bu uğurda inananların gevşeklik göstermemeleri emredilmektedir.

İnananların savaşa teşvik edilmesi ile ilgili Enfâl suresindeki diğer ayetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer içinizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizden (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.”*⁵²¹

*“Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizden (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir.”*⁵²²

⁵¹⁸ Zemahşerî, II, s. 220.

⁵¹⁹ Hüseyin Çelik, Kur'an'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017, Cilt: 6, Sayı: 3, s. 41.

⁵²⁰ Karaman ve diğerleri, II, s. 690.

⁵²¹ Enfâl: 8/65.

⁵²² Enfâl: 8/66.

İbn Kesîr'e göre bu ayet ile Yüce Allah, Hz. Peygamber'i ve mü'minleri düşmanla savaşmaya teşvik etmiş, inananlara yardım edeceğini vaad etmiş ve düşmanlarına karşı onları destekleyeceğini bildirmiştir. Kaldı ki mü'minler sayıca az, düşman ise sayı ve teçhizat bakımından çok olsalar bile Yüce Allah onlara kâfi gelecektir. Bunun için Hz. Peygamber düşman ordusuyla karşılaştığında mü'minleri saflar halinde dizer ve onları Allah yolunda savaşmaya teşvik ederdi.⁵²³

Her şeyi Allah'tan bilmek gerekir. Ancak ne var ki alışılmış sebepler nedeniyle meydana gelmeyen yardımlar olduğu gibi alışılmış sebeplerden ötürü meydana gelen yardımlar da bulunmaktadır. İşte bu fark nedeniyle Yüce Allah mü'minlerin yardımına da itibar etmiştir. Yüce Allah Hz. Peygamber'e "Sana, benim ve mü'minlerin yardımı yeterli gelse de senin buna ancak, inananları savaşmaya teşvik etmen, onlara itimat etmen gerekir. Zira ben, mü'minlerin savaşta nefislerini ve mallarını sarf etmeleri şartıyla sana yeterim" buyurmuştur. İşte bu sebepten ötürü Yüce Allah "Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et" buyurmuştur.⁵²⁴

Tefsir kaynaklarında Müslümanlardan bir kişinin, düşman askerinden on kişiyle savaşma yükümlülüğünün, bire karşı iki oranına indirgenmesi hususunda Bedir Savaşı gibi bazı hadiselerle atıf yapılmış ve Enfâl suresinin 66. ayetinin bir önceki ayet olan 65. ayeti nesh ettiğinden söz edilmiştir.

İbn Abbas, Yüce Allah "Eğer içinizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler" ayeti ile mü'minlerden bir kişinin inkârcılardan on kişi karşısında kaçmamasını emredince bu sorumluluğun Müslümanlara çok ağır geldiğini belirtir. Daha sonra ise bu durumu hafifletecek emir gelerek; "Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti" buyrulmuştur. Hadisin râvilerinden Ebû Tevbe Rebi' b. Nâfi "Eğer içinizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler" buyruğuna kadar okudu ve şöyle dedi: "Yüce Allah sayı bakımından bir hafifletme getirince, onların oranından hafiflettiği kadarıyla Müslümanların sabrından azalttı."⁵²⁵

Kurtubî'nin ayetle ilgili açıklaması İslam âlimlerinin nesh anlayışları ile ilgili oldukça dikkat çekicidir: "İbn Abbas'tan gelen rivayet bire on savaşma yükümlülüğünün farz olduğunu göstermektedir. Sonra bu yükümlülük mü'minlere ağır

⁵²³ İbn Kesîr, IV, s. 86.

⁵²⁴ Râzî, XV, s. 503.

⁵²⁵ Buhârî, Tefsir 8; Ebû Dâvûd, Cihâd 104.

geline farziyet, bir kişinin iki kişiye karşı sebat etmesi yükümlülüğüne indirilmektedir. Böylece Yüce Allah inananların yüklerini hafifletmektedir. Yüz kişinin iki yüz kişiden kaçmaması hükmünü farz kılması sebebiyle bu iki ayet arasında nesh değil hafifletme vardır.”⁵²⁶

Cessâs’a göre iki ayet arasında nasih mensuh ilişkisi vardır. Şöyle ki; “*Eğer içinizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler.*” ayeti, sabırlı yirmi kişinin bulunması halinde onların iki yüz kişiye galip gelecekleri ile ilgili değildir. Aksine sabırlı yirmi kişinin savaşta iki yüz kişi olan düşman askerine karşı durmasını ve onlardan kaçıp firar etmemesini emretmektedir. Bu ayet şayet haber cümlesi olsaydı “*Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti*” ifadesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü hafifletme haber verilen şeylerde değil, emredilen şeylerde olur. O halde Müslümanlar hakkında savaş hükümlerinin bir kısmının neshedildiği söylenebilir.”⁵²⁷

Ebû Müslim el-Isfahânî ise burada bir neshin söz konusu olmadığını şöyle izah eder: Yüce Allah ayette “*Eğer içinizden sabırlı yirmi kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler.*” buyurmuştur. Farz edelim ki biz bu haber cümlesini (galip gelsin) anlamında bir emir kabul edelim. Fakat buradaki emir, o yirmi kişinin, iki yüz inkârcıya karşı koymaya sabredebilmeleri şartına bağlıdır. Ayetteki “*Allah yükünüzü hafifletti*” ifadesi ise bu şartın bu kimselerde mevcut olmadığına delalet eder. Şöyle ki; önceki ayet, hususi ve belirli şart olan sabrın bulunması durumunda o hükmün sabit olacağına delalet eder. Bu ayet ise söz konusu şartın bahsedilen kişilerde bulunmadığına delalet eder. İşte bu nedenle o hüküm bunlar için söz konusu olmamış olur. Netice olarak ayet, “sizden iki yüz kişiye karşı koyabilecek sabırda yirmi kişinin olması durumunda iki yüz kâfire mukavemet etsinler anlamına gelir.”⁵²⁸

Mezkûr ayetlerle ilgili gerektiğinde ve kaçınılmaz hale geldiğinde bire karşı on kişiyle savaşılması mümkündür. Mü’minler ile inkârcıları savaşa iten sebeplerin farklı olması her iki taraftaki askerlerin bilincini, gücünü ve sabrını etkiler. Allah yolunda savaşan ve şehit olduğu takdirde, kendisini daha mutlu bir hayatın beklediğine inanan mü’minlerin, güç ve kuvvetleri on katına kadar çıkabilir ve Allah’ın izniyle zafer elde

⁵²⁶ Kurtubî, VIII, s. 44-45.

⁵²⁷ Cessâs, III, s. 92.

⁵²⁸ Râzî, XV, s.506.

edilebilir. Bu iman ve şuur azaldıkça güç de azalır. Ancak mü'minler ile inkârcıların, maddi güce eklenen manevi güçleri bire iki oranından aşağı düşmez.⁵²⁹

İslam toplumu, barış toplumu olduğu gibi şartlara, duruma ve konuma göre aynı zamanda bir savaş toplumdur. Ayetlerde Yüce Allah, insanların inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olabilmesi, Mü'minlerin onur ve izzetini koruyabilmesi ve gelecek olan nesillerin saadeti için, mü'minleri savaşıma teşvik etmektedir.

3.3.1.2.2. Askeri Hazırlık ve Donanım

İslam'a göre savaşa hazırlanma ve büyük bir askeri güce sahip olmanın ana gayesi, fiilen savaşarak insanları öldürmek olmayıp, inkârcıların maddi ve manevi olarak gerek kendilerine gerekse de başkalarına zarar vermelerini engellemektir. Bu da düşmandan çok daha büyük bir güce sahip olmakla mümkündür.⁵³⁰

Yüce Allah mü'minlerin büyük bir askeri güce sahip olabilmeleri ile ilgili Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.”*⁵³¹

Müslümanlar Medine'den kervanı ele geçirme maksadıyla çıkmışlardı. Esasen müşriklerle karşılaşacaklarını hesap etmedikleri için İslam ordusu büyük bir savaş hazırlığı yapmadan Bedir'e gelmişlerdi. Ayet, mü'minlerin Bedir'e teçhizatsız bir şekilde gelmeleri sebebiyle onlara bir daha böyle hazırlıksız çıkmamalarını, inkârcılara karşı mümkün mertebe kuvvet hazırlamalarını emretmiştir.⁵³²

Yüce Allah mü'minlere, kendileriyle anlaşma yapılan ve yapılan anlaşmayı bozup ihanet edeceklerinden korktukları bütün inkârcılar için güçlerinin yettiği kadar savaş araçları hazırlamalarını emretmektedir. Bununla birlikte besili atlar yetiştirmeleri ve bu şekilde Müslümanların ve Allah'ın düşmanı olan inkârcıların kalplerine korku salınması istenmiştir. Böylece inananlara karşı savaşacak cesareti kendilerinde

⁵²⁹ Karaman ve diğerleri, II, s. 708.

⁵³⁰ Karaman ve diğerleri, II, s. 703.

⁵³¹ Enfâl: 8/60.

⁵³² Râzî, XV, s. 499; Cessâs, III, s. 88.

bulamamaları amaçlanmıştır. Yine bu savaş vasıtalarıyla gizli düşmanlar olan münafıkların ve cinlerin de korkutulması hedeflenmiştir.⁵³³

Zuhaylî'ye göre ayet-i kerimede Yüce Allah mü'minlere, çağın gereklerine uygun savaş araçları hazırlamalarını ve en üst düzeyde savaşa hazır bir ordu bulundurmalarını emrediyor. Çünkü İslam ordusu, ümmetin zırhı ve kuvvetli bir kalesidir. Böyle bir ordunun hazırlanması da güç ve imkân dâhilinde olur. Geçmişte at, kara savaşlarının önemli bir aracıydı. Bugün atın yerini uçak, top, tank gibi silahlar alsa da bazı dağ yollarında nakil gibi hallerde at önemini hala korumaktadır. Bu yüzden Müslümanlar savunma sanayisine güçleri nispetinde yatırım yapmalı ve modern savaş sistemlerine sahip olmalıdır.⁵³⁴

Ayet-i kerimede Müslümanların, inkârcılara karşı güçleri yettiği kadar kuvvet hazırlamaları emredilmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber minberde bu ayeti okudu ve “Dikkat edin kuvvet atmaktır” diyerek bu sözünü üç defa tekrarladı.⁵³⁵

Cessâs, düşmana karşı hazırlanması gereken kuvvetin daha çok ok atma anlamına geldiğini, ayetin lafzının içerdiği genel mana, düşmana karşı destek sağlayan diğer savaş aletleri ve silahları da kapsadığını belirtir.⁵³⁶ Diğer bir görüşe göre kuvvetin kale manasına geldiği ifade edilse de tercih edilen görüşe göre düşmana karşı savaşma hususunda kuvvet elde edilebilecek her şeyi içine alan umumi bir manayı kapsamaması gerekir. Bu da savaş ve cihad için gerekli olan her şeydir.⁵³⁷

Sâbûnî'ye göre ayette Yüce Allah Müslümanlara, kuvvet hazırlamaları gerektiğini emrediyor. Burada “من قوة” lafzının umûmî gelmesinin sebebi, maddi ve manevi bütün kuvvetleri kapsamaması içindir. Neticede hedeflenen düşmanın İslam ülkelerine göz dikmemesidir. Hâlbuki Yüce Allah Müslümanların yeterince silah sanayisine sahip olmadıklarını ve bütün bunları düşman ülkelere temin ettiğini bilmektedir. Onun için Müslümanlar izzetli ve şerefli bir hayat arzuluyorlarsa mutlaka İslam öğretilerine sarılmalıdırlar.⁵³⁸

Ayetteki “sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz” kısmındaki mü'minlerin bilmediği düşmanlardan kimlerin kastedildiği

⁵³³ Taberî, XI, s. 244.

⁵³⁴ Zuhaylî, X, s. 50.

⁵³⁵ Müslim, İmaret 167; Ebû Dâvûd, Cihâd 23.

⁵³⁶ Cessâs, III, s. 88.

⁵³⁷ Râzî, XV, s. 499.

⁵³⁸ Sâbûnî, II, s. 415.

ile ilgili dört görüş zikredilir. Bu kimseler Mücâhid'e göre Yahudi Kureyza oğulları, Süddî'ye göre Farıslar, İbn Zeyd'e göre münafıklardır. Diğer bir görüşe göre ise bu düşmanlar, cinlerdir.⁵³⁹

Taberî, burada zikredilen düşmanlardan maksadın cinler olduğunu belirtir.⁵⁴⁰ Râzî ise tercihe en şayan görüşün münafıklar olduğunu söyler. Buna göre ayet, “Savaş aletlerini ve teçhizatlarını çoğaltmak inkârcıların korkmalarını sağladığı gibi münafıkların da korkarak dehşete kapılmalarını gerektirir” anlamına gelir.⁵⁴¹

Allah yolunda cihada hazırlanmak ekonomik anlamda güçlü olmayı gerektireceği için Yüce Allah, Müslümanları o yolda harcamada bulunmaya teşvik ederek “*Allah yolunda her ne harcarsanız*” buyuruyor. Yani bu uğurda harcadığınız az veya çok her şeyin mükâfatı sahibine eksiksiz bir şekilde ödenir. “*Allah yolunda*” ifadesi de içinde cihadın da bulunduğu bütün hayır yollarını kapsayan genel bir ifadedir.⁵⁴²

Yüce Allah, bu ayet-i kerîme ile özelde Bedir Savaşı, genelde de kıyamete kadar gelecek olan tüm Müslümanların savaş için gerekli olan en modern teknolojiyi üreterek, düzenli, sistemli bir askeri güç oluşturmalarını emrediyor. Böylece inananlar, zulüm ve haksızlıklara mâni olmada söz sahibi olabileceklerdir. Nitekim günümüzde İslam beldelerine bakıldığında Müslümanların savaş teknolojisinde geri kalmalarının, Müslümanları nasıl bir içler acısı duruma düşürdüğü görülmektedir.

3.3.1.2.3. Savaş Esirleri

Sözlükte, bağlamak anlamına gelen “esir” kelimesi; savaş esnasında diri olarak ele geçirilen düşman savaşçısına denir.⁵⁴³ Kadın ve çocuk esirlerine de “seby” denilmektedir.⁵⁴⁴

İslam toplumunda esirlerinin statüsü hakkında Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki uygulamalar oldukça önemlidir. Çünkü esirlerin hukuki statüsü bu

⁵³⁹ İbnü'l-Cevzî, II, s. 222.

⁵⁴⁰ Taberî, XI, s. 249.

⁵⁴¹ Râzî, XV, s. 499.

⁵⁴² Zuhaylî, X, s. 50.

⁵⁴³ İsfahânî, s. 76; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukûku İslamiyye ve Istîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, Ravza Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, (Hukûku İslamiyye), III, s. 337; Zuhaylî, İslam Fıkı Ansiklopedisi, VIII, s. 226; Erdoğan, s. 127.

⁵⁴⁴ Erdoğan, s. 498.

dönemdeki uygulamalarla belirlenmiştir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’deki esirler ile ilgili hükümler Hz. Peygamber tarafından uygulamalı olarak öğretilmiştir.

İslamiyetten önce bazı topluluklar savaş esirlerini işkence ederek öldürür, bazıları da esirleri insan onuruna yakışmayacak şekilde ağır işlerde kullanırdı. İslamiyet, esaret sistemini devraldığında onu eski haliyle bırakmadı ve mümkün olduğu kadar ıslaha çalıştı. Esirlere işkence yapılmasını, onların aç ve susuz bir şekilde güneşin altında cezalandırılmasını yasakladı. Buna karşın onların insan olduğunu, birtakım haklara sahip bulunduklarını ilan ederek kendilerine şefkatle muamelede bulunulmasını tavsiye etti.⁵⁴⁵

Enfâl suresinde esirler ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁵⁴⁶

Rivayete göre Bedir Savaşı’nda içlerinde Hz. Peygamber’in amcası Abbas ve Hz. Ali’nin kardeşi Akil’in de bulunduğu yetmiş esir Hz. Peygamber’in huzuruna çıkarıldı.⁵⁴⁷ Abdullah b. Mes’ud’un bildirdiğine göre bu esirlere nasıl muamele edileceği ile ilgili Hz. Peygamber, ashab-ı kirâm’ın görüşünü almak istedi. Hz. Ebubekir, “Ey Allah’ın Resûlü, bunlar senin kavmin ve yakınlarıdır. Bunları sağ bırak, verecekleri fidyeyi kabul et, umulur ki Allah onların tevbelerini kabul eder.” dedi. Hz. Ömer ise “Bunlar seni yalanlayıp yurdundan çıkardılar. Herkesin önünde onların boyunlarını vur.” dedi. Abdullah b. Revâhâ ise bu esirlerin ateşte yakılmasını teklif etti. Esirlerin arasında bulunan Hz. Peygamber’in amcası Abbas da “Sen akrabalık bağıni kopardın” dedi. Hz. Peygamber ise bir cevap vermeyerek oradan ayrıldı. Ashab, acaba Hz. Peygamber kimin görüşünü uygun bulacak diye kendi aralarında tartışırken, Hz. Peygamber Hz. Ebubekir’in görüşünün isabetli olduğuna karar verip esirlerden fidye alarak onları serbest bıraktı.⁵⁴⁸

İbn Abbas’tan gelen bir rivayette Hz. Ömer, esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması görüşünün kabul edilmesinden sonra Hz. Peygamber’in yanına gittiğini,

⁵⁴⁵ Bilmen, Hukûku İslamiyye, s. 400.

⁵⁴⁶ Enfâl: 8/67.

⁵⁴⁷ Beydâvî, III, s. 67; Neseî, I, s. 656.

⁵⁴⁸ Taberî, XI, s. 273; İbn Kesîr, IV, s. 88; Zemahşerî, II, s. 236.

orada Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebubekir'in beraber ağladığını gördüğünü belirtir. Niçin ağladıklarını sorduğunda Hz. Peygamber, Müslümanların esirlerden fidye almalarından dolayı karşılaşmak üzere oldukları azabı düşünerek ağladıklarını söyler.⁵⁴⁹

Yazır, hiçbir peygamberin küfre galip gelerek, İslam'ı yüceltecek şekilde inkârcılara karşı kesin bir zafer elde etmeden, Allah düşmanlarının da iyice belini kırmadan ve düşman kuvvetlerini yok etmeden esir bulundurması ve onlarla meşgul olmasının doğru bir davranış olmadığını belirtir. Ancak düşmanı kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra esir alması meşru olabilir.⁵⁵⁰

Râzî, bu ayetin savaşlarda esir almanın meşru olduğuna, ancak bunun yeryüzünde hâkimiyet kurma, ağır basma şartına bağlı olduğunu belirtir. Yine Râzî'ye göre ayetteki “حَتَّى يُخَنَ” ifadesi düşmana şiddetli bir korku salmak ve düşmanı öldürmek anlamına gelir. Bedir Savaşı'nda önde gelen müşriklerden birçoğu öldürüldü. Ancak yeryüzünde hâkimiyet kurmak, müşriklerin tamamını öldürmek demek değildir. Hâkimiyet kurmak, inkârcıların kalplerine korku salıp bir daha onları mü'minlerle savaşmaya cesaret edemeyecek bir duruma getirmektir. Dolayısıyla ayet, yeryüzünde hâkimiyeti sağladıktan sonra Müslümanların esir almasının caiz olduğuna delalet eder.⁵⁵¹

Kurtubî ayette geçen “حَتَّى يُخَنَ” ifadesinin, “Müslümanlar, onlara karşı imkân elde edinceye veya güç ve kuvvet sahibi oluncaya kadar” anlamına geldiğini belirtir. Yüce Allah Bedir Savaşı'nda fidye vererek kurtulan esirlerin öldürülmelerinin, onlardan dünyevi çıkar elde edilmesinden daha uygun olduğunu bildirmektedir. İbn Abbas (ra), bu olayın Bedir Savaşı'nda olduğunu naklederek, o dönemde Müslümanların sayıca az olduklarını, daha sonra sayıları artıp, güçleri çoğaldığında Yüce Allah esirler hakkında “*Sonra ya onları karşılıksız serbest bırakın ya da onlardan fidye alın*”⁵⁵² ayetinin indiğini belirtir.⁵⁵³

Ayetin “*Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor*” kısmı ile alakalı Râzî, burada fidye almak maksadıyla esir almanın kınandığını belirtir. Yoksa mutlak manada fidye almanın haram kılındığına delalet etmez. Bir kısım ahabın, fidyeyi sadece Müslümanlara destek sağlamak ve

⁵⁴⁹ Müslim, Cihâd 58; Zuhaylî, X, s. 68.

⁵⁵⁰ Yazır, IV, s. 253.

⁵⁵¹ Râzî, XV, s. 509.

⁵⁵² Muhammed: 47/4.

⁵⁵³ Kurtubî, VIII, s. 48.

İslam dinini kuvvetlendirmek gayesiyle talep ettikleri bilinmektedir. Ancak ayette, fidyeyi sırf dünya geçimliği elde etmek için talep edenler kınanmaktadır.⁵⁵⁴ Sâbûnî ise buradaki kınamanın Hz. Peygamber ve ashabına olduğunu belirtir.⁵⁵⁵ Kurtubî de ayette Hz. Peygamber'in ashabına serzenişte bulunulduğunu ifade eder. Çünkü esirlerin öldürülmeyip onlardan fidye alınmasını ashab tavsiye etmişti. Hz. Peygamber dünya malını hiçbir zaman arzu etmedi. Onun için buradaki kınama Hz. Peygamber'e değil esirlerden fidye alalım görüşünü destekleyen ashaba yöneliktir.⁵⁵⁶

İbn Âşûr ise Hz. Peygamber'in arkadaşlarıyla istişare ettiğini ve öne çıkan iki tercihten birini kabul ettiğini belirtir. Hz. Peygamber'in esirlerden fidye alınması teklifini kabul etmesinin nedeni Müslümanların o dönemde yaşadıkları maddi sıkıntılardır. Bu konuyla alakalı Hz. Peygamber'e herhangi bir vahiy gelmemesi, O'nun içtihadını zorunlu kılmıştır. Hz. Peygamber'in amcası Abbas gibi bazı kişilerin de Müslüman olması Hz. Peygamber'in içtihadında isabet ettiğini göstermektedir.⁵⁵⁷

Ayet-i kerîme, Müslümanların bir sorunla karşılaştıklarında dünya ve ahiret dengesini iyi gözetmelerini, iki şey arasında bir tercihte bulunurken geçici olan dünya menfaatini değil de ebedi olan ahireti tercih etmelerini tavsiye etmektedir.

Enfâl suresinin diğer bir ayetinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)den dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”*⁵⁵⁸

Müfessirler bu ayet-i kerime hakkında çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Abdullah b. Abbas ve Dahhak'a göre ayet, “Allah'ın ganimet mallarını ve esir almayı Hz. Peygamber'e helal kıldığı hükmü daha önceden Allah'ın bilgisi dâhilinde olmamış olsaydı, ganimetlerin size helal olduğu bildirilmeden önce, esirlerden fidye alarak onları serbest bırakmanızdan dolayı size mutlaka azap dokunurdu” anlamına gelmektedir.⁵⁵⁹ Bir başka görüşe göre ise Bedir'de Hz. Peygamber ile beraber savaşa katılanların hiçbirine Allah'ın azabının dokunmayacağı hükmünün bulunmasıdır. Diğer bir görüşe göre ayet, “Allah'ın kitabında bilmeden günah işleyenin hesaba çekilmeyeceği yazılmış olmasaydı, Bedir'de esir almanızdan dolayı size büyük bir azap dokunurdu”

⁵⁵⁴ Râzî, XV, s. 510.

⁵⁵⁵ Sâbûnî, II, s. 422.

⁵⁵⁶ Kurtubî, VIII, s. 46.

⁵⁵⁷ İbn Âşûr, X, s. 73.

⁵⁵⁸ Enfâl: 8/68.

⁵⁵⁹ Taberî, XI, s. 276

anlamındadır. Râzî’de bu görüşü destekleyerek, içtihadında hata eden âlime azap edilmeyeceğini belirtir.⁵⁶⁰

Ayette geçen “*Eğer Allah’ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı*” kısmı ile ilgili Neseî; Yüce Allah’ın herhangi bir kişinin içtihadı dayanarak amel etmesi durumunda ona azap edilmeyeceğine dair daha önce inen bir hükmünün var olduğunu ifade eder. Onların fidye⁵⁶¹ konusunda yaptıkları da bir içtihatır. Onların bu konudaki gerekçeleri; ele geçirilen esirlerin öldürülmeyip onları fidye karşılığında serbest bırakmaları ve esirlerin gelecekte Müslüman olmaları ihtimaline dayanıyordu. Ayrıca onlardan alınacak fidye ile cihat için daha güçlü bir kuvvet oluşturulabilmesi mümkündür. Ancak esirlerin öldürülmesi İslam adına daha büyük bir güç sağlayacak, bu nedenle müşriklerde çok büyük bir korku, dehşet ve etki bırakacaktı. Böylece İslam ordusuna karşı savaş hususunda kendilerinde bir mecal ve güç bulamayacaklardı.⁵⁶²

Ayetin “*size büyük bir azap dokunurdu*” kısmı ile ilgili Kurtubî, buradaki azarlama inananların fidye almadaki hırslarından ötürü olduğunu belirtir. Daha sonra ise bu konuda muhayyer bırakıldılar. Bu hususla alakalı Hz. Peygamber, Bedir Savaşı esirlerinden Ukbe b. Ebî Muayt’ın öldürülmesini emredince, sahabeden Mikdâd (ra); o esirin kendine ait olduğunu söyledi. Diğer bir hadisede Mus’ab b. Umeyr’in de kardeşini esir alan kişiye, onu iyice sıkı tutmasını çünkü onun zengin bir annesinin olduğunu hatırlatması gibi birtakım hadiselerin yaşanması ve inananların fidye almaya yönelik hırsları nedeniyle ayet inmiştir.⁵⁶³

Enfâl suresinde esirler konusundaki diğer bir ayet de şöyledir:

“*Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere söyle: Eğer Allah, kalplerinizde (iman, iyi niyet, ihlâs gibi) bir hayır (olduğunu) bilirse, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁵⁶⁴

Rivayetlere göre Hz. Peygamber’in amcası Abbas gibi bazı esirler gizlice Müslüman olmuş bazı esirlerin de İslam’a yönelik meyli bulunmaktaydı. Esirlerden bir kısmı savaşa razı değildi. Müşriklerin zoruyla veya korkaklıkla suçlanmak gibi sebeplerle savaş alanına gönülsüz bir şekilde gelmişlerdi. Bir kısmı ise amansız İslam

⁵⁶⁰ Râzî, XV, s. 508; Sâbûnî, II, s. 422.

⁵⁶¹ Bir kişinin esirlikten ya da maruz kaldığı bir musibetten kurtulmak için kendisi veya bir başkası tarafından verilen para veya maldır. Bkz. Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri, s.145.

⁵⁶² Neseî, I, s. 657.

⁵⁶³ Kurtubî, VIII, s. 48.

⁵⁶⁴ Enfâl: 8/70.

düşmanıydılar. Bedir Savaşının neticesinde elleri bağlı bir şekilde Medine'ye getirilen, sabaha kadar iniltisini işittiği için Hz. Peygamber'in uyuyamadığı içlerinde amcasının da bulunduğu esirler perişan bir haldeydiler. Ancak savaş alanına geliş şekilleri ve arzuları farklı olsa da hepsinin Bedir'de düşman safında yer almış olması, onlara eşit davranılmasını gerektiriyordu.⁵⁶⁵

Yüce Allah bu ayet ile müşriklerin kalplerinde olanı bilerek, onlardan alınan fidyeden çok daha hayırlısını onlara vereceğini vaad ediyor. Çünkü Allah'ın mağfireti bol, rahmeti engindir.⁵⁶⁶ Nitekim o gün müşrik olarak ele geçirilen esirlerin birçoğu daha sonra Müslüman olmuştur.

Beydâvî, ayetin Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas hakkında nazil olduğunu belirtir. Hz. Peygamber Bedir günü Abbas'tan; kendisinin ve yeğenleri olan Nevfel ve Âkil'in fidyelerini üstlenmesini isteyince Abbas: "Ey Muhammed! Beni Kureyş'ten dilenecek bir duruma düşürdün" dedi. Hz. Peygamber Abbas'a, Mekke'den çıkarken (eşin) Ümmü'l-Fadl'a bırakırken "Ben gittiğim yerde ne ile karşılaşacağımı bilmiyorum. Bana bir şey olursa bu senin ve ailenindir" dediğin altınların durumunu sorunca, O da: "Bunu nereden biliyorsun" diye sordu. Hz. Peygamber de: "Bunu bana Rabbim haber verdi" dedi. Bunun üzerine Abbas şehadet getirerek Müslüman oldu ve Yüce Allah bana o altınlardan çok daha hayırlı olan zemzemi lütfettiğini ve Rabbinin kendisini bağışlayacağını umduğunu ifade etti.⁵⁶⁷

Bu ayetin sadece Abbas hakkında nazil olduğunu savunan müfessirler olduğu gibi bütün Bedir esirleri hakkında nazil olduğu görüşünde olanlar da vardır. Râzî, ayetin bütün esirler hakkında indiği görüşünün daha doğru olduğunu belirtir. Râzî, ayetteki kelimeleri tahlil ederek ayetin manasının umumi olduğunu, her ne kadar Hz. Abbas hadisesi ayetin nüzul sebebi olsa da sebebin hususiliğine bakılmayacağını, lafzın umumiliğine bakılacağını belirtir.⁵⁶⁸

Zuhaylî'ye göre ayette Yüce Allah mü'minlere, Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirleri küfürlerinden vazgeçirip onları imana teşvik etmeleri gerektiğini emretmektedir. Ayette geçen "*daha hayırlısı*" ifadesi hem maddi anlamda Yüce Allah'ın esirlere,

⁵⁶⁵ Karaman ve diğerleri, II, s. 710

⁵⁶⁶ Sâbûnî, II, s. 423.

⁵⁶⁷ Beydâvî, III, s. 68; İbn Kesîr, IV, s. 92; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 101; Zemahşerî, II, s. 238.

⁵⁶⁸ Râzî, XV, s. 513.

kendilerinden alınandan daha fazlasını vermesi hem de uhrevi anlamda onlara sevap verip cennetine koymasındır.⁵⁶⁹

Aslında fidye karşılığında savaş esirlerinin serbest bırakılması hükmü fakihler arasında tartışmalı bir konudur. el-Mebsût adlı eserinde Serahsî, Hanefilere göre savaş esirlerinin bir mal karşılığında serbest bırakılamayacağı hükmünü nakleder.⁵⁷⁰ Cumhura göre ise savaş esirlerini fidye karşılığı serbest bırakmak caizdir. Çünkü bir Müslümanın hayatını kurtarmak, bir kâfiri öldürmekten çok daha hayırlıdır. Bir savaş esirinin iadesi ile ondan gelebilecek zarara karşılık, bir Müslümanın müşriklerden kurtarılmasıyla elde edilebilecek menfaat karşılaştırıldığında, menfaatin zarara galip geleceği muhakkaktır. Dolayısıyla savaş esirlerini fidye olarak serbest bırakmak veya esir değişimi şeklinde bir takasa başvurmak mü'minlerin daha yararına gözükmektedir.⁵⁷¹

Ayet, kendilerinden fidye alınan esirlerin kendilerinin hayrına olan imanı kabul etmeleri halinde birçok nimete ve lütfâ nail olacaklarını bildirmekte ve onları imana teşvik etmektedir. Bu ayet ile inkârında ısrar edip İslamiyete karşı olanların nice felaket ve mağlubiyetlere uğrayacaklarına dair müşrikler uyarılmakta Hz. Peygamber ise teselli edilmektedir.⁵⁷²

Surede esirler hakkındaki son ayet de şöyledir:

*“Eğer sana hainlik etmek isterlerse, (bil ki) onlar daha önce Allah’a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı (sana) imkân vermişti. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁵⁷³

Esirler serbest bırakıldıklarında onlardan bir daha Müslümanlara karşı hareket etmeyeceklerine dair söz alınırdı. Bu inananlar için büyük bir kazanımdı. Çünkü esirler arasında erdem sahibi kişilerin bulunması ve bunlarında sözlerine sadık kimseler oldukları bilinmekteydi. Ancak bir kısmının da sözüne sadık kalmaması ve Müslümanlar aleyhine yeniden mücadele verme ihtimali de yok değildi. Böyle bir ihtimalin bulunmasından dolayı ele geçirilen esirleri öldürmek, merhamet dini olan İslam’la bağdaşmamaktadır.⁵⁷⁴

⁵⁶⁹ Zuhaylî, X, s. 73.

⁵⁷⁰ Ebû Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, 1993, X, s. 24.

⁵⁷¹ Muhammed Ali Sâbûnî, Ahkâm Tefsîri, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2017, II, s. 443-446.

⁵⁷² Bilmen, III, s. 61.

⁵⁷³ Enfâl: 8/71.

⁵⁷⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 710.

Râzî ayetteki “*Eğer sana hainlik etmek isterlerse*” kısmında geçen “*hainlik*” ifadesi ile kastedilmek istenen mananın ne olduğu ile ilgili çeşitli görüşler belirtir. Bir görüşe göre, dini hainliktir ki bu ise inkârdır. Diğer bir görüşe göre hainlik kelimesinden murat, esirlerin ödeme mecburiyetinde oldukları fidyeyi vermemeleridir. Bir başka görüşe göre Hz. Peygamber esirleri serbest bırakınca onlardan bir daha Müslümanlarla savaşmayacaklarına dair söz almıştı. Bu serbest bırakılan esirlere uygulanan bir adetti. Fakat bu esirler serbest bırakıldıktan sonra Hz. Peygamber’e verdikleri sözü bozup hainlik ettiler. Râzî bu görüşlerden tercihe en layık olanının son görüş olduğunu belirtmiş ve bu üç görüşünde isabetli olmasına bir engelin bulunmadığını söylemiştir.⁵⁷⁵

Kurtubî, İbnü’l-Arabî’ye dayandırdığı bir rivayete göre, Bedir Savaşı’nda esir alınan müşriklerden bir kısmı İslamiyet’i kabul ettiğini söyledi. Ancak bu hususta herhangi bir kararlılık ortaya koymadıkları gibi kesin bir itirafta da bulunmadılar. Muhtemelen onların bu tutumları, bir taraftan Müslümanlara yaklaşmak, diğer taraftan da müşriklerden uzaklaşmamayı istemelerinden kaynaklanmaktaydı.⁵⁷⁶

Ayet onların, Yüce Allah’a ortak koşmak ve Onun ulûhiyetini kabul etmemekle Cenab-ı Hakk’a ihanet ettiklerini hatırlatmaktadır. Yaratıldıkları zaman kuldan söz alındığı halde yine de verdikleri söze ihanet etmişlerdi. Eğer elinde esir olarak bulundukları Hz. Peygamber’e de ihanet etmek isterlerse, kendilerini esir düşüren ve Müslümanlara zafer ihsan eden Yüce Allah’a karşı ilk ihanetlerinin akibetini de hatırlamaları tavsiye edilmiştir.⁵⁷⁷

Bursevî, ayette Yüce Allah’ın kudretinin açıklandığını belirtir. Dünyada ve ahirette Cenâb-ı Hakk’ın azabından kurtulmak isteyen bir kimse, ancak iman ve ihlas ile buna yol bulabilir. Yüce Allah, her şeye gücü ve kudreti yeten ve her şeyi yaratandır. O’nun dışındakiler ise aciz ve zayıf birer mahlûktur.⁵⁷⁸

Ayet-i kerimede Yüce Allah’ın inananların yanında olduğuna işaret edilmektedir. Düşmanın Müslümanlara karşı içlerinde besledikleri her türlü kin ve nefretin Allah’ın bilgisi dâhilinde olduğu bu nedenle de inananların her zaman Allah’a dayanıp güvenmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

⁵⁷⁵ Râzî, XV, s. 513.

⁵⁷⁶ Kurtubî, VIII, s. 55.

⁵⁷⁷ Kutub, VII, s. 89.

⁵⁷⁸ Bursevî, III, s. 376.

3.3.1.2.4. Ganimet

Ganimet, sözlükte “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” anlamına gelen, çoğulu “ğanâim” olan bir kelimedir.⁵⁷⁹ Terim olarak ise Müslümanların meşru bir savaş yoluyla, gayr-i müslimlerden ele geçirdikleri her türlü mal ve esirlerdir.⁵⁸⁰

İslam’dan önce Arap toplumundaki teamüle göre ordu komutanı elde edilen ganimetin dörtte birini kendisine ayırması alışılmış bir kuraldı. Ayrıca savaşta genel yağmadan önce ele geçirilen mallar ile bölünmesi mümkün olmayan mallar da ordu komutanına verilirdi.⁵⁸¹

Hiz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra cahiliye devrindeki bu uygulamaları ortadan kaldırmış, Kur’ân-ı Kerîm’de nazil olan ayetler çerçevesinde ganimet ile ilgili hükümler yürürlüğe girmiştir. Ganimet konusu ile ilgili Enfâl suresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: “Ganimetler, Allah’a ve Resûlüne aittir. O hâlde, eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü’ne itaat edin.”*⁵⁸²

“Enfâl” kelimesi, lügatta, “ganimet, fazlalık, bağış ve hibe” anlamlarına gelen “nefel” kelimesinin çoğuludur.⁵⁸³ Düşmandan ele geçirilen maddi değerler için İslam hukukunda, fey, ganimet ve nefel adında üç terim kullanılır.

Düşmandan savaşarak elde edilen şeylere ganimet, savaşmadan elde edilen şeylere de fey denilmektedir. Nefel ise ganimet hissesinden fazla olarak verilen şeylerdir.⁵⁸⁴

Ayet-i kerimede geçen ve ganimet olarak çevrilen “Enfâl” kelimesinin ne anlama geldiği ile ilgili çeşitli görüşler zikredilmiştir. “Enfâl” kelimesi, inkârcılardan zorla alınan mallar yani ganimetler anlamına gelebileceği gibi ganimet dışında başka bir anlamda da kullanılması muhtemeldir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁹ İbn Manzûr, XII, s. 446; Yazır, IV, s. 232; Mehmet Erkal, “Ganimet”, DİA, İstanbul, 1996, XIII, s. 351.

⁵⁸⁰ Cürçânî, s. 162; Neseî, I, s. 629; Bilmen, Kamûs, s. 337; Erdoğan, s. 153.

⁵⁸¹ Muhammed Hamidullah, Hiz. Peygamber’in Savaşları, çev. Nazire Erinç Yurter, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2003, s. 135.

⁵⁸² Enfâl: 8/1.

⁵⁸³ İbn Manzûr, XI, s. 670; Zebîdî, XXXI, s. 16-17; Güneş, s. 1201

⁵⁸⁴ Cürçânî, s. 167, 245; Bilmen, Kamûs, 337, 347; Erdoğan, s. 143, 153,

⁵⁸⁵ Râzî, XV, s. 447.

İbn Abbas ve talebeleri İkrime ile Mücâhid'e göre ayette geçen enfâl, ganimet anlamındadır. Ayet, ganimetlerin sadece Hz. Peygamber'e ait olduğunu, başka bir kimsenin bunda bir hakkının bulunmadığını bildirmektedir.⁵⁸⁶

İbn Abbas'tan gelen diğer bir görüşe göre enfâl, herhangi bir savaş olmaksızın müşriklerden Müslümanlara geçen şeylerdir. Bunlar, Hz. Peygamber'e aittir. O bunları dilediği şekilde kullanır ve dağıtır.⁵⁸⁷

Mücâhid'e göre ise enfâl, Yüce Allah'ın humus ehli, yani ganimetin beşte birini alacak kimseler için hükmettiği paydır. Mücâhid'e göre sahabe Hz. Peygamber'e humus⁵⁸⁸ (1/5 pay) hakkında soru sormuşlar ve bunun üzerine ayet inmiştir.⁵⁸⁹

Diğer bir görüşe göre enfâl'den kasıt seleb'tir. Yani savaşa gidecek askeri, savaşa teşvik etmek için, ganimetlerden elde edeceği paya ilave olarak fazladan verilecek şeylerdir. Mesela ordu komutanının; “kim savaşta birisini öldürürse, onun atı, silahı size aittir” veya “elde edeceğiniz şeyin tamamı veya yarısı size aittir.” şeklinde vaatte bulunmasıdır.⁵⁹⁰ Taberî'ye göre enfâl, devlet başkanının ordunun bir bölümüne ya da tamamına ganimet hisselerinden fazla olarak verdiği mallardır.⁵⁹¹

Bu hususta Kâdî şöyle demektedir: “Ayette, bunların bir kısmını, diğerine tercih etmeye dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Eğer hadislerde sahih bir rivayet tespit edilirse o mâna verilir. Aksi halde zikredilen bütün bu mana ve açıklamalar ihtimal dâhilindedir. Bu manalardan her biri tek tek verilebileceği gibi hepsinin de murat edilmiş olduğunu söylemek caizdir. Çünkü aralarında bir çelişki bulunmamaktadır. Burada önemli olan Hz. Peygamber'in ganimet elde edilmeden önce de sonra da ganimet mallarından başkalarına fazladan bir şeyler verebilmesi murat edilmiştir. Çünkü bu inananları cihada teşvik etmek ve gönülleri güçlendirmek amacıyla Hz. Peygamber'e caiz olan bir şeydir.⁵⁹²

Ayetin nüzul sebebi olarak kaynaklarda çeşitli hadiseler zikredilir. Ubâde b. Sâmit'ten (ra) gelen bir rivayete göre ayet, Bedir Savaşı'na katılanların savaşta elde

⁵⁸⁶ Taberî, XI, s. 5; Cessâs, III, s. 59; İbnü'l-Cevzî, II, s. 187.

⁵⁸⁷ Râzî, XV, s. 448; Cessâs, III, s. 59.

⁵⁸⁸ Devletin ganimetlerden alacağı beşte bir hisseye denir. Bkz. Erdoğan, s. 204.

⁵⁸⁹ Cessâs, III, s. 59.

⁵⁹⁰ Râzî, XV, s. 449.

⁵⁹¹ Taberî, XI, s. 10.

⁵⁹² Râzî, XV, s. 450.

edilen ganimetlerin kime ait olacağı hususunda ihtilaf etmeleri üzerine nazil olmuştur.⁵⁹³

Diğer bir rivayete göre Bedir Savaşı'na katılan sahabilerin Hz. Peygamber'den özel pay istemeleri üzerine ayet nazil olmuştur. Bu hususla alakalı kardeşi şehit olan Sa'd b. Ebî Vakkas (ra), müşriklerden kardeşinin katili olan Said b. Âs'ı öldürmüş ve onun kılıcının kendisine verilmesini Hz. Peygamber'den istemiştir. Bu olay üzerine ayet nazil olmuştur.⁵⁹⁴

Ayetin sebab-i nüzulü ile alakalı diğer bir rivayette; Hz. Peygamber, Bedir Savaşı başlamadan önce askerlerin moral ve motivasyonunu yükseltmek ve onları savaşa teşvik etmek için onlara bazı vaatlerde bulunması üzerine bu ayet nazil oldu.⁵⁹⁵

Bedir Savaşı'nda ele geçirilen ganimetlerin ne şekilde paylaştırılacağı hususunda bir kısım sahabiler arasında tartışma yaşanınca, Yüce Allah ganimetin ne şekilde paylaştırılacağını belirlemeden önce, sahabiler arasında yaşanan bu tartışmanın ahlaki sakıncasına dikkat çekmiş ve onları eğitmeye yönelik telkinlerde bulunmuştur. Yüce Allah, savaşta ve barışta inananların asıl hedeflerinin neler olduğunu ve nelere öncelik vermeleri gerektiğini açıklamıştır. Buna göre ganimet Allah'ındır. Mülk olarak Yüce Allah'a ait olan ganimetin kullarına nasıl paylaştırılacağını açıklama ve bunu uygulama görevi de Hz. Peygamber'e aittir. Mü'minler ganimet için savaşmamalı, kendilerine bir şey verildiğinde almalı, verilmediğinde ise hak iddia etmemelidir. Bu hususta birbirini incitenlere düşen görev ise Müslüman kardeşinin gönlünü alıp, aralarındaki ilişkileri yeniden güzelleştirmektir.⁵⁹⁶

Enfâl'in nereden verileceği hususunda ilim adamları çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bir görüşe göre enfâl, inkârcılar tarafından mü'minlere istisnai olarak gelen ya da savaş yapmadan ele geçirilen şeylerde söz konusu olur. Diğer bir görüşe göre enfâl ya ganimetin beşte birinden verilir ya da beşte birin beşte birinden verilebilir. Başka bir görüşe göre ise enfâl, imamın görüşüne uygun düşecek biçimde ganimetin tümünden verilebilir.⁵⁹⁷

İmam Malik ve Ebû Hanîfe'ye göre tenfil, ganimetten değil, humus'tan (beşte bir) verilir. İmam Şâfiî'ye göre tenfil, beşte birden değil, ganimetten verilir. Zira bir

⁵⁹³ Taberî, XI, s. 11; İbn Hanbel, Hadis No: 22762, XXXVII, s. 421.

⁵⁹⁴ Vâhidî, s. 234-235; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 94; Beydâvî, III, s. 49.

⁵⁹⁵ Ebû Dâvûd, Cihâd 144; Nesâî, Tefsir 8; Suyûtî, Durrü'l-Mensûr, IV, s. 6.

⁵⁹⁶ Karaman ve diğerleri, II, s. 662.

⁵⁹⁷ Kurtubî, VII, s. 362.

rivayete göre Hz. Peygamber Mu'az b. Amr'a, Ebû Cehil'in kılıcını ve elbiselerini vermiştir. Yine Hz. Peygamber Huneyn savaşında, bir müşrik öldürdüğünü ispatlayan kimseye, öldürdüğü kişinin silah, elbise ve kıymetli eşyasını vermiştir. Bu da tenfilin ganimetin beşte birinden değil aslından verilmesi gerektiğine işaret eder.⁵⁹⁸

Kurtubî'nin de desteklediği görüşe göre enfâl, imamın kendi içtihadına uygun bir şekilde beşte birden yapacağı başlılardır. Yoksa ganimetin (savaşa katılanların payı olan) beşte dördünden enfâl olarak hiç kimseye bir şey dağıtılamaz. İmam Mâlik'in, ganimetin tamamından enfâl'in verilmesini uygun görmemesinin sebebi, ganimete hak kazanan kişilerin muayyen kimseler oluşudur. Bu kimseler at ve binek üzerinde savaşanlardır. Beşte bir ise imamın içtihadına uygun bir şekilde dağıtılır. Bu beşte birin dağıtılacağı kişiler ise belirlenmiş kimseler değildir.⁵⁹⁹ Bu konuda bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'ın size ganimet olarak verdiğinden benim hakkım ancak beşte birdir. Beşte bir ise size geri döndürülür."⁶⁰⁰ Buna göre nafîle olarak paylaştırılacak şeylerin herhangi bir kimsenin payından olmasına imkân yoktur. Bu ancak Hz. Peygamber'in hakkı olan beşte birden verilebilir.⁶⁰¹

Müfessirler "*Ganimetler, Allah'a ve Resûlüne aittir*" ayetinin, daha sonra inen Enfâl suresinin 41. ayeti⁶⁰² ile neshedilip edilmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Taberî bu ayetin neshedildiğine dair herhangi bir delilin bulunmadığını belirtir. Yüce Allah bu ayette ganimetlerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu ve bunlardan dilediği kimselere pay vereceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber bazen düşman askerini öldürene, öldürülenin teçhizatını vermiş, bazen de orduya, savaşa başlamadan önce ganimetin dörtte birini, savaş bittiğinde de beşte birin dışında kalanın üçte birini vermiştir. Bazı insanlara da savaşlarda ganimetten payını aldıktan sonra fazladan mal vermiştir. Bu da göstermektedir ki, Yüce Allah ganimetlerin dağıtımında nasıl davranılması gerektiğini Hz. Peygamber'e bırakmıştır.⁶⁰³

Bu ayet konunun ahlaki boyutunu, probleme bir kul gibi yaklaşmanın örneğini vermekte, daha sonra gelen 41. ayet ise Yüce Allah'ın kendisine ait olanı nasıl paylaşmayı murat ettiğini açıklamaktadır. Bazı fıkıh ve tefsir âlimlerine göre bu ayet,

⁵⁹⁸ Sabûnî, Ahkâm Tefsîri, II, s. 51.

⁵⁹⁹ Kurtubî, VII, s. 362.

⁶⁰⁰ Ebû Dâvûd, Cihad 121; Nesâî, Fey 6-8.

⁶⁰¹ Kurtubî, VII, s. 362.

⁶⁰² "*Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.*" Enfâl: 8/41.

⁶⁰³ Taberî, XI, s. 22.

ganimet ile ilgili hüküm ve uygulamanın ilk aşamasını açıklamaktadır. Bu ayetlerde neshi kabul etmeyen fakih ve müfessirlere göre bu iki ayeti birleştirerek anlamak ve birlikte uygulamak mümkün görülmektedir.⁶⁰⁴

Ayetteki “*O hâlde, Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin*” ifadesi Râzî’ye göre Allah’ın cezasından korkup, masiyet dediği şeyleri yapmaktan uzak durmamız anlamına gelir. Bu ayet ile dünyevi çıkarlar sebebiyle Müslümanların arasındaki çekişme ve düşmanlıkların sonlandırılması tavsiye edilmiştir.⁶⁰⁵ Kurtubî ise burada Yüce Allah’ın takvayı ve insanların aralarının düzeltilmesinin emredildiğini ifade eder.⁶⁰⁶

Râzî ayetteki “*Eğer mü’minler iseniz Allah ve Rasûlü’ne itaat edin*” ifadesi ile Yüce Allah’ın, insanları Hz. Peygamber’in hükmüne muhalefet etmekten men ettiğini belirtir. Sonra da Hz. Peygamber’e itaat etmeleri hususu pekiştirilmiştir. Buradaki vurguyu belirgin hale getirmek için “*mü’minler iseniz*” ifadesi gelmiştir. Böylece ayet, Hz. Peygamber’in sizi davet ve teşvik ettiği o iman, ancak Hz. Peygamber’e iltizam edip üstlenmekle kâmil olur, anlamına gelir.⁶⁰⁷

Allah’a ve Resûlü’ne iman eden bir mü’min, yapacağı tüm işlerinde öncelikle Yüce Allah’ın rızasını gözetmeli, dünyevi çıkarlar uğruna Allah ve Resûlü’ne itaat etmekten asla ödün vermemelidir.

Yüce Allah Enfâl suresinde ganimetlerle ilgili diğer bir ayette şöyle buyurmaktadır:

“*Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah’a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir’de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*”⁶⁰⁸

Mevdûdî, bu ayetin surenin başındaki ganimetlerin paylaşılması hususunda sorulan soruya bir cevap niteliği taşıdığını belirtir. Surenin ilk ayetinde ganimetler Yüce Allah’ın nimetleridir, ganimetler Allah ve Resulünün olduğu gibi onu paylaşmak da

⁶⁰⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 662.

⁶⁰⁵ Râzî, XV, s. 449.

⁶⁰⁶ Kurtubî, VII, s. 364.

⁶⁰⁷ Râzî, XV, s. 449.

⁶⁰⁸ Enfâl: 8/41.

Allah’a ve Resûlü’ne aittir, denilmekle yetinilmiştir. Bu ayette ise ganimetle ilgili nihâi hüküm verilmiştir.⁶⁰⁹

Zemahşerî, Kelbî’den bu ayetin Bedir Savaşı’nda nazil olduğunu nakletmiştir. Vâkıdî’ye göre ise bu ayet, Bedir Savaşı’ndan otuz üç gün sonra Şevval ayının ortasında meydana gelen Benî Kaynuka gazvesinde inmiştir.⁶¹⁰

Kurtubî, ayette geçen “*ganimet olarak aldığınız herhangi bir şey*” den kastedilen mananın, Müslümanların savaşıp galip gelerek ele geçirdikleri küfür ehlinin malları olduğunu belirtir. Daha önce de zikredildiği gibi Müslümanların eline geçen inkârcıların malları, iki kavramla açıklanır. Müslümanların savaşarak ele geçirdiği inkârcıların mallarına ganimet, savaş olmaksızın bir şekilde Müslümanların eline geçen her türlü mala da fey denilmektedir.⁶¹¹

Cessâs, ayette ganimetlerin beşte dördünün savaşa katılan askerlere dağıtılacağını, beşte birinin ise Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara dağıtılması gerektiğini belirtir. Bu ayet, Hz. Peygamber’in ganimeti dilediği kimselere dilediği miktarda verme yetkisine son vermiştir. Ancak elde edilen ganimetlerin ordu komutanına tesliminden önce ele geçirilen şeyler bundan hariçtir. Çünkü Hz. Peygamber’in düşmandan bir şey ele geçiren kişi o şeyin sahibi olacağına dair uygulaması bulunmaktaydı.⁶¹²

Kurtubî, Yüce Allah’ın elde edilen ganimetleri savaşanlara izafe ettiğini ve beşte birinin ayette sözü edilen kimselere verileceğini belirtir. Ayette beşte dördünün ise ne yapılacağı açıklanmadığına dikkat çekerek geri kalan beşte dördün de gazilere verileceğine işaret etmiştir. Nasıl ki Yüce Allah’ın “*Anne ve babası ona mirasçı olursa, üçte biri annesinindir*”⁶¹³ ayetinde olduğu gibi üçte ikinin kime verileceği hususunda herhangi bir açıklama yapılmadığı halde bu payın babaya verileceği hakkında ittifak edilmişse, bu ayette de geri kalan beşte dördün gazilere verileceği icma ile kabul edilmiştir.⁶¹⁴

Ayet, ganimetlerin beş hisseye ayrılması gerektirdiğine işaret eder. Bu beşte birin nasıl dağıtılacağı hakkında ise çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ebû’l-Âli’ye göre

⁶⁰⁹ Mevdûdî, II, s. 170.

⁶¹⁰ Zemahşerî, II, s. 221.

⁶¹¹ Kurtubî, VIII, s. 1.

⁶¹² Cessâs, III, s. 66.

⁶¹³ Nisa: 4/11.

⁶¹⁴ Kurtubî, VIII, s. 3.

ganimetin beşte biri (humus), altı hisseye ayrılır. Bu hisseler Allah’a, Hz. Peygamber’e, Hz. Peygamber’in akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olanlara verilir. Bu görüşün delili ise Yüce Allah’ın ayette humus’un (beşte bir) hem kendisi için hem de diğer beş kesim için olduğunu belirtmiş olmasıdır.⁶¹⁵ Tercih edilen görüşe göre beşte bir pay da beş hisseye ayrılır. Bunlar Hz. Peygamber’e, Hz. Peygamber’in Hâşim ve Abdulmuttalib oğullarından olan akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilir. Ayette Allah’ın isminin anılmasının nedeni, O’nun her şeyin mâliki olduğunu göstermek, O’ndan yardım ummak ve O’na tazim etmek içindir.⁶¹⁶

Ganimetin beşte birinden Allah için ayrılan payın nasıl ve nerelere harcanacağı hakkında müfessirler farklı görüş belirtmişlerdir. Bir kısım müfessire göre Allah için ayrılan hisse Kâbe’nin bakım ve onarımına sarf edilir. Çünkü ayette “*Allah’ın*” ifadesi kullanılmıştır. Yüce Allah’ın zatının ihtiyacı olmadığına göre bu hissenin Beytullah’a harcanması gerekir. Tercih edilen diğer bir görüşe göre “*Allah*” lafzının ayette zikredilmesi, Yüce Allah’a bir hisse ayrılması için değil, Müslümanların her işlerinde Allah’ın adının anılması gerektiğini bilmeleri içindir.⁶¹⁷ Diğer bir görüşe göre Hz. Peygamber elini, ganimetin beşte bir hissesinin içine daldırır ve avucuna geleni, Kâbe için ayırırdı. İşte ayette geçen “*Allah’ın*” diye belirtilen hisse Hz. Peygamber’in Kâbe için ayırdığı bu hissedir.⁶¹⁸

Bazı âlimlere göre ayette geçen “*Resûl*” kelimesi tıpkı “*Allah*” lafzında olduğu gibi bir hisse ayrılması için değil, her şeyin başında Hz. Peygamber’in bulunması veya Allah’ın ismi ile beraber anılması içindir. Bu görüşe göre beşte bir pay, dört hisseye bölünerek, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış yolculara verilir.⁶¹⁹

Hz. Peygamber’in vefatından sonra ganimetin beşte birinin ne şekilde dağıtılacağı hususunda âlimler çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Ebu Hanife’ye göre Hz. Peygamber vefat edince, O’nun payı düşmüştür. O’nun vefatından sonra dört halife de kendileri için bu payı ayırmamıştır. Çünkü bu pay, devlet idaresinden dolayı değil, peygamberlik rütbesinden dolayı verilmiştir. Hz. Peygamber’in yakınlarına ait olan hisseye gelince, Peygamber’in (sas) vefatı ile birlikte onların da bu payı kalkmıştır.⁶²⁰

⁶¹⁵ Râzî, XV, s. 485.

⁶¹⁶ Zuhaylî, X, s. 7.

⁶¹⁷ Sâbûnî, Ahkâm Tefsîri, II, s. 63.

⁶¹⁸ Râzî, XV, s. 485.

⁶¹⁹ Sâbûnî, Ahkâm Tefsîri, II, s. 63.

⁶²⁰ Serahsî, X, s. 9-10.

İmam Mâlik’e göre beşte bir hissenin dağıtılması hususu halifenin görüş ve içtihadına havale edilir. O, beşte birden bir kısmını alır ve yine kendi içtihadına göre Hz. Peygamber’in akrabalarına bir şeyler verir. Geri kalanı da Müslümanların ihtiyaçları için harcar. İmam Mâlik, görüşü için Hz. Peygamber’in “Allah’ın sizlere vermiş olduğu ganimetlerden beşte bir hisseden başka payım yoktur. Zaten beşte bir de size geri dönmektedir”⁶²¹ hadisini delil olarak gösterir.⁶²²

İmam Şâfiî’ye göre bu beşte bir hisse, beş parçaya ayrılır. Bunlardan Allah’ın ve Hz. Peygamber’in payı bir kabul edilir. Bu da mü’minlerin ihtiyaçları için harcanır. İkinci hisse zengin veya fakir olmalarına bakılmaksızın Hz. Peygamber’in akrabalarına dağıtılır. Geriye kalan üç hisse de yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilir. Râzî ise bu hususta İmam Şâfiî’nin görüşünün daha isabetli olduğunu belirtir.⁶²³

Ayetin zahiri, ganimetin savaşçılar arasında eşit bir şekilde dağıtılmasına delalet etmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber’in uygulamalarına bakıldığında bu paylaşımın eşit olmadığı görülmektedir. Zira Hz. Peygamber, atlı bir savaşçıya ganimetten iki pay verirken yaya olana bir pay vermiştir. Çünkü hem atın belli bir masrafı hem de atlı savaşçının meşakkati çok olduğundan cumhur, savaşa katılanlardan atlı olana iki, yaya olana bir pay verilmesini kabul etmişlerdir.⁶²⁴

Bir görüşe göre de ganimetler Hz. Peygamber’e aittir ve ganimeti ele geçiren gaziler arasında bölüştürülmez. Hz. Peygamber’in vefatından sonra gelen devlet başkanları için de bu hüküm geçerlidir. Yani devlet başkanı ganimeti gazilere verip vermeme hususunda serbest bırakılmıştır. Bu görüştekiler Mekke’nin fethi ve Huneyn’deki hadiseleri delil gösterirler. Hz. Peygamber Mekke’yi fethettiğinde orada bulunanlara lütfedip onları esir almadı ve Mekke’deki her malı sahibine iade ederek Müslümanlara ganimetten pay vermemesi bu görüşü desteklemektedir.⁶²⁵

İbn Âşûr, ayetteki “*onun yakınlarına*” ifadesinde Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber’in yakınlarını kendi malından hak sahibi olarak görmesi, Peygambere ikram etmesi şeklinde yorumlamaktadır. Yetimlere ve yolculara ganimetten pay verilebilmesi ise ancak ihtiyaç sahibi olmaları halinde mümkündür. Bu sınıflara ganimetten pay

⁶²¹ Ebû Dâvûd, Cihâd 121, 149; Nesâî, Fey 5.

⁶²² Kurtubî, VIII, s. 11.

⁶²³ Râzî, XV, s. 485; Serahsî, X, s. 9-10.

⁶²⁴ Cessâs, III, s. 76; Sâbûnî, Ahkâm Tefsîri, II, s. 65.

⁶²⁵ Kurtubî, VIII, s. 2.

ayrılmasındaki amaç, ganimetten elde edecekleri paya başka ihtiyaç sahibi ve benzeri kişilerin ortak olmamaları olarak açıklar.⁶²⁶

Yüce Allah savaş neticesinde, inananların elde edeceği ganimetlerin taksiminde Müslümanların heva ve hevesine yenik düşüp ihtiraslarının önüne geçmek için bu taksimatı onlara bırakmamış, bu ayet ile onlara yol göstermiştir. Böylelikle Müslümanlar arasında meydana gelecek olası bir ihtilafın önüne geçilmiştir.

Ganimetlerle ilgili bir başka ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁶²⁷

Rivayet edildiğine göre sahabiler, ele geçirilen ganimetlerden uzak durmuş, ona dokunmamışlardı. Ayet-i kerîme bu nedenle inmiştir. Bu ayetin fidyeyi mübah kılan ayet olduğu da söylenmiştir.⁶²⁸

Ayette düşmanlardan elde edilen ganimetlerden helal ve temiz olarak yenilebileceğine işaret edilmiştir. Ayette geçen “طَيِّبًا” lafzı, “en temiz kazançlarınızdan” anlamındadır. Çünkü elde edilen ganimet, Müslümanların Allah yolundaki cihadının bir semeresidir.⁶²⁹ Bu hususta Hz. Peygamber “Allah benim rızkımı, mızrağımın gölgesi altında kılmıştır.” buyurmuştur.⁶³⁰

Ayette geçen “helâl ve temiz olarak” lafzı hakkında Bursevî, bu ifade ile ilahi kınama sebebiyle ganimetin helal olmadığı hususunda Müslümanların içlerinde meydana gelen düşüncenin ortadan kaldırılmak istenmesinin hedeflendiğini belirtir. Çünkü bu ilahi azarı işiten bir Müslümanın zihninde ganimetin helal olmadığı düşüncesi hâsıl olur.⁶³¹

İbn Kesîr ise ganimet hakkında Hz. Peygamber’in “Benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey bana verildi. Bir aylık mesafeden düşmanımın kalbine korku salmakla yardım olundum, yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı. Benden önce hiç kimseye helal olmayan ganimetler bana helal kılındı, bana şefaât verildi, peygamberler kendi kavmine gönderilirken ben ise bütün insanlığa gönderildim.”⁶³² hadisini delil

⁶²⁶ İbn Âşûr, X, s. 9-13.

⁶²⁷ Enfâl: 8/69.

⁶²⁸ Râzî, XV, s. 512; Zemahşerî, II, s. 238.

⁶²⁹ Sâbûnî, II, s. 422.

⁶³⁰ Buhârî, Cihâd 88.

⁶³¹ Bursevî, III, s. 374.

⁶³² Bûhârî, Teyemmüm 1; Müslim, Mesâcid 1.

göstererek, Yüce Allah'ın artık ganimetlerden helal ve temiz olarak yiyin ayetinin indiğini belirtmiştir.⁶³³

Zuhaylî'ye göre ayet, ganimetin tamamının savaşa katılanların mülkü olmasını ve bu ganimetin de savaşa katılan askerler arasında eşit paylaşılması gerektiğini belirtir. Ancak Yüce Allah, aynı surenin kırk birinci ayetinde, ganimetin beşte birinin ayette zikredilen yerlere verilmesi gerektiğini açıklar. Yine bu ayet ile daha önceki ümmetler için yasak olan ganimetlerin Müslümanlara mübah kılındığı da açıklanmaktadır.⁶³⁴

Cessâs, surenin kırk birinci ayetinde Yüce Allah'ın ganimetlerin beşte dördünün savaşa katılan mü'minlere ait kılındığını belirtir. Bu da onların bu payda mâlik olmalarını gerektirmektedir. Aynı şekilde "*Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin*" ayeti, elde edilen ganimeti savaşa katılan Müslümanlara izafe ettiğine göre bu, onların ganimete malik olmalarını gerektirmektedir. Çünkü ganimet lafzı burada mutlak olarak kullanılmıştır. Ganimet malları için "*iyiyin*" ifadesinin önceki cümleye atfedilmesi, surenin kırk birinci ayetinin içerdiği mülk edinme manasına aykırı düşmemektedir. Bu, "Mülk edindiğiniz şeyi yiyin" demek gibidir. Burada "*iyiyin*" lafzının mutlak olarak kullanılması, o şeye mâlik olmaya engel teşkil etmez.⁶³⁵

Ayetin son kısmında geçen "*Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*" bölümü ile ilgili Zemahşerî, size izin verilmeden önce kendinize fidyeyi helal sayarak yapmış olduğunuz aşırılıktan sonra Yüce Allah'tan sakınırsanız, O da sizi bağışlar, size merhamet eder ve tevbelerinizi kabul edeceğini belirtir.⁶³⁶

Ayet, Yüce Allah'ın insanlar için birçok rızık kapıları yarattığına işaret etmektedir. İnsanın rızık kazanma yollarından biri de ganimetlerden sağlanacak menfaatlerdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Allah'ın rızası doğrultusunda hareket edilmeli, helal ve temiz olan istenmelidir.

İslam cihada önem vermiştir. Çünkü cihad sayesinde insanlara ilâhi mesajlar ulaştırılır. İslam'ın yayıldığı coğrafyalara bakıldığında birçok bölgeye İslam'ın cihad ile gittiği görülür. Yüce Allah'ın emir ve yasaklarının insanlara ulaşmasında etkili olan bu cihad hareketlerinin başarılı olması ise savaşa katılan askerlerin motivasyonunun

⁶³³ İbn Kesîr, IV, s. 90.

⁶³⁴ Zuhaylî, X, s. 77.

⁶³⁵ Cessâs, III, s. 95.

⁶³⁶ Zemahşerî, II, s. 238.

yüksek olmasına bağlıdır. Zafer kazanıldığında elde edilecek ganimetin askerler arasında dağıtılacak olması hem insanların cihada rağbetini arttıracak hem de askerlerin motivasyonunu yükseltecektir. Bu da bize ganimetin önemini göstermektedir.

3.3.1.2.5. Savaşta İlahi Yardım

Yirmi üç yıllık risalet döneminde Hz. Peygamber ve ashabı küçük ya da büyük çapta birçok savaşa katılmışlardır. Bu savaşların her biri, Müslümanların geleceği hakkında dönüm noktası niteliğinde öneme sahip olmuştur. Özellikle de Bedir Savaşı bu açıdan son derece önemlidir. Bedir Savaşı'nın Müslümanlar için bir ölüm kalım savaşı olması, yenilmeleri durumunda yeryüzünde Allah'a ibadet edecek hiç kimsenin kalmayacak olması bu savaşta ilahi yardımın ehemmiyetinin daha çok olmasını sağlamıştır. Bedir Savaşı'nın anlatıldığı Enfâl suresinde Müslümanlara ilahi yardımların yapıldığına dair birçok ayet-i kerîme mevcuttur.

Enfâl suresine bir bütün olarak bakıldığında Bedir Savaşı'nın başladığı andan, savaşın sonuna kadar ilahi yardımın Müslümanlarla birlikte olduğu görülür. Surede Müslümanların meleklerle desteklenmesi, düşman sayısının az gösterilmesiyle beraber Müslümanların sayısının düşmana az gösterilmesi ve inananların içlerindeki tedirginliğin yok edilebilmesi için yağmur yağdırılması gibi birçok ilahi yardımı görebilmek mümkündür.

Surede, Bedir Savaşı'ndaki ilahi yardım ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, “Ben size art arda bin melekle yardım ediyorum” diye cevap vermişti.”*⁶³⁷

Müslümanlar Bedir Savaşı'nda hem hazırlık hem de güç bakımından Mekkeli müşriklere göre daha zayıftı. Bu bakımdan kendilerinden daha güçlü olan müşrikler karşısında zafer elde edebilmek için ilahi yardıma ve morale ihtiyaçları vardı. Müşriklerle savaş kaçınılmaz hale geldiğinde Müslümanlar iman ve tevekküllerinin gereği olarak Yüce Allah'a sığındılar ve O'ndan yardım dilediler.⁶³⁸

Hz. Ömer, Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in Yüce Allah'a nasıl dua ettiğini şöyle anlatıyor. “Bedir günü, Hz. Peygamber kendi ashabının üç yüz on yedi, müşriklerin ise bin kişi kadar olduklarını görünce hemen kibleye döndü, ellerini semaya

⁶³⁷ Enfâl: 8/9.

⁶³⁸ Karaman ve diğerleri, II, s. 669.

kaldırdı ve Cenâb-ı Hakk’a yalvarmaya başladı: ‘Allah’ım bana olan vaadini yerine getir, vaad ettiğini ver! Allah’ım eğer şu Müslüman topluluğunu helak edecek olursan yeryüzünde şirk koşmadan sana ibadet eden hiç kimse kalmayacak!’ Hz. Peygamber ellerini her seferinde biraz daha yukarı kaldırarak Rabbine yalvarıyordu. Öyle ki abası omuzundan düştü. Hz. Ebubekir gelip Hz. Peygamber’in abasını yerden alıp omuzuna örttü ve onu kucaklayarak şöyle dedi: ‘Yâ Resulüllah! Artık yeter, Rabbin sana vaad ettiğini kesin olarak verecektir!’ Bu olay üzerine ayet-i kerîme inmiştir.⁶³⁹

Râzî, müfessirlerin çoğunun Yüce Allah’ın Bedir günü melekleri yeryüzüne indirdiğini ve meleklerin inkârcılarla savaştığı hususunda icma ettiklerini belirtir. İbn Abbas (ra) ise meleklerin fiilen savaşıp savaşmadığı hususunda, “Melekler, Bedir Savaşı’ndan başka bir günde savaşmamışlardır. Bedir’in dışındaki savaşlarda ise melekler sadece sayı ve destekçi olarak hazır bulunuyorlar ne savaşıyorlar ne de vuruşuyorlardı.” demiştir.⁶⁴⁰

Bir rivayete göre Cebrâîl’in, Bedir Savaşı’nda Hz. Ebu Bekir’in de içlerinde bulunduğu tarafa beş yüz melek, Mikail’in de Hz. Ali’nin içlerinde bulunduğu tarafa beş yüz melek insan suretinde indiği, üzerlerinde beyaz sarık ve elbiselerin bulunduğu ve meleklerin sarıklarının uçlarını omuzlarından sarkıtarak savaştıkları görülmüştür.⁶⁴¹

Ayette geçen “mürdifîn” kelimesi bir kıraate göre “mürdefîn” olarak da okunmaktadır. Bu şekliyle ayetin anlamı şöyle olur; “Melekler Müslüman askerlerin önünde ya da arkasında bulunuyorlardı.”⁶⁴² Ayetteki “istiğâse” kelimesi ise yardım ve medet istemek anlamındadır. Bu kelime Müslümanların, Mekkeli müşriklerle savaşacakları kesinleşince Yüce Allah’a yakarmaya ve dua etmeye başlamaları anlamına gelir.⁶⁴³

Âlimler meleklerin mü’minlere yaptıkları yardımın şekli hakkında ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin bir kısmı meleklerin mü’minlerle beraber savaştıklarını, bir kısmı da bu yardımın, mü’minlerin kalplerine kuvvet vererek ve onlara galip geleceğini bildirmek, inkârcıların kalplerine ise korku vermek suretiyle gerçekleştiğini söyler. Netice olarak melekler savaşta kendilerine ihtiyaç duyulduğunda bizzat savaşa

⁶³⁹ Müslim, Cihâd 58; Tirmizî, Tefsir 8; Kurtubî, VII, s. 370; Beydâvî, III, s. 51; İbn Kesîr, IV, s. 18; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 94-95.

⁶⁴⁰ Râzî, XV, s. 459.

⁶⁴¹ Zemahşerî, II, s. 200.

⁶⁴² Ebu’s-Suûd, IV, s. 7.

⁶⁴³ Neseî, I, s. 633.

katılmışlardır. Bizzat savaşa katılmaya ihtiyaç olmaması ve inananların kalplerini güçlendirmek için orada bulunmalarını söylemek her ne kadar mümkün olsa da müfessirlerin çoğunluğuna göre melekler Bedir Savaşı'nda bizzat savaşmışlardır.⁶⁴⁴

Bedir Savaşı'ndaki meleklerin İslam ordusuna yardımını Âl-i İmrân suresinde⁶⁴⁵ de zikredilmiştir. Orada öncelikle üç bin melek ile yardım edileceği, yetmediği takdirde iki bin melek daha gönderileceği böylelikle yardımcı meleklerin sayısının beş bine çıkarılacağı müjdelenmiştir. Açıklamaya çalıştığımız bu ayette ise yardıma gönderilen melek sayısı “ardı ardına gelen bin kişilik kuvvet” şeklinde ifade edilmiştir. Rakamlar arasında ilk bakışta bir uyumsuzluk görünse de Arapça'daki ifade özelliği veya hadisenin tarihi bağlamı ve konusu göz önüne alındığında herhangi bir uyumsuzluğun bulunmadığı görülecektir. Çünkü Araplar “birçok” yerine “bin, binlerce” kelimelerini de kullanmaktadırlar.⁶⁴⁶

Ayette, Müslümanlar düşman karşısında üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirip sabrettiğinde, Yüce Allah'ında yardımıyla onları destekleyeceği belirtilmiştir. Yine ayet, mü'minlerin en ümitsiz oldukları zamanlarda bile fiili olarak bütün imkânları hazırladıktan sonra Allah'a dua etmeye çağırılmaktadır. Bu samimi yakarış sayesinde Yüce Allah'ın duaya icabet edeceği bildirilmiştir.

Konu ile ilgili bir başka ayet şöyledir:

*“Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Muhakkak ki Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁶⁴⁷

Sâbûnî, Yüce Allah'ın Bedir Savaşı'nda Müslümanlara yardım etmesini, onlara zaferi müjdelemesi ve ruhlarının sükûnet bulması için olduğunu belirtir. Gerçekte galibiyet ancak Yüce Allah'ın katındandır. Onun için mü'minler kendi güç ve kuvvetlerine güvenmemeli, Yüce Allah'ın yardımına güvenmelidir.⁶⁴⁸

Bursevî, ayetteki meleklerin Müslümanlara yardımının “*müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın*” ifadesiyle kayıtlanmasının, meleklerin savaşa bizzat katılmayıp, yalnızca Müslümanların kalplerini takviye etmek ve onların sayısını çok göstermek için olduğuna işaret eder. Eğer Yüce Allah melekleri bizzat savaşmaya göndermiş olsaydı,

⁶⁴⁴ Râzî, VIII, s. 349.

⁶⁴⁵ Âl-i İmrân: 3/124-125.

⁶⁴⁶ Karaman ve diğerleri, II, s. 670.

⁶⁴⁷ Enfâl: 8/10.

⁶⁴⁸ Sâbûnî, II, s. 387.

sadece bir melek bile bütün müşriklere yeterli gelirdi. Sadece Cebrâîl (as) bile bir sesle Semûd kavmini alt üst etmiş, Lût kavmini helak etmiştir.⁶⁴⁹ Bursevî'nin bu görüşü için şu değerlendirme yapılabilir. Semûd ve Lût kavimleri toplu helak olmayı hak etmişlerdi. Ancak Kureyş kabilesi Allah'ın merhamet göstermesiyle toplu helak olmamıştır. Bilakis Yüce Allah, onların içerisinde küfürde aşırı giden elebaşlarını Bedir'de helak etmiş, diğer müşriklere de iman etmeleri için fırsat vermiştir.

Ebu's-Suûd da ayetteki “*müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın*” ifadesinin, meleklerin Bedir Savaşı'nda bilfiil savaşmadıklarını açıkça ifade ettiğini belirtir.⁶⁵⁰ Râzî de meleklerin Bedir Savaşı'nda bizzat savaşmak için bulunmadıklarını, meleklerin Müslümanlara yardımının müjde şeklinde tahakkuk ettiğini belirtir.⁶⁵¹

Ayetteki “*Yoksa yardım ancak Allah katındandır.*” kısmı hakkında Kurtubî, Yüce Allah burada galibiyetin ve yardımın meleklerden olmadığına bizzat kendi katından geldiğine dikkat çektiğini belirtir. Yani Yüce Allah'ın yardımı olmasaydı, meleklerin sayıca çok olmalarının bir faydası olmazdı. Yüce Allah'tan mü'minlere gelen yardım kılıçla değil, hüccet ile olmuştur.⁶⁵²

Ayette meleklerin mü'minlere Bedir Savaşı'ndaki yardımı ile ilgili âlimlerin çeşitli görüşleri olsa da burada önemli olan husus, her ne şekilde olursa olsun Yüce Allah'tan gelen ilahi yardımın bir şekilde mü'minlere ulaşmış olmasıdır.

İlahi yardım ile ilgili bir başka ayet de şöyledir:

“*Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı (yere) sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu.*”⁶⁵³

Savaşın gündüz yapıldığı eski zamanki savaşlarda, geceleyin istirahat etmek isteyen askerler, savaş korkusu nedeniyle çoğu zaman uykusuz kalırdı. Bu ise askerlerin fiziksel ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmelerine neden olurdu. Bedir günü Müslümanlara olan ilk ilahi yardım, onların melekler ile desteklenmesidir.

⁶⁴⁹ Bursevî, III, s. 318.

⁶⁵⁰ Ebu's-Suûd, IV, s. 8.

⁶⁵¹ Râzî, XV, s. 460.

⁶⁵² Kurtubî, VII, s. 371.

⁶⁵³ Enfâl: 8/11.

Onlara uyku halinin verilmesi ve yağmur yağdırılması ile de bu destek devam etmiştir.⁶⁵⁴

Mâverdî, Yüce Allah'ın o gece Müslümanlara uyku verme lütfunda bulunmasının iki hikmetinin olduğunu söyler. Birincisi, Müslümanların dinlenmelerini sağlayarak ertesi gün meydana gelecek savaşa onları güçlendirmesi, diğeri ise kalplerinden korkunun giderilmesiyle onlara güvenlik sağlamasıdır. Nitekim güvenlik uyutur, korku ise uykusuz bırakır.⁶⁵⁵

Râzî, ayette zikredilen ilahi yardımın ikinci şekli olan yağmurun yağdırılması hususunda; Kureyş ordusunun suyun bulunduğu yere daha önceden gelerek orayı istila ettiğini belirtir. Böylece Kureyş, zaferin ve üstünlüğün kendilerine ait olacağına inanıyordu. Bu arada İslam ordusunun su ihtiyacı oluştu ve susuzluktan dolayı endişeye kapıldılar. Hem içmek için hem de temizlenmek için suya ihtiyaçları vardı. Çünkü mü'minlerin birçoğu ihtilam olmuştu. Bulundukları konumun toprak yapısının zayıf olması da bu sıkıntılara eklenmişti. Bu gibi sıkıntılardan dolayı mü'minlerin kalplerinde bir korku meydana geldi. Yüce Allah yağmuru yağdırdığında, yağın bu yağmur, ilahi yardım ve galibiyetin mü'minlerden yana olacağına bir delil oldu.⁶⁵⁶

İbn Kesîr'de bu hususta Urve b. Zübeyr'in şu rivayetini aktarır: “Yüce Allah gökten bizlere bir yağmur gönderdi. Bulunduğumuz yer çok yumuşak bir yapıya sahipti. Yağmurun yağmasıyla yerimiz sertleşti. Mü'minler rahat harekât kabiliyetine sahip oldular. Kureyş ise öyle bir çamura maruz kaldı ki yerlerinden kımlıdayamaz bir hale geldi.”⁶⁵⁷

Zuhaylî, ayet-i kerimenin Müslümanların uyku halinin yağmurdan önce, Ramazan ayının on yedinci gecesinde meydana geldiğine işaret ettiğini belirtir. Mücahid ve İbn Ebî Necîh ise yağmurun Müslümanların uyku halinden önce yağdığını söylemişlerdir.⁶⁵⁸

Nesefî, ayetteki “*sizden şeytanın vesvesesini gidermek*” ifadesinin, şeytanın Müslümanları susuz kalmakla ya da ihtilam olma sebebiyle cünüplükle korkutmasını önlemek manasına geldiğini belirtir. Çünkü ihtilam vb. şeyler şeytandandır. Şeytan

⁶⁵⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 670.

⁶⁵⁵ Kurtubî, VII, s. 372.

⁶⁵⁶ Râzî, XV, s. 461-462.

⁶⁵⁷ İbn Kesîr, IV, s. 24.

⁶⁵⁸ Zuhaylî, IX, s. 267.

mü'minlere “Siz böyle cünüp ve pis bir şekilde savaşı sürdürürseniz, galibiyet elde edemezsiniz” diye vesvese veriyordu.⁶⁵⁹

Ayette geçen “*kalplerinizi pekiştirmek*” tabiri hakkında Râzî, yağmurun yağması sebebiyle Müslümanların kalplerinin kuvvet bulup, yaşadıkları korku ve dehşetin yok olması anlamına geldiğini belirtir.⁶⁶⁰

“*Ayaklarınızı sağlam bastırmak için*” ifadesi hakkında Beydâvî, Yüce Allah’ın yağmur yağdırması sebebiyle mü’minlerin ayaklarının kuma batmasını engellemek ya da kalplerin takviye edilmesiyle ayakların savaşta sabit kalmasını sağlamak anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁶¹

Ayet-i kerimenin her bir kelimesinde Yüce Allah’ın mü’minlere yardımı görülebilmektedir. Bu ayet ile Bedir Savaşı’nda Müslümanların zafer elde etmesinin Yüce Allah’ın mutlak yardımı ile olduğu vurgulanmıştır.

Yüce Allah konu ile ilgili başka bir ayette şöyle buyurmuştur:

“*Hani Rabbin meleklere, ‘Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun (onların) boyunlarının üstüne. Vurun onların bütün parmaklarına’ diye vahiy ediyordu.*”⁶⁶²

Meleklerden oluşan takviye güce Yüce Allah’ın bilgi ve talimat vermesi, mü’minler için çok önemli bir manevi yardımı açıklamaktadır. Çünkü bu manevi destek ile inkârcıların kalplerine korku salındı. Psikolojik savaşın en önemli hedeflerinden biri de düşmanı korkutmak, gözünü yıldırma ve moralini bozmaktır. Yüce Allah melekleri aracılığıyla Müslümanlar lehine bunu sağlamıştır. Meleklerle yönelik “*Vurun boyunlarının üstüne.*” ifadesi de meleklerin bu savaşa fiilen ve muharip olarak katıldıklarına işaret etmektedir.⁶⁶³

Ayette geçen “*Ben sizinle beraberim*” ifadesi hakkında Râzî, Yüce Allah meleklerle, “Ben mü’minlerle beraberim. Siz de mü’minlere yardım edin ve onları destekleyin” diye vahyettiğini belirtir. Çünkü bu ifadeden maksat, korkuyu

⁶⁵⁹ Neseff, I, s. 634.

⁶⁶⁰ Râzî, XV, s. 462.

⁶⁶¹ Beydâvî, III, s. 52.

⁶⁶² Enfâl: 8/12.

⁶⁶³ Karaman ve diğerleri, II, s. 671.

gidermektir. Melekler ise inkârcılardan korkmazlar. Orada asıl korku yaşayanlar melekler değil mü'minlerdi.⁶⁶⁴

Mâturîdî ayette geçen “*İman edenlere sebat verin*” ifadesi ile sebatlarını ve cesaretlerini kaybetmiş olan Müslümanlara güven verilmesi ve yardım edilmesini Yüce Allah’ın meleklerle emrettiğine işaret edildiğini belirtir. Çünkü mü'minler sayı bakımından az ve teçhizat bakımından güçsüz olmalarına rağmen Yüce Allah’a yönelmişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah da mü'minler için, korkuyu güvenle, zayıflığı ise kuvvet ve yardımla değiştirdi.⁶⁶⁵

Râzî, ayetteki “*Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım*” ifadesinde, Yüce Allah’ın mü'minlere verdiği büyük nimetlerden birine işaret edildiğini belirtir. Nefsin komutanı kalptir. Yüce Allah onu kuvvetlendirip, ondaki korkuyu gidermek anlamında, inananların kalplerini pekiştirdiğini beyan edince, bu ayet ile de inkâr edenlerin kalplerine korku ve dehşet saldıgını bildirmiştir. Dolayısıyla bu da ilahi yardımlardan bir diğeridir.⁶⁶⁶

Ayetin son kısmındaki “*Şimdi vurun boyunlarının üstüne.*” ifadesindeki vurma emri ya meleklerle ya da mü'minlere yapılmıştır. Şayet bu emir meleklerle verilmişse bu ifade, meleklerin fiili olarak savaşa katıldıklarının kanıtıdır. Burada dikkat çekilen husus, öldürücü darbe mahiyetindeki ilk vuruş ile müşriklerin bir daha yerlerinden kalkamaması ve hareket fırsatı bulamamasıdır. “*Vurun, onların bütün parmaklarına*” ifadesiyle de müşriklerin silah kullanmada harekât kabiliyetlerini etkisiz hale getirilerek onların el ve ayaklarına vurucu darbenin indirildiğine burada vurgu yapılmaktadır.⁶⁶⁷

Ayette mü'minlere yapılan ilahi yardımın farklı boyutlarına dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla fiziki yönden olduğu gibi psikolojik yönden de mü'minler desteklenmiştir. Böylelikle Müslümanlara zafer kazandırılmış, kâfirlerin ise güçleri ve itibarları zayıflamıştır.

Mü'minlere yapılan ilahi yardımlardan bir diğeri hakkında Yüce Allah Enfâl suresinde şöyle buyurmaktadır:

⁶⁶⁴ Râzî, XV, s. 463.

⁶⁶⁵ Mâturîdî, V, s. 163.

⁶⁶⁶ Râzî, XV, s. 463.

⁶⁶⁷ Neseffî, I, s. 635.

*“Hani Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi bunlardan) kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.”*⁶⁶⁸

Yukarıdaki ayette Yüce Allah hem bu savaşın olmasını hem de mü'minlerin yenmelerini arzuladığı için bunun maddi boyutunun yanında stratejik ve psikolojik sebeplerini de hazırlamış ve yaratmıştır.⁶⁶⁹ Yüce Allah, Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber uykudayken müşriklerin sayısını ona az göstermiştir. Hz. Peygamber de ashabına bu rüyayı bildirmiştir. Bunun üzerine ashap “Hz. Peygamber'in rüyası doğrudur ve gerçekten müşriklerin sayısı azdır” demişlerdir. İslam ordusunun psikolojik yönden güçlü olması da bu rüyadan dolayıdır.⁶⁷⁰

Yazır, eğer Yüce Allah düşman askerlerinin sayısını aslında olduğu gibi çok gösterseydi, mü'minlerin yılgınlık gösterip münakaşa edeceklerini ve savaş hakkında anlaşmazlığa düşeceklerini belirtir. Mü'minlerden bir kısmı bu konuda sebat edecek bir kısmı da savaştan çekilmeyi düşünecekti. Fakat Yüce Allah müşriklerin dış görünümü itibariyle çokluklarını değil, hakikatteki zayıflıklarını ve değersizliklerini gösterdi.⁶⁷¹

Ayette zikredilen, düşmanın az gösterilmesi ile ilgili hadisenin düşman tarafı için de söz konusu olduğunu Yüce Allah bir sonraki ayette şöyle buyurmuştur:

*“Hani karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür.”*⁶⁷²

Ayette Bedir Savaşı'nda Yüce Allah, müşriklerin sayısını mü'minlere az gösterdiği gibi mü'minlerin sayısını da müşriklere az gösteriyordu. Zemahşerî, Allah'ın, müşriklerin sayısını mü'minlere az göstermesinin nedenini, Hz. Peygamber'in rüyasının doğru çıkartmak için olduğunu belirtir.⁶⁷³

⁶⁶⁸ Enfâl: 8/43.

⁶⁶⁹ Karaman ve diğerleri, II, s. 694.

⁶⁷⁰ Bursevî, III, s. 349.

⁶⁷¹ Yazır, IV, s. 235.

⁶⁷² Enfâl: 8/44.

⁶⁷³ Zemahşerî, II, s. 225.

Mü'minlerin düşman askerlerinin sayısını az görmeleri ile ilgili İbn Mes'ûd (ra) şöyle demiştir: “Onlar Bedir gününde gözümüze öyle az gösterildi ki yanımdaki kişiye: ‘Onların sayısı yetmiş kişi kadar var mı?’ diye sordum. O da ‘Hayır, yüz kişi kadar olabilirler’ dedi. Nihayet onlardan bir kişiyi esir alınca ‘Kaç kişisiniz?’ diye sorduk. O da ‘Biz bin kişiyiz’ diye cevap verdi.”⁶⁷⁴ Hatta Ebû Cehîl, Müslümanların sayıca azlığına işaret ederek, “Hz. Peygamber ve arkadaşlarının sayısı bir deveyi yiyenler kadardır” demiştir.⁶⁷⁵

Allah-ü Teâlâ, Bedir Savaşı başlamadan önce mü'minlerin sayısını müşriklere az göstermişti ki onlar, inananlara karşı daha cüretkâr davranıp gereken hazırlık ve tedbiri almasınlar. Savaş başladıktan sonra Yüce Allah Müslümanların sayısını öyle çok gösterdi ki onlar, Müslümanların sayısını kendilerinin iki katı büyüklüğünde gördüler. Bu sebeple de müşrikler çok büyük bir korku ve dehşete kapıldılar.⁶⁷⁶

Ayetler, Yüce Allah'ın Bedir Savaşı'na doğrudan müdahale ettiğine işaret ettiğini göstermektedir. Bu nedenle savaşın her anında Cenâb-ı Hakk'tan gelen ilahi yardımı görülebilmektedir.

Yüce Allah'ın mü'minlere yardımı ile ilgili başka bir ayet de şöyledir:

*“Seni bizzat kendi yardımıyla ve mü'minlerle destekleyen O dur.”*⁶⁷⁷

Cenâb-ı Hakk'ın Bedir günü nusretiyle Müslümanları güçlendirip inananlara yardım etmesi hususunda Râzî, Yüce Allah'ın bu yardımını sadece Bedir gününe hasretmenin hatalı olacağını ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber'in hayatı boyunca yaşayışı her an ilahi bir müdahale altında gerçekleşmiştir.⁶⁷⁸

Ayet, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e ve mü'minlere yeterli geleceğini açıklamaktadır. Allah'ın, Hz. Peygamber'i geçmişte olduğu gibi gelecekte de destekleyeceğinin delili olarak gösterilebilir.⁶⁷⁹

Konu ile ilgili son ayet de şöyledir:

*“Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter.”*⁶⁸⁰

⁶⁷⁴ İbn Kesîr, IV, s. 70.

⁶⁷⁵ Beydâvî, III, s. 61.

⁶⁷⁶ Ebu's-Suûd, IV, s. 24.

⁶⁷⁷ Enfâl: 8/62.

⁶⁷⁸ Râzî, XV, s. 501.

⁶⁷⁹ Ebu's-Suûd, IV, s. 33.

⁶⁸⁰ Enfâl: 8/64.

İbn Abbas (ra) bu ayetin Hz. Ömer'in Müslüman olması hakkında nazil olduğunu söyler. Hz. Peygamber ile birlikte otuz üç erkek ve altı kadın Müslüman olmuştu. Hz. Ömer ile beraber bu sayı kırka ulaşır.⁶⁸¹

Zemahşerî, bu ayetin Bedir Gazvesi'nde savaş başlamadan önce Beydâ denilen bölgede nazil olduğunu söyler.⁶⁸² Bir görüşe göre bu ayet Mekke döneminde nazil olmuş ve Hz. Peygamber'in emriyle Medenî olan bir sure içine yazılmıştır.⁶⁸³ İbn Kesîr ise bu görüşe karşı çıkarak ayetin Medenî olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Ömer'in müslüman oluşu Habeşistan'a hicretten sonra ve Medine'ye hicretten önce idi.⁶⁸⁴

Ayette geçen “Allah’ın yeter olması” ifadesi, surenin altmış ikinci ayetinde Hz. Peygamber için, burada ise ümmetin geneli için zikredilmiştir. Bu yeterlilikle ilahi yardıma güven duygusunun geliştirilmesi murat edilmiştir. Bu manada Yüce Allah, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına moral ve güven vermekte, kendi rızası uğruna savaştıkları müddetçe zaferin kendilerinde olacağını müjdelemektedir.⁶⁸⁵

Mezkûr ayetler Allah’ın rızasına uygun davranıldığı sürece Allah’ın yardımının mü’minlerle beraber olacağını gösterir. Allah’ın yardımı ise bazen Müslümanlara moral verme, düşmanın moral ve motivasyonunu bozma, bazen de bizzat melekleri gönderme gibi çeşitli şekillerde olabilir.

3.3.1.2.6. Savaştan Kaçma

Kur’ân-ı Kerîm, askeri stratejinin gerekli gördüğü düzenli bir geri çekilmeyi yasaklamaz. Düşmanın saldırı gücünün çok büyük boyutlara ulaştığı durumlarda inananların savaştan geri çekilmeleri makul görülebilir.

Enfâl suresinde savaştan kaçma hususundaki ayetler; mü’minler ile kâfirler arasındaki ilk ciddi savaş olan Bedir Savaşı’nda, inananların kalplerini kuvvetlendirmek için nazil olmuştur. Yapılan savaş, iki cepheyi birbirinden ayırdığı gibi imanla küfrü de

⁶⁸¹ Beydâvî, III, s. 66; Kurtubî, VIII, s. 42; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 100.

⁶⁸² Zemahşerî, II, s. 234.

⁶⁸³ Kurtubî, VIII, s. 42.

⁶⁸⁴ İbn Kesîr, IV, s. 87.

⁶⁸⁵ Karaman ve diğerleri, II, s. 707.

birbirinden ayırmıştır.⁶⁸⁶ Bu hususla ilgili Yüce Allah Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Ey iman edenler. Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın).”*⁶⁸⁷

Ayette geçen “زَحْفًا” kelimesi “arkası üzerine sürünerek yürüme, akma” anlamına gelmektedir. Bebeklerin yavaşça sürünerek yürümeleri için de bu kelime kullanılır. Kelime bu ayette ise düşmana yönelmiş büyük bir ordu hakkında kullanılmıştır. Çünkü büyük bir ordu, çok kalabalık olmasından dolayı, son derece yavaş hareket eden tek bir cisim gibi görünür. Yine ayette “الْأَنْبَارَ” kelimesinin özellikle kullanılması, savaştan kaçan kişinin yaptığı eylemi kötölemek ve düşman karşısında bozguna uğramanın alçakça bir davranış olduğunu vurgulamak içindir.⁶⁸⁸

Savaştan kaçmak, Kur’an’a ve İslam âlimlerine göre helak edici büyük bir günahdır. Müslümanların savaştan kaçması ile alakalı İbnü’l-Mâcişûn, İmam Mâlik’ten rivayetle şöyle demektedir: “Bu konuda düşmanın kaç kat fazla olduğu, gücü ve hazırlığı ile ilgili hususlar göz önünde bulundurulur. Eğer müşriklerin sahip olduğu silah, teçhizat gibi kuvvet gücü Müslümanlardan iki kat fazla ise yüz savaşçının da yüz savaşçıdan kaçması caiz olur.” Bu konuda cumhurun görüşü ise yüz kişinin ancak iki yüz kişiden daha fazla düşman askeri ile karşılaşması halinde Müslümanların kaçmaları helal olur. Bununla beraber düşmana sabretmek ise daha güzeldir.⁶⁸⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah Âl-i İmrân⁶⁹⁰ ve Tevbe suresinde⁶⁹¹ savaş meydanını terk edenleri kınamıştır. Ayrıca savaştan kaçmanın büyük günahlar arasında sayılması ile ilgili bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Helak edici yedi şeyden kaçının. Bunun üzerine ‘Ey Allah’ın Resulü onlar nedir?’ diye sorulunca Hz. Peygamber: ‘Allah’a şirk koşturmak, büyü yapmak, bir kişiyi haksız yere öldürmek, faiz

⁶⁸⁶ Sabûnî, Ahkâm Tefsîrî, II, s. 54.

⁶⁸⁷ Enfâl: 8/15.

⁶⁸⁸ Bursevî, III, s. 23.

⁶⁸⁹ Kurtubî, VII, s. 380; Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafîd, Bidâyetü’l-Müctehîd ve Nihâyetü’l-Muktesîd, çev. Ahmet Meylani, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, II, s. 162.

⁶⁹⁰ Âl-i İmrân: 3/155

⁶⁹¹ Tevbe: 9/25-26

yemek, yetim malı yemek, savaşta düşmandan kaçmak ve iffetli bir kadına iftira atmak”⁶⁹² cevabını vermiştir.

İslam âlimleri savaştan kaçmanın yasaklanması hükmünün, Bedir Savaşı’na özel olarak mı yoksa tüm savaşlar için mi geçerli bir hüküm olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir görüşe göre bu hüküm, Bedir Savaşı’nda düşmana akasını çevirip savaştan kaçan kimselere mahsustur. Bu görüşün dayanağı olarak iki delil ileri sürülmüştür. Birinci delil, Hz. Peygamber’in Bedir’de hazır bulunmasıydı. İnananların, Hz. Peygamber’in yüceliği ve Allah’ın O’na yardımını vaad etmesine rağmen, onların Bedir’i terk etmemeleri gerekirdi. İkinci delil ise Yüce Allah’ın, Bedir Savaşı’na katılan Müslümanlar hakkında işi sıkı tutmasıdır. Çünkü Bedir Savaşı Müslümanların ilk ciddi cihad hareketidir. Eğer Müslümanlar burada bozguna uğrasaydı Müslümanlar için büyük zararlar ortaya çıkabilirdi. Diğer görüşe göre ise hüküm bütün savaşlar için geçerlidir. Bunun delili ise ayetin umumi bir ifadeye sahip olmasıdır. Râzî de bu görüşü destekler.⁶⁹³

Savaştan kaçma konusu ile ilgili Enfâl suresindeki bir başka ayet şöyledir:

*“-Savaş stratejisi olarak düşmanı vurmak için çekilme veya diğer bir birliğe katılma durumu hariç- böyle bir (savaş) gününde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah’ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Orası ne kötü varılacak yerdir!”*⁶⁹⁴

Kurtubî, savaş taktiği gereği bir taraftan diğer bir tarafa geçip yer değiştiren kimsenin savaştan kaçmış sayılmayacağını belirtir. Aynı şekilde savaş sırasında Müslüman bir birliğe katılarak onların desteğini alıp tekrar savaşa katılma niyetiyle savaştan geri çekilen kimse de savaş kaçkını sayılmaz.⁶⁹⁵

Savaştan kaçma ile ilgili Hz. Peygamber’in içlerinde Abdullah b. Ömer’in (ra) de bulunduğu askeri birliği savaşa gönderme hadisesi de önem arz etmektedir. İbn Ömer (ra), bazı arkadaşlarıyla beraber çatışma esnasında savaştan geri çekilmişlerdi. Sonradan çok pişmanlık duyup yaptıklarının bir firar olduğuna kanaat getirerek

⁶⁹² Buhârî, Vasâyâ 23; Müslim, İman 145.

⁶⁹³ Râzî, XV, s. 465-466.

⁶⁹⁴ Enfâl: 8/16.

⁶⁹⁵ Kurtubî, VII, s. 383.

“Medine’ye gidip durumu Hz. Peygamber’e haber verelim” dediler. Sabah namazından önce Hz. Peygamber’e durumu arz ettiler. O da şöyle dedi: “Siz savaştan kaçanlar değilsiniz, tekrar savaşmak üzere geri çekilenlersiniz.” Bunun üzerine İbn Ömer ve arkadaşları Peygamberimizden özür dilemiş, Hz. Peygamber de: “Müslümanlar geri çekildiklerinde takviye kuvvet için geldikleri birlik benim.” buyurmuştur.⁶⁹⁶

Bir diğer rivayete göre bir kimse Kadisiye Savaşından kaçarak Medine’de bulunan Hz. Ömer’in yanına gelerek şöyle dedi: “Ey mü’minlerin emiri, helak oldum, çünkü savaştan kaçtım.” dedi. Bunun üzerine ise Hz. Ömer: “Ben kendisine sığındığın ve yardımını aldığın birliğim.” dedi.⁶⁹⁷

Mezkûr ayetlerde savaşılan düşman sayısı bire iki, bire on bile olsa gerektiğinde mü’minler Yüce Allah’ın yardımına güvenerek savaşa girmeye ve direnmeye teşvik edilmiştir. Askeri birlikler fiilen çarpışırken içlerinden bir kısmının savaş gereği olmaksızın geri çekilmeleri hem diğer arkadaşlarına zarar vermemek hem de savaş kazanma şansını azaltmamak için şiddetle yasaklanmıştır.⁶⁹⁸

Ayetler Müslümanların ancak Allah rızası uğrunda savaşmaları gerektiğini bildirmektedir. Bunun için savaşın bütün zorluklarına göğüs germek gerekir. Zaruri durumlarda savaştan geri çekilmek mümkündür. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, bir kişinin savaştan kaçması, belki bir birliğin dağılmasına, bir birliğin dağılması da koca İslam ordusunun yenilgisine sebep olabilir.

3.3.1.3. Antlaşma

Uluslararası ilişkilerde barışın en somut göstergesi antlaşmalardır. Devletler veya devletlerarası kuruluşlar diplomasiden sınır güvenliğine, kültürel konulardan ticarete kadar birçok alanı antlaşmalarla düzenler. Antlaşma kavramı ile genelde uluslararası hukukun bu sahada kendilerine yetki tanıdığı kişiler arasında “uluslararası hukuka uygun bir şekilde hak ve yükümlülükler doğuran, bunları değiştirebilen veya sona erdiren irade beyanlarının uyuşması” anlamındaki hukuki işlemler

⁶⁹⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd 106; Tirmizî, Cihâd 36.

⁶⁹⁷ Kurtubî, VII, s. 383.

⁶⁹⁸ Karaman ve diğerleri, II, s. 674.

kastedilmektedir. Bu husus aralarında mahiyet farkları bulunmakla birlikte İslam hukuku kaynaklarında, “sulh, ahd, silm, akd, eman, zimmet” gibi kavramlarla ifade edilmiştir.⁶⁹⁹

Risâlet dönemi boyunca müşrik, münafık ve Yahudilerden bazı grup ve kabileler Hz. Peygamber’le; düşmanla işbirliği yapmama, birbirine saldırmama ve birbirlerinin hak ve hukukuna saygı gösterme gibi konularda antlaşmalar yapıyorlardı. Ancak bir müddet sonra yaptıkları bu antlaşmayı bozuyorlardı. Doğal olarak bir topluluğun yapılan sözleşmeleri bozarak Müslümanlara karşı hareket etme ihtimali her zaman mevcut olan bir durumdur.⁷⁰⁰

Yüce Allah, Enfâl suresinde Hz. Peygamber’in birtakım gruplarla yaptığı antlaşmalara dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

*“Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra da her defasında antlaşmalarını hiç çekinmeden bozan kimselerdir.”*⁷⁰¹

Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra karşılıklı fayda sağlamak amacıyla ilk olarak Yahudilerle bir antlaşma yaptı. Hz. Peygamber, onlarla iyi ilişkiler kurmak için elinden geleni yaptı. Çünkü onların İslam dinine müşriklerden daha yakın olduklarını hissediyordu. Bu nedenle ikisi arasında bir seçim yapma durumu söz konusu olsa Yahudileri müşriklere tercih ediyordu. Hz. Peygamber’in bunca iyi niyetine rağmen Yahudiler, O’nun sunduğu yüce ahlaki erdemlerden hoşnut olmuyorlardı. Bu nedenle yaptıkları tüm antlaşmalara rağmen her fırsatta Müslümanların aleyhine hareket ediyorlardı.⁷⁰²

Hz. Peygamber, Benî Kurayza Yahudileri ile de bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Benî Kurayza, Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhine hiçbir kişi veya topluluğa yardım etmeyecekler ve destekte bulunmayacaklardı. Durum böyle iken sözlerinde durmayıp Bedir Savaşı’nda müşriklere silah yardımıyla bulundular. Bunun üzerine Hz. Peygamber’e gelip hata ettiklerini beyan ederek özür dilediler. Daha sonra yeniden bir anlaşma daha yapıldı. Onu da Hendek Savaşında bozdular. Ka’b b. Eşref Mekke’ye giderek orada müşriklerle bir ittifak antlaşması yaptı. İşte bu ayetin nüzul sebebi bu hadiseler olmuştur.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Ahmet Yaman, “Sulh”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, s. 488.

⁷⁰⁰ Karaman ve diğerleri, II, s. 701-702.

⁷⁰¹ Enfâl: 8/56.

⁷⁰² Mevdûdî, II, s. 177.

⁷⁰³ Beydâvî, III, s. 64; Yazır, IV, s. 246.

Hız. Peygamber birçok grup ve kabilelerle saldırmazlık ve düşmanla işbirliği yapmama gibi konularda antlaşmalar yapıyordu. Ancak her defasında onlar yapılan bu antlaşmayı bozacak bir tutum sergiliyorlardı. Örneğin Hz. Peygamber ile antlaşması bulunan Benî Kaynuka Yahudileri, Bedir Savaşı'ndan sonra antlaşmaya aykırı bir şekilde kendi bölgelerine alışveriş yapmak için gelen Müslüman bir kadına tacizde bulunmuşlar ve bu kadın ile gülüşüp eğlenmişlerdi. Bunun üzerine orada bulunan bir Müslüman, kadına tacizde bulunan Yahudi'yi öldürür, diğer Yahudiler de o Müslüman kişiyi öldürürler. Ayet buna benzer hadiselerle işaret etmektedir.⁷⁰⁴

Ebu's-Suûd, ayette geçen "*her defasında*" ifadesinin, her antlaşmadan sonra onu bozmak anlamına geldiğini belirtir. Yoksa bazılarının dediği gibi her savaşta antlaşmayı bozmak değildir. Antlaşma bozulmadan savaş meydana gelmez. Savaş, uyulması gerekli bir antlaşma bulunmadığını ifade eder.⁷⁰⁵

Râzî ise ayette geçen "مِنْهُمْ" kelimesindeki "من" harfi cerinin, Hz. Peygamber'in yaptığı antlaşmayı bir topluluğun sadece ileri gelenleriyle yapmasından ötürü teb'îziyet (kısmilik) ifade ettiğini belirtir. Yine ayette, her seferinde ahdi bozmanın Yahudilerin adet ve alışkanlıkları olduğunu açıklamak için Yüce Allah, muzâri fiili mâzî fiile atfetmiştir.⁷⁰⁶

Ayet Müslümanların uluslararası ilişkilerinde karşı tarafın düşüncesi ne olursa olsun her zaman sulhun, barışın ve müzakerenin tarafı olmaları gerektiğini ifade etmektedir.

Bu konu ile ilgili diğer bir ayet de şöyledir:

*"Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt ki ibret alsınlar."*⁷⁰⁷

Yüce Allah birçok ayette Hz. Peygamber'i yumuşak ve nazik olmaya teşvik etmiştir.⁷⁰⁸ Bu ayette ise O'nu sert ve şiddetli davranmaya teşvik etmektedir. Zira Yüce Allah, her seferinde antlaşmalarını bozanlara karşı ne şekilde muamelede bulunulması gerektiğini bu ayette mü'minlere açıklamaktadır.⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 702.

⁷⁰⁵ Ebu's-Suûd, IV, s. 30.

⁷⁰⁶ Râzî, XV, s. 497.

⁷⁰⁷ Enfâl: 8/57.

⁷⁰⁸ Âl-i İmrân: 3/159; Enbîyâ: 21/107.

⁷⁰⁹ Râzî, XV, s. 497.

Zuhaylî, Yüce Allah'ın ayette ahdi bozanların hükmünü açıklayarak, onların savaşta ele geçirilmesi halinde, onların en ağır ceza ile cezalandırılmasını emrettiğini belirtir. Böylece o bölgede yaşayan gerek Arap gerekse de Arap olmayan diğer düşmanların gözlerinin korkutulması ve bir daha benzer şekilde davranmaktan sakınmaları hedeflenmiştir.⁷¹⁰

Ayette geçen “*bunlara vereceğin ceza ile arkalarındakileri de dağıt*” ifadesi hakkında Katâde ve Said b. Cubeyr; “Düşmanları yakalayıp esir aldığı anda onları en şiddetli bir şekilde cezalandır ki ahidini bozan diğerleri senden korkup dağılsınlar” anlamına geldiğini belirtirler.⁷¹¹ Ebû Ubeyd ise bu ifadeyi, onlara yaptıklarını başkalarının da duymasını sağla, diye açıklar. Zeccâc ise aynı ifadeyi, onların öldürülmesi, böylece geriye kalanların dağılması şeklinde açıklar.⁷¹²

Mevdûdî, ayette Müslümanların belli bir toplulukla antlaşma yapmasına rağmen karşı tarafın antlaşmayı bozması halinde, Müslümanların sorumluluğunun kalkacağını ve savaşmalarının mümkün olduğunu belirtir. Yine bir toplulukla savaş yapılırken düşmanlar arasında müttefiklere rastlanması durumunda onlara da düşman gibi muamelede bulunulmasında tereddüt edilmemesi gerekir.⁷¹³

Ayet, her defasında yapılan anlaşmaları bozan ve bunu kötü bir ahlak haline getiren toplum veya devletlerin, psikolojik savaşın kurallarını da dikkate alarak en ağır şekilde cezalandırılması gerektiğini bildirmektedir.

Enfâl suresindeki diğer bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“*(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.*”⁷¹⁴

Ayette, Yüce Allah antlaşma yaptığın bir kavmin; birtakım bilgilere dayanarak ihanet etmesine, hile yapmasına, Müslümanlara zarar vermesine ve ihanet edebileceklerine dair emareler görüp antlaşmayı bozacaklarından korkulduğunda, Müslümanların da antlaşmayı bozduğunu karşı tarafa bildirmesini emretmektedir.⁷¹⁵

⁷¹⁰ Zuhaylî, X, s. 44.

⁷¹¹ Cessâs, III, s. 87.

⁷¹² Kurtubî, VIII, s. 30.

⁷¹³ Mevdûdî, II, s. 177.

⁷¹⁴ Enfâl: 8/58.

⁷¹⁵ İbn Kesîr, IV, s. 79; Neseî, I, s. 653.

Bu ayet-i kerimenin Kurayza Oğulları ve Nadir Oğulları hakkında indiğine dair rivayetler vardır. Bu görüşe karşın İbn Atiyye ise Kur’ân-ı Kerîm’in lafızlarından anlaşıldığı üzere Kurayza Oğulları hakkındaki açıklamalar Yüce Allah’ın “*Arkalarındakileri de dağıt ki ibret alsınlar.*”⁷¹⁶ ayeti ile sona erdiğini belirtir. Bu ayette ise Yüce Allah, gelecekte hainlik edeceğinden korkulan kimselere yapacağı uygulamalar hakkında emir vermektedir.⁷¹⁷

Cessâs, ayette geçen “*عَلَى سَوَاءٍ*” ifadesini, ateşkes antlaşmasının feshedildiğinin karşı tarafa ilan edilmesi ve bundan herkesin haberdar edilmesi gerektiği şeklinde açıklar. Müslümanların antlaşmayı bozduğunu karşı tarafa bildirmelerindeki amaç, “Müslümanlar savaşmak için antlaşmayı bozdu” düşüncesinin önüne geçilmesidir. Bir diğer görüşe göre “*عَلَى سَوَاءٍ*” ibaresi, antlaşmayı adalet ve denklik esası üzerine bozma anlamındadır.⁷¹⁸

Hız. Peygamber, İslam’ın uluslararası politikasını bu ayete dayandırmıştır. Bu ayet, gerekli görüldüğü takdirde yapılan antlaşmayı bozma ile ilgili çok açık ve kesin bir kural koymaktadır. Bu ayete göre inananların, antlaşma yaptıkları topluluğun antlaşma şartlarına tam anlamıyla uymadıklarını hissetmeleri veya karşı tarafın ilk fırsatta antlaşmaya ihanet edeceklerinden korkmaları durumunda bile tek taraflı olarak antlaşmayı sona erdirmeleri yasaklamıştır. Bundan dolayı ayet, Müslümanların diğer tarafa, sanki aralarında hiç anlaşma yokmuş gibi bir tutum sergilemelerini yasaklamıştır. Diğer taraftan ayet, Müslümanlara henüz bir taarruzda bulunmadan karşı tarafa antlaşmanın bittiğini ilan etmelerini emretmektedir.⁷¹⁹

Süleym b. Âmir’den rivayet edildiğine göre Muaviye ve Rumlar arasında bir antlaşma vardı. Muaviye, antlaşma süresi biter bitmez istila etmek için Rum sınırlarına askeri sevkîyata başlayınca ashaptan Amr b. Abse (ra) buna şiddetle karşı çıktı. Hız. Peygamber’in “Her kimin kendisiyle başka bir topluluk arasında antlaşma varsa, o antlaşmanın süresi dolmadan ya da eşit bir şekilde onlara antlaşmayı bozduğunu ilan

⁷¹⁶ Enfâl: 8/57.

⁷¹⁷ Kurtubî, VIII, s. 31.

⁷¹⁸ Cessâs, III, s. 87.

⁷¹⁹ Mevdûdî, II, s. 179.

etmeden herhangi bir girişimde bulunmasın”⁷²⁰ hadisini Muaviye’nin huzurunda okumuştı. Bunun üzerine Muaviye de askeri sevkiyattan vazgeçti.⁷²¹

Bursevî, ayette geçen “*Çünkü Allah, hainleri sevmez*” ifadesinin, antlaşmayı bozmanın illetini de bildirdiğini ifade eder. Yine bu ifade, Hz. Peygamber ile antlaşma yapıp daha sonra da antlaşmayı bozan hainlere bir tehdit mahiyetindedir.⁷²²

Yüce dinimiz İslam antlaşmalara son derece önem vermiştir. Yapılan antlaşmalara -karşı taraf antlaşmayı bozmadıkça- sadık kalmayı emretmiştir. Galip gelme uğruna aldatmayı ve hıyaneti hoş karşılamamıştır. Böylece Müslüman bu davranışlarıyla insanlık için sadakat, güven ve dürüstlük timsali olur.

Diğer bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Eğer sana hainlik etmek isterlerse, (bil ki) onlar daha önce Allah’a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı (sana) imkân vermişti.”*⁷²³

Ayette yapılan antlaşmaların önemi belirtilerek, Bedir Savaşı’nda ele geçirilen esirlerin Hz. Peygamber’e ihanet edebilecekleri ve bu yönde bir tutum sergileyebilecekleri ihtimaline dikkat çekilmiştir.

Râzî ayette geçen “*hainlik*” kelimesinden kastedilmek istenenin ne olduğu konusunda âlimlerin farklı görüşlerini nakleder. Bir görüşe göre bununla dini ihanet kastedilmiştir ki bu da inkârdır. Diğer bir görüşe göre esirlerin ödeme zorunda oldukları fidyeyi vermemeleri kastedilmiştir. Tercih edilen görüşe göre ise Hz. Peygamber Bedir esirlerini serbest bırakınca, onlarla bir daha kendisi ile savaşmayacaklarına ve O’nun düşmanlarına yardım etmeyeceklerine dair anlaşma yapmıştı. Sonra bu esirler selamete ulaşınca Hz. Peygamber ile yapmış oldukları bu antlaşmayı bozup verdikleri sözde durmadılar.⁷²⁴

Antlaşmaya sadakatin önemi hakkında Enfâl suresindeki son ayet de şöyledir:

⁷²⁰ Ebû Dâvûd, Cihâd 152; Tirmizî, Siyer 27.

⁷²¹ Cessâs, III, s. 87; İbn Kesîr, IV, s. 79.

⁷²² Bursevî, III, s. 363.

⁷²³ Enfâl: 8/71.

⁷²⁴ Râzî, XV, S. 514.

*“Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”*⁷²⁵

Ayette, iman edip de hicret etmeyenlerin, dinlerinden dolayı kendilerine saldıran kimseler aleyhine Müslümanlardan yardım istemeleri halinde onlara yardım edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Fakat kendileriyle aralarında antlaşma bulunan inkârcılar aleyhine Müslümanlardan yardım talep edilmesi durumunda Müslümanların yapılan antlaşmaya sadık kalması ve onlarla savaşmaması gerekir. Ancak inananlar, anlaşmaya bağlı kalarak iki grup arasını düzeltmeye çalışmalıdır.⁷²⁶ Burada asıl önemli olan ise Müslümanların diğer bir toplulukla aralarındaki antlaşmaya sadık kalmalarıdır.⁷²⁷

Ayet, bir kez daha iki topluluk arasındaki antlaşmanın ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Kur'an, yapılan antlaşmalara bağlı kalmayı, onu bozmamayı, antlaşmaya sadakat göstermenin Müslümanlara din konusunda yardım etmekten çok daha üstün olduğunu bildirmektedir.

3.3.2. Miras Hukuku

Miras, bir kişinin başka birinin ölümünden sonra hayatta kalması ve ölen kişinin geride bıraktığı malını alması demektir. Fıkhi anlamda ise ölene ait olup, ölüm sebebiyle şer'i mirasçılarının hak ettikleri geriye kalan mallar ve haklardır.⁷²⁸

Yüce Allah Enfâl suresinde, akrabaların birbirlerine mirasçı olacaklarını şöyle açıklamıştır:

*“Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir.”*⁷²⁹

Ayetin nüzul sebebi hakkında İbn Zübeyr'den nakledilen bir rivayete göre, cahiliye döneminde bir kişi başka bir kişiye “Ben sana mirasçı olayım, sen de bana

⁷²⁵ Enfâl: 8/72.

⁷²⁶ İbn Kesîr, IV, s. 97; Bursevî, III, s. 377.

⁷²⁷ Kutub, VII, s. 99.

⁷²⁸ Zuhaylî, İslam Fıkhi Ansiklopedisi, X, s. 317; Erdoğan, s. 378.

⁷²⁹ Enfâl: 8/75.

mirasçı ol” demek suretiyle karşılıklı antlaşma yaparlardı. Bunun üzerine bu ayet-i kerîme nazil oldu.⁷³⁰

Yüce Allah’ın, Enfâl suresinin yetmiş ikinci ayetindeki “İşte onlar birbirinin velîleridir” ifadesi ile mirastaki velîliğin kastedildiğini söyleyenler, bu ayet ile önceki ayette belirtilen mirasın hükmünü neshettiğini söylemişlerdir. Çünkü Allah önceki ayette verasetin, hicret ve yardım sebebiyle olduğunu açıklamıştı. Ancak önceki ayetteki velayeti, yardım etmek, tazim etmek ve birbirini sevmek şeklinde açıklayanlar ise şöyle demişlerdir: “Önceki ayetteki velayet; miras nedeniyle meydana gelen velayeti de içerince, Yüce Allah bu ayette varis olmanın ancak akrabalık sebebiyle meydana geleceğini açıklamıştır. Râzî, bu görüşün çok daha uygun olduğunu belirterek burada neshin söz konusu olmayacağını ifade eder.⁷³¹

Yazır, ayette zev’il-erhâm diye bilinen akrabaların miras hususunda birbirlerine daha yakın olduğunu belirtir. Bu akrabalık anne tarafından olsa bile yine de akraba olmayanlara göre daha yakındırlar. Mü’min bir akraba varken, böyle bir akrabalığı olmayan bir mü’min, yalnızca din kardeşliği nedeniyle bir başka mü’mine mirasçı olamaz. Yani Ensar ile Muhacir arasında hicretin başında kurulan kardeşlik antlaşmasının miras ile ilgili hükümleri bundan sonra geçersiz olacak demektir. Mü’minler arasında miras sadece akraba olanlar arasında geçerli olacaktır.⁷³²

Cessâs, bu ayetin kan hısımlığı nedeniyle insanların birbirine mirasçı olacakları hükmünü ortaya koyduğunu belirtir.⁷³³ Hanefiler ve Hanbeliler bu ayeti delil göstererek zev’il-erhâm’ın mirasçı olabileceğini söylemişlerdir. Zev’il-erhâm ise Kur’ân-ı Kerîm’de payı belirlenmemiş ölünün akrabaları demektir. Zev’il-erhâm’ın mirasçı olmasının ise akrabalık ve İslam olmak üzere iki sebebi bulunmaktadır.⁷³⁴

Ayet-i kerîme, kan ve doğum yoluyla meydana gelen akrabalığın ayrı bir öneminin olduğunu ve bu ilişkinin bazı hukuki sonuçları doğuracağını ifade etmektedir. Bütün müfessirler akrabadan olan mü’minlerin, ilgi ve yardımda önceliği bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu yakınlığın miras hukukuna etkisi konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe’nin de içlerinde bulunduğu bir gruba

⁷³⁰ Taberî, XI, s. 302; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 102.

⁷³¹ Râzî, XV, s. 520.

⁷³² Yazır, IV, s. 259.

⁷³³ Cessâs, III, s. 97.

⁷³⁴ Zuhaylî, X, s. 89.

göre bu ayet miras hukukunda önceliği ifade etmekte ve zev'il-erhâm diye bilinen, kızın ve kız kardeşin çocukları, teyze, dayı gibi “kızdan ve anadan olma yakın akraba”, asabe ve belli pay sahibi varisler bulunmadığında mirasçı olurlar. Bu hüküm, miras hukuku bakımından akraba olan mü'minlere, diğerlerine nispeten daha öncelik tanıdığını göstermektedir.⁷³⁵

3.4. NÜBÜVVET İLE İLGİLİ MESAJLAR İÇEREN KONULAR

Sözlükte “bilinmeyi haber vermek” ya da “konum ve değeri yüksek olmak” anlamına gelen nübüvvet; Allah ile akıl sahibi kullar arasında dünya ve ahiret hayatları ile ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevidir.⁷³⁶ Türkçe’de nübüvvet kökünden türeyen “nebî” kelimesi yerine daha çok Farsça’dan alınan peygamber ve peygamberlik kelimeleri kullanılır. Risâlet kavramı da nübüvvet kelimesiyle aynı anlama gelmekle beraber dini literatürde daha çok nübüvvet tercih edilmiştir. Her iki kavramda asıl olan, Allah’ın vahiy yoluyla öğrettiği bilgileri ve O’nun emir ve yasaklarını insanlara ulaştırıp ilâhî elçilik görevini yapmaktır.⁷³⁷

Tarih boyunca insanlığın hak ve hakikatten saptığı dönemlerde nübüvvet kurumu kendini hemen göstermiş, Allah’ın elçisi olan peygamberler insanlığı hak yola davet etmek için bir misyon üstlenmişlerdir. Burada genel olarak nübüvvetin tarih ile ilişkisi ve nübüvvetin son halkası olan Hz. Muhammed’in (sas) hicret öncesi kavmiyle yaşadığı ihtilaf, hicret, Muhacir ve Ensar’ın fazileti gibi konular ele alınacaktır. Ayrıca hicret sonrası dönemde Müslümanların Medine’deki genel durumu, Hz. Peygamber’in özellikle Bedir Savaşı ekseninde mü'minler, münafıklar ve müşrikler ile olan münasebetleri ele alınacaktır.

3.4.1. Nübüvvet-Tarih İlişkisi

Kur’ân-ı Kerîm’e göre tarihin öznesi insandır. Aslında insanoğlunun varoluş sebebi sayılan imtihan, tarih alanında gerçekleşmektedir. Durum böyle iken tarihe atfedilen değer de bir manada insana ve ona model olabilecek peygamberlere yani

⁷³⁵ Karaman ve diğerleri, II, s. 714.

⁷³⁶ Isfahânî, s. 789; İbn Manzûr, XV, s. 302.

⁷³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 280.

nübüvvete atfedilmiş olmaktadır. O halde nübüvvetle tarih arasında mutlak bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Bu nedenle Kur'an, metin itibariyle üçte birlik kısmını tarihe ayırmıştır. Bu anlamda Kur'an'daki tarih olgusunun bir bakıma peygamberler tarihi olduğunu söylemek de mümkündür.⁷³⁸

Kur'ân-ı Kerîm geçmişte yaşamış peygamberlerin hayatlarından kesitler sunduğu gibi o dönemlerde yaşayan toplumlarda meydana gelen önemli hadiselerle de dikkat çeker. Kur'an, bu sayede muhataplarına tarihte yaşanan olayları anlatarak hem uyarmakta hem de ders çıkarmalarını sağlayarak yol göstermektedir.

3.4.1.1. Tarihin İşleyişinde Sünnetullah

Kur'ân-ı Kerîm'de sünnet kelimesi tekil olarak, çeşitli terkiplerde yer almak suretiyle on dört yerde kullanılmış, iki yerde de çoğul formuyla geçmiştir. Bunlardan sadece sekizi sünnetullah şeklindedir. Sünnet kelimesi; orijinal, sürekli ve belli bir standarda oturmuş davranış biçimi anlamına gelir. Sünnetullah ise Yüce Allah'ın öteden beri süregelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen davranış tarzıdır.⁷³⁹

Tarih, insanın özgür iradesiyle şekillenen ve işleyen bir süreç olup, sünnetullah'ın bu sürece hükmetmesi, insanın özgür davranışlarıyla tarihe katılmasına bağlıdır. Yani sosyal değişimde sünnetullah, fert ve toplumun öncelikli olarak kendi kendini değiştirme şartıyla yürürlüğe girmektedir. Zira Yüce Allah, kendi geleceklerini şekillendirebilme hususunda toplumlara bu değişim gücünü vermiştir. Bu nedenle insanlar yaşadıkları durumları, önceden yaptıkları eylemlerin sonucu olarak bilmelidirler.⁷⁴⁰

Kur'an, tarihin Yüce Allah tarafından koyulmuş birtakım yasalara göre işlediğini beyan etmektedir. Tarihin bu yasalara göre işleyişine sünnetullah denir. Kur'ân-ı Kerîm, Cenâb-ı Hakk'ın tarih içerisindeki tavrının belirsiz olmadığını, bilakis Allah'ın hangi durumda ne şekilde davranacağına dair kendisine ve bu ilahi tavrın muhatabı olması hasebiyle insanlara söz verdiği fikrini işler ve Yüce Allah'ın sünnetinde bir değişme olmayacağı vurgulanır.⁷⁴¹

⁷³⁸ Demirci, Kur'an'ın Ana Konuları, s. 148.

⁷³⁹ Ömer Özsoy, Sünnetullah, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1994, s. 53-55.

⁷⁴⁰ Demirci, Kur'an'ın Ana Konuları, s. 153-154.

⁷⁴¹ Güler ve diğerleri, s. 676.

Sünnetullah konusu ile ilgili Yüce Allah Enfâl suresinde şöyle buyurmaktadır:

*“Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilâhî kanun devam etmiş olacaktır.”*⁷⁴²

Ayette, müşriklerin Allah’a iman edip inkâra son vermeleri ve Hz. Peygamber ile mü’minlere karşı savaşı bırakmaları halinde geçmiş günah ve hatalarının affedileceği belirtilmektedir. İnkâra ve savaşa tekrar dönmeleri halinde Yüce Allah’ın âdeti hatırlatılarak, geçmişte peygamberleri yalanlayanların helak edildiği gibi onların da helak edileceği bildirilmiştir. Sâbûnî’ye göre bu ayet, müşriklerin inat ve kibirden vazgeçmemeleri halinde, onların helak edileceğine dair şiddetli bir tehdittir.⁷⁴³

Yazır, inkârcıların tekrar dönüş yapıp Hz. Peygamber’le savaşmaları halinde öncekilerin başlarına gelen akibetin onların da başına geleceğini ifade eder. Yazır, ayetin “*öncekilere uygulanan ilâhî kanun*” bölümünde, geçmişte peygamberlerine karşı gelen kavimlerin nasıl helak olduklarına dikkat çekildiğini belirtmiştir. Bunun yanında Bedir’de Hz. Peygamber ile savaşanların ne hallere düştüğünü, önceki kavimlerde olduğu gibi müşriklerin de Hz. Peygamber’e karşı olan bu direnişlerini sürdürmeleri halinde aynı akıbetle maruz kalacakları hatırlatılmıştır.⁷⁴⁴

Râzî, ayette geçen “*öncekilere uygulanan ilâhî kanun*” ifadesi hakkında çeşitli görüşlerin olduğunu belirtir. Bir görüşe göre buradaki kasıt, Bedir günü, mü’minlere kurdukları hileler, kendi başlarına gelen kimselerdir. Diğer bir görüşe göre önceki ümmetlerden, peygamberlerine karşı birleşenlerdir. Bunlar küfürden vazgeçmezlerse, Allah’ın onlara gelen sünnetini beklesinler, anlamına gelir. Başka bir görüşe göre inkârcılar, küfürlerinden vazgeçip iman etmeleri halinde önceki küfür ve isyanlarından sadır olan günahları affedilir. Küfürde ısrar etmeleri durumunda ise Allah’ın geçmiş kavimlerle ilgili tutumunun onlar için de devam edeceği bildiriliyor.⁷⁴⁵

Ayette, Yüce Allah İslam’dan uzak yaşayanlara, hatalarından vazgeçmeleri için bir fırsat vermekte, bir çıkış yolu sunmaktadır. Bu fırsatı göz ardı eden kimselere de kendisinin tarihte süregelen değişmez kanununu hatırlatmaktadır.

Bir başka ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

⁷⁴² Enfâl: 8/38.

⁷⁴³ Sâbûnî, II, s. 401.

⁷⁴⁴ Yazır, IV, s. 209.

⁷⁴⁵ Râzî, XV, s. 482.

*“Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve muhakkak ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁷⁴⁶

Bu ayet-i kerime ile Yüce Allah, hükmünde mutlak manada adil ve tarafsız olduğunu, bir kimseye ihsan ettiği nimeti ancak günah işlemesi sebebiyle değiştireceğini açıklamıştır. Cenâb-ı Hak bu manada Ra’d suresinde *“Muhakkak ki bir kavim kendilerinde bulunan hali değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez”*⁷⁴⁷ buyurmuştur.⁷⁴⁸

Yazır, ayette Yüce Allah’ın bir topluluğa ihsan ettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmeye kadar hiçbir sebep yokken değiştirmeyeceğini belirtir. Yani onlar o nimete kavuştuklarında kendilerinde o nimete sebep olan güzel amel ve ahlakı, kendileri bozup değiştirmeye kadar, Allah’ın o nimeti değiştirmesi Yüce Allah’ın adetlerinden değildir. Sünnetullah denilen ilâhî âdet, kişisel sebeplere dayalı olarak verdiği nimetin değişmesini, yine kişisel davranış ve huyların değişmesi sebebine bağlanmıştır. İnsanın sorumluluğu da buna dayanmaktadır.⁷⁴⁹

İbn Âşûr, ayette zikredilen “لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا” ibaresinin muzâri şekliyle kullanılmasının, Allah’ın sünnetinin ve hikmetinin gereğini bildirmesi açısından oldukça önemli olduğunu belirtir. Bu durumda ilahi adaletin sadece belli bir dönemde tecelli etmeyeceğini, aynı sebeplerin oluşması halinde yine aynı sonuçları doğuracağını ifade eder. Dolayısıyla bir toplumun sahip olduğu nimetlerin ellerinden gitmesinin temel nedeni fazilet, kulluk ve şükür gibi erdemleri kaybetmeleridir.⁷⁵⁰

Ebu’s-Suûd, bu ayetin önceki ayetlerden bağımsız olduğunu, ayet-i kerimenin ifade ettiği mananın sebebini ve neticesi olan ilahi kuralı açıkladığını belirtir. Yani bir kavmin başlarına gelenler onların kötü amelleri yüzündendir. Yoksa onu gerektiren sebepler ortaya çıkmayınca bu sonuç gerçekleşmez. “ذَلِكَ” kelimesi de bunu gösterir. Bu işaret bir kısmının dediği gibi azap ve intikamı ifade etmez.⁷⁵¹

Bir kişinin kendi fitratını ve fitratla ilgili ahdini bozması ve kendisine gelen sezgi ve delillerin yardımıyla haktan yüz çevirmesi, elindeki nimetin değişmesine sebep

⁷⁴⁶ Enfâl: 8/53.

⁷⁴⁷ Ra’d: 13/11.

⁷⁴⁸ İbn Kesîr, IV, s. 78.

⁷⁴⁹ Yazır, IV, s. 243.

⁷⁵⁰ İbn Âşûr, X, s. 45.

⁷⁵¹ Ebu’s-Suûd, IV, s. 28.

olur. Yine bir topluluğun kendilerine ilahi ahkâmı tebliğ eden hak rehberlerinin davetinden yüz çevirmesi, ellerinde bulunan nimetlerin değişmesine ve elden çıkmasına sebep olur.⁷⁵² Bu durumun tek sorumlusu ise insandır. Yüce Allah'ın sünnetullah denilen kanunu geçmiş ümmetlerde süregeldiği gibi kıyamete kadar da devam edecektir.

3.4.1.2. Topluların Helakını Doğuran Nedenler

İnsanın belirli bir yaşam süresi bulunduğu gibi toplumların da belirli bir yaşam süresi vardır. Bu bakımdan toplumun oluşmasını sağlayan ana unsur insan olduğu için, insan ile toplum arasında temel bir benzerliğin bulunduğu söylenebilir. Sağlıklı bir birey olabilmek için insanın, kendisine zarar veren her şeyden kaçınması gerekir. Tıpkı insan gibi toplumların da dini ve dünyevi anlamda kendisine zarar verecek şeylerden kaçınması gerekir. Aksi halde toplumların çöküşü kaçınılmaz olur.

Bu hususla alakalı Yüce Allah Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Bunların durumu tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini inkâr etmişler, Allah da kendilerini günahları sebebiyle hemen yakalamıştı. Şüphe yok ki Allah kuvvetlidir, azabı çetin olandır. Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve şüphe yok ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁷⁵³

Müşriklerin Yüce Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, hak ve hukuk tanımamaları gibi kendi iradeleriyle yapmış oldukları fiiller nedeniyle cezalandırılmaları, yeni ve onlara mahsus bir olay değildir. Nûh, Âd, Semûd ve onlardan sonra bazı topluluklar gibi Firavun hanedanı da aynı şekilde Allah'ın gazabını hak edecek davranışlar sergileyerek kendi sonlarını hazırladılar.⁷⁵⁴

Söz konusu ayetlerde Mekke müşriklerinin, günahları yüzünden helak edildikleri bilinen Firavun ve onun yolundan gidenlerin haline benzetilerek, onların sadece kendi küfürleri nedeniyle felakete uğradıkları belirtiliyor. Buradaki benzetme

⁷⁵² Yazır, IV, s. 243.

⁷⁵³ Enfâl: 8/52-53.

⁷⁵⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 699.

müşriklerin içinde bulunduğu durumun çirkinliğini belirtmek ve bunun helak edilen toplumlar için genel bir kural olduğuna dikkat çekmek içindir.⁷⁵⁵

Ayette inkârcıların helak edilme sebebi olarak gösterilen Allah'ın ayetleri, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden deliller ya da peygamberlerin kesin mucizeleridir. Bu nedenle Yüce Allah onları, inkârcı olmaları ve diğer günah ve isyanları sebebiyle cezalandırmıştır.⁷⁵⁶

Yukarıda zikredilen ayetlerin devamında Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Bunların durumu, tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumu gibidir. Onlar Rablerinin ayetlerini yalanlamışlar, biz de onları günahlarından ötürü helâk etmiştik ve Firavun ailesini de suda boğmuştuk. Hepsi de zalim kimselerdi.”*⁷⁵⁷

Ayet, Hz. Peygamber dönemindeki müşrikler ile aynı âdette olan geçmiş toplumlardaki inkârcıların nasıl helak olduklarını açıklıyor. Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr eden müşrikler ile Firavun ve ondan önce helak olan toplumların ortak özelliği, Yüce Allah'ın ayetlerini yalanlamalarıdır. Onlar, Yüce Allah'ın varlığına, birliğine ve nimetlerine şahitlik eden delilleri inkâr eden, peygamberlerin mucizelerini yalanlayıp, küfür ve azgınlıkta ısrar eden kimselerdir.⁷⁵⁸

Enfâl suresinin elli ikinci ayetinde müşriklere yönelik bir uygulamadan tarihi örnek verilmişti. Yüce Allah bu ayette ise ilahi adaletin, genel kuralın, tarihte cereyan eden bazı örnek ve uygulamalarını hatırlatmaktadır. Toplumda meydana gelen sosyal değişim sürekli düz bir çizgide seyretmez. Yüce Allah'ın koymuş olduğu kanunlara göre sosyal değişimin belirleyici faktörü ne tarihtir ne de insanın iradesi dışında bir başka sebeptir. Birey ve toplum olarak insanlar kendi iradeleriyle değişebilirler. Bu değişim inanç, ahlak ve zihniyet bakımından olabildiği gibi kültür ve medeniyette de olabilir.⁷⁵⁹

Râzî, surenin elli ikinci ayetinin başında geçen “كَذَّابُ آلِ فِرْعَوْنَ” ifadesinin bu ayette ikinci defa tekrarlanmasını şöyle açıklar: “Elli ikinci ayette onların yakalanmaları; elli dördüncü ayette ise denizde boğulmaları anlatıldığı için, ikinci ayet ile birinci ayet izah ediliyor. Elli ikinci ayette, onların ölüm anında başlarına gelen

⁷⁵⁵ Ebu's-Suûd, IV, s. 27.

⁷⁵⁶ Bursevî, III, s. 359.

⁷⁵⁷ Enfâl: 8/54.

⁷⁵⁸ Bilmen, III, s. 48.

⁷⁵⁹ Karaman ve diğerleri, II, s. 670.

şeyler anlatılırken, elli dördüncü ayette onların kabirde ve ahirette başlarına gelecek azap anlatılmaktadır.”⁷⁶⁰

Ayette geçen “Onlar *Rablerinin ayetlerini yalanlamışlar*” ifadesi hakkında Zemahşerî, bu kimselerin Yüce Allah’ın ihsan ettiği nimetlere olan nankörlüklerinin ve hakkı inkâr etmelerinin büyüklüğüne işaret edildiğini belirtir. Ayette onların suda boğulduklarının zikredilmesi ise işledikleri suçların neticesi olarak yakalandıklarını açıklar.⁷⁶¹

Yüce Allah, kendi döneminde medeniyetin zirvesi sayılan Firavun ve daha önceki toplumların içinde bulundukları inkârcı tutumları nedeni ile nasıl helak edildiklerini açıklamaktadır. Böylelikle bu ayetler hem Mekke müşrikleri hem de modern teknolojilere sahip günümüz toplumları için bir tehdit mesajı içermektedir. Nitekim en modern sayılan ülkelerin bile sel, kasırga, orman yangını, deprem gibi doğal afetler karşısında çaresiz kaldıklarına şahit olunmaktadır.

3.4.2. Hz. Muhammed (sas)

Kur’ân-ı Kerîm’de vahyin kaynağı Allah (cc), onu Cebrail adlı melek vasıtasıyla alıp çevresindeki insanlara tebliğ eden ise Hz. Muhammed’dir. Kur’an’da Hz. Muhammed (sas), Yüce Allah’ın kelamına muhatap olma açısından nesne, fakat risâlet dönemiyle başlayan dini-sosyal hareketin yürütücüsü olma yönüyle de özne konumundadır. Dolayısıyla Kur’an’ın önemli bir kısmı Hz. Peygamber’in Allah’tan aldığı vahyi insanlara tebliğ ederken karşılaşmış olduğu güçlükleri, sorunları ve aldığı kararları ele alır.⁷⁶²

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Muhammed’e (sas) çok yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Kur’an, Hz. Muhammed’den (sas) söz ederken yüz yetmiş üç ayette onun resul, kırk iki ayette ise nebi olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Kur’an’ın dört ayetinde bizzat Hz. Muhammed (sas) ismi yer almaktadır. Peygamber Efendimizin isminin geçtiği bu ayetlerin ikisinde “resûlullah” tabiri kullanılmakta,⁷⁶³ birinde “resul” olduğu ifade

⁷⁶⁰ Râzî, XV, s. 496.

⁷⁶¹ Zemahşerî, II, s. 230.

⁷⁶² Güler ve diğerleri, s. 549.

⁷⁶³ Ahzâb: 33/40; Feth: 48/29.

edilmekte,⁷⁶⁴ birinde de dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmak için Hz. Muhammed’e inanmanın şart olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁶⁵ Başka bir ayette ise Hz. İsa’nın kendisinden sonra gelecek peygamberi müjdelirken onun adının Ahmed olacağını söylediği bildirilmektedir.⁷⁶⁶ Seksen altı ayette ise Allah (cc) ve Muhammed (sas) kastedilerek resul kelimesi “vav” edatı ile bir arada zikredilmiştir.⁷⁶⁷

Çalışmanın bu kısmında Enfâl suresine yansıdığı kadarı ile Hz. Peygamber ile Müslümanların mücadelesine yer verilecektir.

3.4.2.1. Hz. Peygamber’e Yönelik Uyarılar

Yüce Allah, insanları doğru yola ulaştırmaları ve hak dini tebliğ etmeleri için peygamberler göndermiştir. İsmet sıfatına sahip olan peygamberler başta şirk olmak üzere her zaman günahlardan uzak durmuşlardır. Bununla birlikte yaşamları boyunca değerlerini küçültecek, ahlaki vasıflarına gölge düşürecek hatalardan korunmuşlardır.

Hem vahye muhatap olması hem de son peygamber olması nedeniyle Hz. Muhammed’in (sas) davranışları mü’minleri yakından ilgilendirmektedir.⁷⁶⁸ Hz. Peygamber ve Müslümanların, hakkında ilahi hüküm bulunan herhangi bir hususta ilahi hükme tabi olmaktan başka bir tercih hakları bulunmamaktadır. Ancak ilahi hüküm dışında kalan hususlarda Hz. Peygamber, en doğru sonuca ulaşmak için bazen kendi görüşünü tercih etmekte, bazen de sahabenin görüşüne göre hareket etmektedir. Hz. Peygamber de insan olması hasebiyle bazen yanlış kararlar alarak hatalı davranış sergilemiş ve bu hataları nedeniyle de Yüce Allah tarafından uyarılmıştır.

Enfâl suresinde, Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’i ikaz etmesi ile ilgili şöyle buyrulmaktadır:

“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki

⁷⁶⁴ Âl-İmrân: 3/144.

⁷⁶⁵ Muhammed: 47/2.

⁷⁶⁶ Saf: 61/6.

⁷⁶⁷ Demirci, Kur’an’ın Ana Konuları, s. 154; Bekir Topaloğlu, “Muhammed”, DİA, İstanbul, 2005, XXX, s. 440.

⁷⁶⁸ Ahzâb: 33/40.

Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)den dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”⁷⁶⁹

Müslümanlar ile müşrikler arasında meydana gelen Bedir Savaşı, Müslümanların galibiyeti ve müşriklerden birçok esirin ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Esirler hakkında herhangi bir vahyin gelmemesi üzerine Hz. Peygamber esirlerin durumunu, onlara ne şekilde muamelede bulunacağını istişare etmek için ashabına başvurmuştur. Bu hususla alakalı Hz. Ebu Bekir, onların affedilmesini ve onlardan fidye alınarak serbest bırakılması yönünde görüş belirtmiştir. Hz. Ömer ise küfrün belinin tamamen kırılabilmesi için onların öldürülmeleri gerektiğini savunmuştur. Bu istişare üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in görüşünü kabul ederek af yolunu tutmuş ve alınan karar doğrultusunda esirler, fidye karşılığında serbest bırakılmıştır.⁷⁷⁰

Hz. Peygamber'in esirler hakkındaki kararının yürürlüğe girmesi neticesinde yaşananları Hz. Ömer şöyle anlatmaktadır: “Hz. Peygamber karar verdikten sonra bir iş nedeniyle oradan ayrıldım. İşimi bitirip geri döndüğümde, Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in hıçkıra hıçkıra ağladıklarını gördüm. Niçin ağladıklarını sorduğumda cevap verecek halleri kalmamıştı. Durmadan ağladıklarını görüp ısrar edince de Hz. Peygamber, Enfâl suresinin altmış yedi ve altmış sekizinci ayetlerini okudu ve kendisine yakın bir ağacı işaret ederek Yüce Allah'ın azabının şu ağaçtan daha yakın olduğunu söyledi.”⁷⁷¹

Hz. Peygamber'in, esirler hakkındaki kararını uygulaması ilahi irade tarafından tasvip edilmemiş, Hz. Peygamber ve Müslümanlar bu davranışları nedeniyle Enfâl suresindeki ayetlerle ikaz edilmiştir. Ayetlerde Hz. Peygamber ve Müslümanların istişaresi neticesinde alınan karar gereği, esirlerin savaşta öldürülmeyip para karşılığında serbest bırakılmalarının kınandığı görülmektedir. “Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz.” ifadesi ile hem kınamanın sebebi ortaya konulmuş hem de eleştiri pekiştirilmiştir.⁷⁷²

Sâbûnî, hiçbir peygambere yeryüzünde küfrün belini kırıncaya kadar savaşlarda esir alması ve bu esirlerden fidye almasının yakışık olmayacağını belirtir. Hz.

⁷⁶⁹ Enfâl: 8/67-68.

⁷⁷⁰ İbn Kesîr, IV, s. 88; Zemahşerî, II, s. 236.

⁷⁷¹ Müslim, Cihâd 58.

⁷⁷² Ebu's-Suûd, IV, s. 36.

Peygamber ve ashabı bu ayetlerde, esirlerin serbest bırakılması karşılığında fidye alınması nedeniyle kınanmıştır.⁷⁷³ Râzî ise bu hususu Hz. Peygamber'in esirler hakkındaki kararında hiçbir günahın söz konusu olamayacağını mevzu bahis olan şeyin, hakkında nass bulunmayan bir konuda yapılan içtihatla meydana gelen bir hata olduğunu söyler.⁷⁷⁴

Hz. Peygamber'in de beşer olması münasebetiyle daha önce de belirtildiği gibi O'nun ilahi bir hüküm dışındaki hususlarda yanılabilmesi ve hata yapabilmesi ihtimal dâhilindedir. Aslında bu durum Hz. Peygamber'in örnekliği hususunda yaşanılabilirliğinin kanıtıdır. Bu nedenle de Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e yönelik az da olsa uyarı ayetleri bulunmaktadır.

3.4.2.2. Hz. Peygamber ve Müslümanların Mücadelesi

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'e (sas) *“Ey örtüye bürünen (Resûlüm!) kalk ve (insanları) uyar”*⁷⁷⁵ ayetinde belirtildiği gibi İslam'ı tebliğ etme, insanları Allah'ın yoluna davet etme, onları bir olan Allah'tan başka hiçbir ilaha tapmama konusunda uyarma görevi verildikten sonra Hz. Peygamber ve ashabının şirke karşı tevhit mücadelesi başlamıştır.

Hz. Peygamber'e, nübüvvet verildikten sonra ilk olarak kendi kavmi olan Mekke ahalisi ile ihtilaf yaşamış, onların baskı ve zulümleri nedeniyle Müslümanlar ile beraber Medine şehrine hicret etmiştir. Mekke'de Müslümanlarla mücadele edenler sadece müşriklerdi. Ancak Medine'ye hicretle beraber bir yandan müşriklerle var olan mücadele devam etmiş diğer yandan münafıklar ve Ehl-i Kitap ile de mücadele başlamıştır. Bu mücadele bir yandan Bedir'de olduğu gibi savaş meydanında devam ederken diğer yandan çeşitli hile ve entrikalarla örülü olarak devam etmiştir.

Neticede Medine dönemini kapsayan on yıl gibi çok kısa sayılabilecek bir sürede Allah'ın Müslümanlara yardımı ile hemen hemen tüm Arap yarımadası Müslümanların

⁷⁷³ Sâbûnî, II, s. 422.

⁷⁷⁴ Râzî, XV, s. 508

⁷⁷⁵ Müddessir: 74/1-2.

hâkimiyetine girmiştir. Böylece İslam'ın ulaştığı bölgelerde dini, siyasi, sosyokültürel ve ekonomik olarak büyük bir değişim söz konusu olmuştur.⁷⁷⁶

3.4.2.2.1. Hicret Öncesi Hz. Peygamber'in Kavmiyle İhtilafı

Hicret öncesi dönem, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ilan etmesinden itibaren yaklaşık on üç yılını geçirdiği Mekke dönemidir. Hz. Peygamber, tevhit mücadelesinde bulunurken insanlara karşı oldukça iyi davranıyordu. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, “(Ey Resûlüm) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.”⁷⁷⁷ ayetiyle O'nun böyle davranmasını emrediyordu. Ancak buna rağmen Mekke dönemi, Hz. Peygamber ve Müslümanların en fazla baskı, zulüm ve hakarete uğradıkları dönem olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl suresinde Hz. Peygamber'in kavmiyle yaşadığı ihtilafı şöyle anlatır:

*“Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke'den) çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”*⁷⁷⁸

Bu ayetin nüzul sebebi hakkında Abdullah b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Medine'de bulunan Ensar'ın bir kısmının Müslüman olması üzerine Mekke müşrikleri bu durumdan endişe duyup korkmaya başladı. Bunun üzerine Mekke müşriklerinin ileri gelenleri Dârunnedve denilen meclislerinde durumu istişare etmek üzere toplandılar. Toplantıya Necidli bir ihtiyar kılığına giren şeytan da katılmıştır. Toplantıya katılanlar Hz. Peygamber'in durumu ile ilgili çeşitli tekliflerde bulundular. İçlerinden birisi, Hz. Peygamber'in hapsedilip ölüme terkedilmesi teklifinde bulundu. Orada bulunan Necidli ihtiyar kılığındaki şeytan “Bu haber O'nun arkadaşlarına gider ve gelip O'nu kurtarırlar.” diyerek bu teklife karşı çıktı. Bir diğeri Hz. Peygamber'in sürgüne gönderilmesini ve orada kendi haline bırakılmasını teklif etti. Necidli ihtiyar ise “Siz O'nun sözlerinin tatlılığını ve konuşmalarıyla insanların kalbini çaldığını ve etrafına yeniden taraftar toplayacağını görmüyor musunuz?” diyerek bu teklife de karşı çıktı.

⁷⁷⁶ Fatih Açık, “Hicret Sonrası İlk İslam Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 52, Kırgızistan, 2015, s. 287.

⁷⁷⁷ Nahl: 16/125.

⁷⁷⁸ Enfâl: 8/30.

Mecliste bulunan Ebu Cehil ise “Her kabileden bir genç seçelim. Onlar hep beraber gidip O’nu öldürsünler. Bu yapıldığı takdirde Haşim oğulları Kureyş’in bütün kabileleriyle savaşmayı göze alamaz ve diyet istemeleri halinde ise aramızda toplayarak öderiz.” dedi. Şeytan ise Ebu Cehil’in önerisini çok beğenerek hemen uygulanmasını teklif etti.⁷⁷⁹

Dârunnedve’de bulunan Mekke’nin ileri gelenleri, Hz. Peygamber’i öldürmeyi hedefleyen Ebu Cehil’in teklifini kabul ettiler. Bu durumu Cebrâil (as) Hz. Peygamber’e bildirdi ve O’na bu gece kendi yatağında uyumamasını söyledi. Hz. Peygamber de gereken tedbiri alarak Hz. Ali’yi yatağına yatırdı. Böylece Hz. Peygamber kuşatma altındaki evinden, Yüce Allah’ın yardımı sayesinde kimseye görünmeden çıkarak Hz. Ebu Bekir ile Medine’ye hicret etti.⁷⁸⁰

Ayetteki “*Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.*” kısmı ile ilgili Zuhaylî, Yüce Allah’ın iradesi karşısında her türlü tuzağın boşa çıkacağını vurgulandığını belirtir. Ayette inkârcıların sürekli Hz. Peygamber ve Müslümanlara eziyet vermeye çalıştıkları ima edilmiştir. Yüce Allah, müşriklerin Hz. Muhammed’in (sas) şahsına kurdukları tuzakları boşa çıkardığı gibi yüce dinine ve şeriatına karşı kurdukları tuzakları da boşa çıkarmıştır.⁷⁸¹

Ayetteki “*Allah da tuzak kuruyordu*” ifadesi için Zemahşerî, müşriklerin Hz. Peygamber hakkında gizli plan yaptıklarını buna karşılık Yüce Allah’ın da müşrikler için plan hazırladığını, onları ansızın yakalamak için planını gizli tuttuğunu belirtir. Yine Zemahşerî, “*Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.*” ifadesi ile Allah’ın tuzağının kulların tuzağından çok daha tesirli ve geçerli olduğunun anlaşıldığını söyler.⁷⁸²

Ayette Müslümanlara geçmişte çektikleri sıkıntı ve eziyetler hatırlatılmaktadır. Yine müşriklerin, İslam’ın mesajını yok etmek için kurdukları türlü komplolar ve bu komploların başarısızlıkla sonuçlandığına dikkat çekilmiştir. Bir sonraki ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“*Onlara karşı ayetlerimiz okunduğunda, “Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir” dediler.*”⁷⁸³

⁷⁷⁹ Taberî, XI, s. 134; Nesefî, I, s. 641; İbn Kesîr, IV, s. 44; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 97.

⁷⁸⁰ İbn Kesîr, IV, s. 46; Beydâvî, III, s. 57; Nesefî, I, s. 641.

⁷⁸¹ Zuhaylî, IX, s. 309.

⁷⁸² Zemahşerî, II, s. 216.

⁷⁸³ Enfâl: 8/31.

Bu ayetin nüzul sebebi hakkında şöyle bir rivayet nakledilir: Nadr b. Hâris, Fars bölgesine gidip onların Kisralarına ait bazı bilgiler edindikten sonra döndüğünde Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini ilan ettiğini öğrenmişti. Hz. Peygamber insanlara Kur'an-ı Kerîm okuyup onları İslam'a davet edip oradan ayrılınca Nadr b. Hâris, Hz. Peygamber'in yerine oturup insanlara, Farslara ait hikâyeler anlatarak kendi kıssalarının tıpkı Hz. Muhammed'in (sas) okuduğu hikâyeler gibi olduğunu iddia ederdi. Ayet-i kerîme bu olaya işaret etmekte ve Nadr b. Hâris'in yapmış olduğu bu sapkın davranışı yermektedir.⁷⁸⁴

Bursevî, başta Nadr b. Hâris olmak üzere müşriklerin geçmiş milletlerin hayat hikâyeleri ve birtakım düzmece haberlerin Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'an ayetleri gibi olduğunu iddia ettiklerini ve onların inat ve büyüklük taslamada çok ileri gittiklerini belirtir. Kur'an-ı Kerîm'in hicret öncesi dönemdeki bu meydan okumasına karşılık müşrikler her defasında yenilgiye uğramış, Kur'an'ın eşsiz fesahati ve beyânı karşısında aciz kalmışlardır. Bu acizyetlerinden ötürü de Kur'an'ın eskilerin masalları ve efsaneleri olduğunu iddia etmişlerdir.⁷⁸⁵

Kur'an-ı Kerîm'in muciz oluşu karşısında aciz kalan inkârcılar, Enfâl suresinde belirtildiği gibi bu sefer de şöyle demişlerdir:

*“Hani onlar, “Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'an) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir” demişlerdi.”*⁷⁸⁶

Mevdûdî, müşriklerin bu tür sözlerinin bir tehdit ve meydan okuma anlamında olduğunu belirtir. Çünkü onlar şöyle bir akıl yürütüyorlardı; “Eğer Allah tarafından gönderilen Hak olsaydı, bizim inkâr etmemize karşılık Allah üzerimize gökten taş yağdırır ya da daha büyük bir azap ile bizi cezalandırırdı. Böyle bir durum söz konusu olmadığına göre bu Kur'an gerçek değil ve Allah tarafından gönderilmemiştir.”⁷⁸⁷

Rivayet edildiğine göre Nadr b. Hâris, “Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir” dediği zaman Hz. Peygamber ona, “Yazıklar olsun sana, bu Allah kelimidir.” demiştir. Buna karşılık Nadr b. Haris ise “Eğer bu Kur'an gerçekten Allah kelamı ise Allah başımıza gökten taş yağdırsın ya da başka türlü bir azap göndersin” demiştir. Böylece o, sözlerinde ısrarcı olduğunu, küfür ve inkârında iddialı olduğunu ve

⁷⁸⁴ Taberî, XI, s. 142.

⁷⁸⁵ Bursevî, III, s. 340.

⁷⁸⁶ Enfâl: 8/32.

⁷⁸⁷ Mevdûdî, II, s. 167.

Kur’ân-ı Kerîm’i küçümsediğini göstermek istemiştir.⁷⁸⁸ Kurtubî ise ayette belirtilen sözleri söyleyen kişinin bir rivayete göre Nadr b. Hâris değil Ebu Cehil olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁹

Yüce Allah, müşriklerin bu şekilde meydan okumalarına karşılık neden onlara hak ettikleri azabı vermediğini şöyle beyan buyurmuştur:

*“Oysa sen onların içindeyken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.”*⁷⁹⁰

Yüce Allah, Hz. Peygamber aranızda yaşarken Mekke döneminde müşriklere bir azap göndermeyeceğini bildirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak insanlara, Hz. Peygamber onları İslâm’a davet ettiği müddetçe kendilerini düzeltmeleri için süre verir. Henüz vermiş olduğu süre sona ermeden onlara azap göndererek, onların kendilerini düzeltme ve doğru yolu bulma fırsatından onları mahrum bırakmaz. Yüce Allah’ın azap etmemesinin diğer bir nedeni ise Allah bir topluluğa, içlerinde günahlarına tevbe eden ve kendini ıslah etmeye çalışan kimseler olduğu müddetçe azap etmemesidir.⁷⁹¹

Ayetin nüzul sebebi hakkında şöyle bir rivayet zikredilir: Ebu Cehil, bir önceki ayette belirtilen *“Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’an) senin katından inmiş hak (kitap) ise...”* sözlerini söyleyince bu ayet nazil oldu. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre ise Mekke müşrikleri hem Kâbe’yi tavaf ediyorlar hem de *“Ya Rabbi bizi bağışla, bizi bağışla.”* diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi.⁷⁹²

Râzî, ayette geçen *“Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.”* bölümündeki istiğfar edenler hakkında üç görüş olduğunu belirtir. Birinci görüşe göre, istiğfar edenler Müslümanlardır. Diğer bir görüşe göre bu kimseler müşriklerin, gelecekte iman edip Allah’tan af dileycek çocuklarıdır. Katâde ve Süddî’nin kabul ettiği diğer bir görüşe göre ise ayet *“Şayet onlar mağfiret talep etseydiler, azap olunmazlardı”* anlamına gelir. Buradaki amaç onların mağfiret talebinde bulunmalarını istemektir. İşte bu sebepten ötürü bir kısım müfessirler burada zikredilen istiğfarın “Müslüman olmak” anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁷⁹³

⁷⁸⁸ Yazır, IV, s. 227.

⁷⁸⁹ Buhârî, Tefsir 4; Kurtubî, VII, s. 398.

⁷⁹⁰ Enfâl: 8/33.

⁷⁹¹ Mevdûdî, II, s. 167.

⁷⁹² Buhârî, Tefsir 4; Tirmizî, Tefsir 4; Kurtubî, VII, s. 399; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 98.

⁷⁹³ Râzî, XV, s. 480.

Ayette, Yüce Allah'ın rahîm isminin tecelli ettiği görülmektedir. Yüce Allah insanlığa azap etmemek için adeta onlara fırsatlar sunuyor ve onların da bu fırsatı değerlendirip tevbe ederek yaratıcıya yönelmelerini istiyor.

Enfâl suresindeki, Hz. Peygamber'in kavmiyle yaşadığı ihtilafları konu edinen son ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Onlar Mescid-i Haram'dan (mü'minleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değilken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Oranın bakımına ehil olanlar ancak Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu bilmez.”*⁷⁹⁴

Yüce Allah bu ayette, hangi sebepten dolayı müşriklere azap edeceğini bildirmiştir. Ayet, müşriklerin Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı yıl Mescid-i Haram'dan Hz. Peygamber ve mü'minleri nasıl engellediklerine dikkat çekmiştir. Zira müşrikler kendilerini Mescid-i Haram'ın sahipleri gibi görüyorlardı. Daha sonra Allah, onların bu iddialarının batıl olduğunu, onların bu konuma layık olmadıklarını belirtmiştir. Muttakiler, yani kötülüklerden sakınanlar oranın bakımına asıl ehil olanlardır.⁷⁹⁵

Cessâs, ayetteki *“Onlar (Mescid-i Haram'ın) bakımına ehil de değilken”* ifadesinin iki manaya geldiğini belirtir. İlk manaya göre müşrikler, Kâbe'nin sorumluları ve bakımı hususunda bu işin ehli olduklarını iddia etmişlerdi. Yüce Allah ise onların bu iddialarını reddetmiştir. Diğer manaya göre onlar Allah'ın dostları olduklarını iddia ediyorlardı. Oysa Allah'ın asıl dostları, O'na karşı gelmekten sakınanlardır. İlk mananın kabul edilmesi halinde ayet, onların Kâbe'ye girmekten ve bakımıyla ilgilenmekten men edildiklerine işaret etmiştir.⁷⁹⁶

Ayette geçen azabın mahiyeti hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bazı müfessirlere göre bu azap, Bedir günü öldürülmeleri ve esir edilmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Bazı müfessirlere göre bu azap Mekke'nin fetih günü gerçekleşmiştir.⁷⁹⁷ Müşriklerin ileri gelenlerinin Bedir günü öldürülmüş olması ve bu ayetin nazil olduğu dönemde birçok müşriğin fetih günü Müslüman olduğu göz önüne

⁷⁹⁴ Enfâl: 8/34.

⁷⁹⁵ Râzî, XV, s. 480.

⁷⁹⁶ Cessâs, III, s. 65.

⁷⁹⁷ Râzî, XV, s. 480.

alındığında ilk görüşün daha isabetli olduğu söylenebilir. Çünkü Bedir gününde müşrikler için bir azap ve zillet söz konusu olmuştur.

Hz. Peygamber'in hicret öncesi kavmi ile yaşadığı ihtilafı konu edinen Enfâl suresindeki ayetler ele alındığında, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber ve mü'minlere karşı takındıkları kötü tutumlara değinildiği söylenebilir. Onların bu tutumuna karşılık Yüce Allah, Hz. Peygamber ve mü'minlerin yanında olduğunu bildirmiştir.

3.4.2.2.2. Hicret'in Önemi, Muhacir ve Ensar'ın Fazileti

Mekke müşriklerinin Müslümanlara yaptıkları eziyet ve işkenceler dayanılmaz bir hale gelince Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ etmek için yeni bir yurt arayışına girdi. Akabe denilen bölgede Hz. Peygamber'in Medineliler ile görüşmesi neticesinde stratejik öneme sahip Medine şehrine hicret için gerekli zemin hazırlanmıştı.

Hz. Peygamber müşriklerin hem bu baskı ve zulmünden kurtulmak hem de yeni bir strateji uygulamak amacıyla, kendisine inanan mü'minlerle beraber 622 yılında Medine'ye hicret etmeye karar verdi. Yüce Allah da indirdiği ayetlerle Müslümanların bu kararlarını desteklediğini bildirdi. Medineliler, Hz. Peygamber ve Müslümanları çok güzel karşılayıp onlara birçok yardımda bulunarak inanılmaz bir dayanışma örneği sergilediler. Bu nedenle Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlara Muhacir, muhacirlere yaptıkları yardımlardan dolayı Medineli Müslümanlara da Ensar denilmiştir.⁷⁹⁸

Enfâl suresinde, Allah yolunda hicret etmenin önemi, Ensar ve Muhacirlerin fazileti ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmuştur.

*“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir.”*⁷⁹⁹

Ayette, inançları ve Allah ve Resûlü'ne olan sevgisi uğruna Mekke'den ayrıлып göç etmeye mecbur bırakılan Muhacirlerin önemine değinilmiştir. Aynı şekilde Mekke şehrinde ayrılmak zorunda bırakılan Muhacirlere kucak açan, onları kendi ülkelerinde

⁷⁹⁸ Cür'ânî, s. 256; Ahmet Önkâl, “Hicret”, DİA, İstanbul, 1998, XVII, s. 458-462; Güler ve diğerleri, s. 608.

⁷⁹⁹ Enfâl: 8/72.

barındıran, düşmanlarına karşı onları himaye edip onlarla birlikte hareket eden Medine'nin yerli halkı olan Ensar'ın faziletine dikkat çekilmekte ve Muhacirlerle dost oldukları bildirilmektedir.⁸⁰⁰

Râzî, Enfâl suresinin son ayetinde “*Daha sonra iman edip hicret eden*” ifadesinin bulunması nedeniyle, bu ayette ilk hicret edenlerden bahsedildiğini belirtir. Râzî'ye göre Yüce Allah bu ayette ilk muhacirleri dört sıfatla vasıflandırmıştır. Birincisi, ilk muhacirlerin iman esaslarının tamamına inanıp, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği bütün sorumlulukları hiç diretmeden kabul etmeleridir. İkincisi ise onların, Allah'ın rızasını talep etmek amacıyla ilk planda eski dinlerini, daha sonra ise vatanlarını, akrabalarını ve dostlarını terk ederek hicret etmeleridir. Üçüncüsü ise onların mal ve mülklerinin tamamını Mekke'de bırakıp hiçbir teçhizatı bulunmadığı halde Bedir'de mallarıyla ve canlarıyla cihat edip savaşmalarıdır. Dördüncüsü de ilk defa hicret edenlerin bütün bu fiillere herkesten önce girişmeleridir. Şüphesiz bu durumda fazileti gerektiren şey, önceliktir. Bu sayede başkalarının kendilerine uymalarına öncülük etmişlerdir.⁸⁰¹

Hicret etmenin, Ensar ve Muhacir olmanın faziletini bildiren diğer bir ayet de şöyledir:

“*İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.*”⁸⁰²

İnancı uğruna içinde yaşadığı yurdunu bırakıp bir başka beldeye göç etmek, orada aynı inanca mensup kimselerin safına katılarak düşmanla savaşmak ve yurdunu terk edenlere kucak açarak sahip oldukları her şeylerini onlarla paylaşmak samimi imanın dışa vuran güçlü belirtileridir.⁸⁰³

Râzî, inancı uğruna hicret eden Muhacirlerin fazilet bakımından Ensardan daha üstün olduklarını ifade ederek bunun sebeplerini şöyle açıklar: “Öncelikle Muhacirler, iman hususunda önde gelen kimselerdir. Çünkü onlar Mekke'de uzun süre türlü işkencelere maruz kalmış ve buna sabretmişlerdi. Yine onlar, vatanlarından ve ailelerinden ayrı kalarak her türlü sıkıntıya katlanmışlardır. Hâlbuki bu gibi durumlar

⁸⁰⁰ Neseff, I, s. 658.

⁸⁰¹ Râzî, XV, s. 515.

⁸⁰² Enfâl: 8/74.

⁸⁰³ Karaman ve diğerleri, II, s. 714.

Ensar için söz konusu değildir. Muhacirler, Hz. Peygamber'e iman etmede de bütün Müslümanlara öncülük etmişlerdir. Ensar ise iman hususunda Muhacirlere tabi olmuş ve onlara benzemeye çalışmışlardır.⁸⁰⁴

Sâbûnî, Enfâl suresinin yetmiş ikinci ayetinin burada tekrarının söz konusu olmadığını belirtir. Yetmiş ikinci ayet, Muhacir ve Ensarın da içinde bulunduğu bütün mü'minlerin aralarındaki yardımlaşmayı kapsamakta, bu ayette ise Muhacir ve Ensar'a yapılan övgüden bahsetmekle beraber Yüce Allah'ın onlara lütfettiği bağışlanma ve cennette onlar için hazırlanan bol rızka işaret edilmektedir.⁸⁰⁵

Ayet, hiçbir çıkar gözetmeden sadece Yüce Allah'ın rızasını kazanma uğruna hicret edenleri ve onlara her türlü maddi ve manevi desteği esirgemeyenleri yüceltmektedir. Yine dünyada ve ahirette Yüce Allah'ın onlara birçok nimet vereceği bildirilmektedir.

Enfâl suresindeki bir başka ayet de şöyledir:

*“Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir.”*⁸⁰⁶

Ayette geçen “مِنْ بَعْدُ” ifadesi ile kimlerin ve hangi zamanın kastedildiği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (ra), bu kimselerin ilk muhacirlerden sonra hicret edenler olduğunu ifade etmektedir. Râzî, Zemahşerî ve Neseî de İbn Abbas'ın görüşüne katıldıklarını belirtirler. Bununla beraber Bedir gününden sonra hicret edenlerin kastedildiği görüşünü savunanlar da bulunmaktadır.⁸⁰⁷ Kurtubî ise Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra iman edip hicret edenlerin kastedildiğini belirtir. Çünkü bu tarihlerden sonra yapılan hicret, ilk hicretten derece itibarıyla daha aşağıdadır. İkinci hicret ise yaklaşık iki yıllık barış dönemi olan Hudeybiye Antlaşması'ndan Mekke'nin fethine kadar devam eden süredir. Daha sonra ise Mekke fethedilmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber, “Fetihden sonra hicret yoktur”⁸⁰⁸ buyurmuştur. Yüce Allah böylelikle daha sonra iman edip hicret edenlerin de ilk hicret edenlere katılmış olacaklarını açıklamıştır.⁸⁰⁹ Bir ayet nazil olduğu anda hüküm bildirdiğine göre ilk muhacirler ile daha sonra hicret edenlerin ayrımını yetmiş beşinci ayetin nazil olduğu

⁸⁰⁴ Râzî, XV, s. 516.

⁸⁰⁵ Sâbûnî, II, s. 424.

⁸⁰⁶ Enfâl: 8/75.

⁸⁰⁷ Râzî, XV, s. 519; Zemahşerî, II, s. 240; Neseî, I, s. 660.

⁸⁰⁸ Buhârî, Cihâd 1, Meğâzî 53; Müslim, İmâre 85; Tirmizî, Siyer 33; Nesâî, Bey'ât 15.

⁸⁰⁹ Kurtubî, VIII, s. 58.

tarihe göre belirlemek daha isabetli olacaktır. Bu ayet Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olduğuna göre bu tarihten sonraki muhacirleri “Daha sonra iman edip hicret eden Müslümanlar” olarak kabul eden görüş daha isabetli görünmektedir. Ayrıca Bedir Savaşı'na katılan Müslümanlar daima daha faziletli kabul edilmiştir.

Hasan Basri, hicretin hiçbir zaman sona ermeyeceğini belirterek Hz. Peygamber'in “Fetihten sonra hicret yoktur” ifadesiyle de hususi hicretin kastedildiğini bunun ise Mekke'nin fethedilip Müslümanların güçlenmeleriyle sona erdiğini ifade eder.⁸¹⁰

İbn Âşûr ise ayetteki iman vurgusunun hicret etme ile beraber zikredilmesini hicretin, toplumun meydana gelmesini sağlayan fert bazındaki etkisiyle açıklamaktadır. Çünkü “iman” sıfatının zıddı olarak “şirk” gelirken, övülen hicret etme vurgusunun zıddı olarak da hicret etmeyip şirk yurdunda kalmak gelmektedir. Bu nedenle iman ve hicret Hz. Peygamber'in ashabının övülen iki sıfatıdır.⁸¹¹

Hz. Peygamber de “Hicret (daha faziletli) olmasaydı, Ensardan bir kişi olurum”⁸¹² buyurarak hicret etmenin, inancı uğruna yurdunu terk edip muhacir olmanın Allah katında çok değerli bir eylem olduğunu belirtir. Ayrıca Ensar, malını Muhacirler ile paylaşarak Allah yolunda büyük bir fedakârlıkta bulunmuştur. Ancak Muhacirler ise tüm mallarını Allah yolunda terk ederek daha büyük bir fazilette bulunmuştur. Bununla birlikte hicretten sonra Muhacirlere ve Müslümanlara yardım etmekten daha üstün ikinci bir merteye yoktur.

3.4.2.2.3. Hicret Sonrası Dönem

Kur'ân-ı Kerîm, hicret sonrası dönemle ilgili olarak Hz. Peygamber'in münaфіklar, Ehl-i Kitap ve müşrikler ile olan ilişkilerinden söz eder. Medine dönemi Arap yarımadasında Müslümanların hem siyasal hem de toplumsal açıdan bir güç olarak ortaya çıktıkları bir dönemdir. Yine bu dönem müşriklerin Müslümanlara karşı Mekke'de psikolojik ve fiziki baskı uygulayarak sergiledikleri düşmanca tutumlarının savaş ve saldırı şekline evrildiği bir dönem olmuştur. Hz. Peygamber Mekkeli müşriklerin bu tutumu karşısında öncelikle Medine Sözleşmesi ile toplumun iç

⁸¹⁰ Râzî, XV, s. 519.

⁸¹¹ İbn Âşûr, X, s. 85.

⁸¹² Buhârî, Meğâzî 56; Müslim, Zekât 139.

dengeğini sağlamıştır. Bununla beraber gerektiğinde düşmanları ile savaşmaktan korkmamış nihayetinde Mekke'nin fethiyle birlikte müşriklerin siyasal hâkimiyetini sonlandırmış ve Arap yarımadasının en etkili gücü konumuna gelmiştir.

Hicret sonrası dönem başlığı altında Enfâl suresinde, Hz. Peygamber ve Müslümanların Medine'deki genel durumu, Müslümanların ve münafıkların Hz. Peygamber ile olan ilişkileri ve Bedir Savaşı ekseninde Mekke'li müşrikler ile olan ilişkiler ele alınacaktır.

3.4.2.2.3.1. Müslümanların Medine'deki Genel Durumu

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra yeni bir toplum oluşturmak için Muhacirler ile Ensar'ın kardeş yapılması, Müslüman, gayr-i müslim ve Yahudileri de içine alan Medine Vesikası adı verilen bir sözleşmenin yapılması ve Allah yolunda cihada izin verilmesi gibi birçok kararın yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Bu sayede Müslümanların başta siyasi olmak üzere birçok alanda söz sahibi olmaya başladıkları görülmektedir.

Yüce Allah, Müslümanların geçmişte içinde bulundukları durumu hatırlatarak onlar hakkında Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

“O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Derken Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve sizi temiz şeylerden rızıklandırdı ki şükredesiniz.”⁸¹³

Ayette Medine'de bulunan Müslümanların hicretten önce bulundukları hal hatırlatılarak, Yüce Allah'ın lütfu ve inayeti sayesinde şu an kavuştıkları durum bildiriliyor. Çünkü Müslümanlar Mekke'de iken müşriklerin yaptığı eziyetler nedeniyle zayıf kalmış az bir topluluk idiler. Yüce Allah onları emin ve güvenilir bir yere sığdırdı. Daha sonra ise Müslümanları güçlü ve şerefli bir konuma ulaştırdı. Yüce Allah hem galibiyet vererek onları destekledi hem de helal ve temiz şeylerle onları rızıklandırdı.⁸¹⁴

Ayette, mü'minlerin birtakım insanlar tarafından kaçırılmaktan korktukları belirtilmektedir. Kendilerinden korkulan bu insanların kimler olduğu hususunda çeşitli

⁸¹³ Enfâl: 8/26.

⁸¹⁴ Derveze, V, s. 340-341.

görüşler bulunmaktadır. İkrime, Kelbî ve Katâde'ye göre bu insanlar Kureyş müşrikleridir. Çünkü Müslümanlar Mekke'de iken Kureyş müşriklerinden çekiniyorlar ve Bedir Savaşı başlamadan önce onların kendilerini esir edip Mekke'ye götürmelerinden korkuyorlardı. Vehb b. Münebbih'e göre kendilerinden korkulan bu insanlar İranlılar ve Rumlardır. Taberî'de kendilerinden korkulan bu insanların Kureyş müşrikleri olduğunu belirtir. Çünkü hicretten önce Müslümanlar, Kureyşliler haricinde herhangi bir kimseden korkmuyorlardı.⁸¹⁵

Yüce Allah Medine'ye yerleşen Müslümanları Ensar'ın arka çıkması ile barındırdı. Bedir Savaşı'nda melekler ile destekledi ve onları helal olan ganimetlerle nasiplendirdi. Böylelikle Allah, onların geçmişteki hallerini hatırlatarak şükretmelerini istemektedir. Bu hususla alakalı Katâde, insanların en zelil ve yaşantısı en perişan olanların Araplar olduğunu ve yeryüzünde o günün şartlarına göre Araplardan daha zayıf bir topluluğun bulunmadığını belirtir. Ancak Allah onları İslam sayesinde rızıklarını bollastırdı ve onları bağımsız hale getirdi.⁸¹⁶

Hicretten sonra Müslümanların genel durumunu açıklayan diğer bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Ve (Allah) onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁸¹⁷

Mevdûdi, ayette daha önceden aralarında asırlardan beri süregelen düşmanlıklar bulunan bazı Arap kabilelerinin kalplerini birbirine ısındıran ve güçlü bir topluluk oluşturacak şekilde onların kaynaşmasını sağlayan ve birbirine bağlayan İslam'ın lütuf ve nimetlerinin kastedildiğini belirtir.⁸¹⁸

Bu ayette söz konusu edilenlerin Medine'de bulunan Evs ve Hazreç kabileleri olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü bu iki büyük kabile arasında; şiddetli bir intikam duygusu ve düşmanlık bulunuyordu. Bu iki kabile Hz. Peygamber'in hicretinden önce sürekli savaş halinde idiler. Ancak daha sonraları aralarındaki kin ve nefret ortadan kalkarak; onun yerini ülfet, muhabbet ve sevgi aldı. Aralarındaki kini, nefreti ve

⁸¹⁵ Taberî, XI, s. 118-119; İbnü'l-Cevzî, II, s. 202.

⁸¹⁶ Zemahşerî, II, s. 213.

⁸¹⁷ Enfâl: 8/63.

⁸¹⁸ Mevdûdi, II, s. 181.

düşmanlığı silip, onun yerine kuvvetli bir muhabbeti tesis etmek, ancak Kâdir olan Yüce Allah'ın yapacağı bir şeydir. Aynı zamanda bu durum, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin apaçık bir göstergesidir.⁸¹⁹

Ayette, Yüce Allah'ın kudretinin ve ilahi iradenin büyüklüğüne işaret edilmiştir. Aynı zamanda insanın gücünün sınırlılığına dikkat çekilmiştir. Gönüllerin sahibi Yüce Allah'tır. Dilediğinde onları birbirinden uzaklaştırır, dilediğinde ise bir araya getirebilecek güce sahiptir.

3.4.2.3.2. Müslümanların Hz. Peygamber ile İlişkileri

Hz. Peygamber'in Medine'de Müslümanlarla ilişkilerinin son derece hareketli geçtiği söylenebilir. Müslümanların Hz. Peygamber ile günde beş vakit birlikte namaz kılmaları, Allah yolunda cihada çıkmaları hem bireysel hem de toplumsal sorunlar karşısında istişarede bulunmaları gibi birçok hususta bu ilişkinin devam ettiği görülür. Hz. Peygamber ile Müslümanlar arasındaki bu ilişki devam ederken Yüce Allah, zaman zaman bu ilişkiye yön verecek şekilde ilahi uyarılarda bulunur. Bu manada Yüce Allah, Enfâl suresinde şöyle buyurmuştur:

*“Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.”*⁸²⁰

Ayette, Allah ve Resûlü'nün davetine cevap verme ve gereğini yerine getirme görevini daha genel bir çerçeve içerisinde anlamak gerekir. Buna göre Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu zamanda O'nun çağrısına uymak; O'nun yanında yer almak ve emirlerini eksiksiz yerine getirmektir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Kur'an ve Sünnet'e tabi olma ve buna uygun bir hayat yaşamadır. Aslında bu çağrıya uymak yalnız Müslümanların değil bütün insanlığın faydasıdır.⁸²¹

Ayette geçen “Size hayat verecek şeyler” kısmı ile ilgili çeşitli görüşler belirtilmiştir. Bir görüşe göre, dininize hayat verecek ve size İslam dinini öğretecek şeyler kastedilmiştir. Diğer bir görüşe göre burada kastedilen cihattır. Mücâhid ve

⁸¹⁹ Râzî, XV, s. 501.

⁸²⁰ Enfâl: 8/24.

⁸²¹ Karaman ve diğerleri, II, s. 679.

birçok müfessire göre ise Müslümanların Allah’a itaat çağrısına ve Kur’ân-ı Kerîm’in içerdiği emir ve yasaklara uymaları gerektiği belirtilmiştir. Kurtubî ise Mucâhid’in görüşüne katılarak bu görüşün umum ifade ettiğini ve tercihe şayan olduğunu belirtir.⁸²²

Müslümanların, Allah ve Resûlü’nün çağrısına uyma hususunda sahabeden Ebû Saîd b. el-Muallâ’nın şöyle dediği rivayet edilir: “Ben mescitte namaz kılarken Hz. Peygamber beni çağırdı, ben de cevap vermedim. Namazım bitince yanına giderek ‘Ya Resûlullah, namaz kılıyordum.’ diyerek özür diledim. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Allah ve Resûlü’nün çağrısına cevap verin buyruğunu işitmedin mi?’ dedi ve daha sonra elimden tutarak ‘Mescitten çıkmadan sana Kur’an’ın en faziletli suresini bildireceğim’ dedi.”⁸²³

Müslümanların, Hz. Peygamber ile aralarındaki ilişkiyi açıklayan diğer bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olanıdır.”*⁸²⁴

Mevdûdî, ayette işaret edilen toplumsal fitne ile sadece bireylerle sınırlı kalmayan aynı zamanda tüm toplumu kapsayacak denli yaygın olan topluca işlenen kötülüklerin kastedildiğini belirtir. Böyle bir durumda yalnız günahkârlar değil, o günahların işlenmesine sessiz kalanlar da Allah’ın azabına uğrar. Böylece Yüce Allah Müslümanlara Hz. Peygamber’in iyiliği emredip, kötülükten sakındırma görevinin önemini hatırlatmaktadır. Ayette, Müslümanların bu görevi yapmamaları halinde hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm toplumun azaba uğramasına neden olacak bir fitne çıkacağına işaret edilmiştir.⁸²⁵

İbn Abbas, ayetle ilgili Yüce Allah’ın mü’minlere, aralarında kötülüğün yayılmasını kabul etmemelerini emrettiğini, aksi halde onların tamamını azabı ile kuşatacağını bildirdiğini belirtir.⁸²⁶ el-Hasan el-Basrî, bu ayetin özellikle Cemel Savaşı’nda Hz. Ali, Talha, Ammar ve Zübeyr b. Avvâm’ın içine düştükleri durumu ifade etmek için indiğini söylemiştir. Bu hususta Zübeyr b. Avvâm: “Bu ayet bizim

⁸²² Kurtubî, VII, s. 389.

⁸²³ Buhârî, Tefsîr 1; Fedâilü’l-Kur’ân 9.

⁸²⁴ Enfâl: 8/25.

⁸²⁵ Mevdûdî, II, s. 163.

⁸²⁶ Kurtubî, VII, s. 391.

hakkımızda indi. Bizler bu ayeti uzun süre okuduk ama o fitnenin içine düşecek olan insanların bizler olacağını idrak edemedik.” demiştir. Süddî’nin ise bu ayetin Bedir Savaşı’na iştirak edip de Cemel hadisesinde savaşı kimseler hakkında indiğini söylediği rivayet edilmiştir.⁸²⁷ Burada zikredilen görüşlerin ayetin nüzul sebebi gibi anlaşılması son derece tutarsız olur. Ayetin iniş sebebinin Cemel Savaşı gibi hadiselerle anılması, ayetin o dönemdeki Müslümanların tam da içinde bulundukları durumu izah etmesi şeklinde anlamak gerekir.

Ayetlerde Müslümanların Kur’ân-ı Kerîm’in hükümlerine ve Hz. Peygamber’in sünnetine sımsıkı sarılmaları gerektiği bildirilmektedir. Aksi takdirde, nemelazımcı bir tutum sergilemeleri ve sorumsuz davranmaları halinde ilahi bir cezaya maruz kalacaklarına dikkat çekilmiştir.

3.4.2.2.3.3. Münafıklar ile Olan İlişkiler

Münafık; itikadi olarak küfrü içinde gizleyen, iman ettiğini söylediği halde, içinden İslam’ı inkâr eden kimseye denir.⁸²⁸ Hz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra Müslümanlar hem siyasi hem de ekonomik anlamda bağımsızlığını ilan edip büyük bir güç haline gelince, birçok insan çıkar elde edebilmek için kendini Müslüman göstermeyi tercih etmiştir. Münafıklar, Hz. Peygamber’in hak olan davetine çok zarar vermeleri nedeniyle Kur’ân-ı Kerîm, onların iç yüzlerini ortaya çıkarmaya yönelik ifadeler kullanmıştır.

Hz. Peygamber ve Müslümanların, münafıklarla olan ilişkisine değinen Enfâl suresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, ‘Bunları dinleri aldatmış’ diyorlardı. Hâlbuki kim Allah’a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁸²⁹

Kurtubî, ayette geçen “münafıklar” tabirinin, iman ettiklerini açığa vurmakla beraber küfürlerini gizleyen kimseler olduğunu belirtir. “Kalplerinde hastalık bulunan kimseler” ifadesi ile de münafıklardan ayrı şüphe içerisinde bulunan kimselerdir.

⁸²⁷ Râzî, XV, s. 473.

⁸²⁸ Cürçânî, s. 245.

⁸²⁹ Enfâl: 8/49.

Çünkü bunlar henüz İslam’a daha yeni girmiş ve nispeten münafıklara göre kalplerinde zaaf bulunan kimselerdir.⁸³⁰

Râzî, ayette zikredilen münafıkların, Evs ve Hazreç kabilesine mensup bir grup insan olduğunu belirtir. Kalplerinde hastalık bulunanlar ise daha yeni müslüman olmuş ancak imanı kökleşmemiş ve henüz hicret etmemiş olan bir grup Kureyşlidir. Daha sonra Kureyşliler, Mekke’den Bedir Savaşı’na çıkınca şöyle dediler: “Biz de kavmimiz ile beraber savaşa çıkarız. Şayet Hz. Muhammed’in (sas) ordusu sayıca fazla ise onlara katılır, az ise kavmimizin yanında dururuz.” dediler.⁸³¹ Münafıklar, Müslümanlar hakkında, üç yüz on kişilik İslam ordusunun bin kişilik Kureyşi yeneceğini düşünmelerinden dolayı onlara “*Bunları dinleri aldatmış*” diyorlardı. Ancak bunların hepsi Bedir günü müşriklerle beraber öldürüldüler.⁸³²

Yüce Allah bunlara cevap olarak, kim Allah’a dayanır, Allah için görevini hakkıyla yaparsa O, kendisine güvenip dayananı perişan ve zelil etmeyeceğini belirtir. Rahmetini onlardan esirgemez. Nitekim imanlarında tereddüt edip, Allah’a değil de çoğunluğun gücüne güvenenler küfürlerinde boğulmaya mahkûmdurlar.⁸³³ Bu nedenle mü’min, özü sözü bir olduğu gibi içi dışı da bir olmalıdır. İkiyüzlü bir kişiliğe sahip olmamalı, hakkın yanında, zulmün karşısında olmalıdır.

3.4.2.2.3.4. Bedir Savaşı Ekseninde Müşrikler ile Olan İlişkiler

Bedir, Medine’nin yaklaşık 160 km. güneybatısında, Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yolu ile kesiştiği yerde bulunan bir yerdedir. Hicretin ikinci yılında Kureyşlilere ait bir ticaret kervanı Suriye’ye gitmişti. Hz. Peygamber değişik kanallardan kervan hakkında bilgi topladıktan sonra ashabıyla bir araya geldi. Ashabına, yaklaşık kırk kişilik muhafız birliği tarafından korunan kervanı Bedir’de kolayca etkisiz hale getireceğini söyledi. Yapılan istişare sonucunda karar verildi ve 12 Ramazan’da (9 Mart 624) üç yüz beş kişi, yetmiş deve ve iki at ile yola çıkıldı. Kervan’a liderlik yapan Ebû Süfyân ise Müslümanların harekâtı hususunda bilgi

⁸³⁰ Kurtubî, VIII, s. 27.

⁸³¹ Râzî, XV, s. 493; İbn Kesîr, IV, s. 75.

⁸³² Beydâvî, III, s. 63; Neseî, I, s. 650.

⁸³³ Yazır, IV, s. 241.

alınca, bir yandan Mekke'ye haber göndererek onlardan yardım istedi, diğer yandan da nadiren kullanılan sahil yoluna saparak yolunu değiştirdi.⁸³⁴

Bu olaylardan birkaç gün önce Abdulmuttalip'in kızı Atîke, bir rüya görür. Rüyasında gökten bir melek indiğini, dağdan bir kaya parçası alıp onu Mekke'ye doğru attığını ve o kaya parçalarının Mekke'nin bütün evlerine isabet ettiğini görür. Bu rüyasını Hz. Abbas'a anlatır. Atîke'nin rüyası bir şekilde Ebû Cehil'e ulaşınca, o da Hz. Peygamber'i kastederek; "Erkeklerinin kehanet yaptığı yetmediği gibi şimdi de kadınları yapmaya başladı." demiştir.⁸³⁵

Ebû Süfyan'ın yardım talebi Mekke'ye ulaşınca, Ebû Cehil Kâbe'nin üzerine çıkarak, "Ey Mekkeliler! Her türlü zorluk ve meşakkate rağmen, kervanı kurtarmaya çıkacaksınız! Şayet Hz. Muhammed Kureyş'in kervanını ele geçirecek olursa, ömür boyu iflah olmazsınız." dedi. Bunun üzerine Ebû Cehil kısa sürede Mekkelileri sefere çıkarmayı başardı. Bu esnada kervanın sahil yolunu kullandığı ve kurtulduğu, bu yüzden de yola çıkan ordunun Mekke'ye geri dönmesi hususunda Ebû Cehil'e haber ulaşınca o: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki, bu asla mümkün değil. Bizler Bedir'de develer kesip içkiler içeceğiz, cariyeler şarkı söyleyip def çalacaklar. Böylece bütün Araplar, bizim yola çıktığımızı ve Muhammed'in kervandan bir şeyler elde edemediğini duyacaklar" diyerek kavmiyle yaklaşık bin kişilik bir ordu, yedi yüz deve ve yüz at ile beraber Bedir'e doğru yola koyuldu.⁸³⁶

Hız. Peygamber, ashabı ile beraber iken Cebrail (as) geldi ve şöyle dedi: "Yâ Resûlullah, Allah size, iki taifeden birisini vaad ediyor. Ya kervan ya da Kureyş ordusu". Bunun üzerine Hız. Peygamber ashabına yönelik "Ne dersiniz; Kureyş her türlü meşakkati alarak yola çıkmış, kervan ile mi, yoksa ordu ile mi karşılaşmak istiyorsunuz" dedi. Ashâb-ı Kiram ise kervanla karşılaşmayı tercih etti. Bunun üzerine Hız. Peygamber'in yüzünün rengi değişerek, "Kervan sahil boyunca çekip gitti, Kureyş ise tam karşımızda" dedi. Ashab, "Yâ Resûlullah, sen düşmanı bırak, kervana bak" demeleri üzerine Hız. Peygamber öfkeleni. Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer hemen araya girerek ortamı sakinleştirici şeyler söylediler. Sonra Hazreç kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde, "Ey Allah'ın Resûlü, biz seninle beraberiz." dedi. Daha sonra Mikdâd b. Amr

⁸³⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 666.

⁸³⁵ Beydâvî, III, s. 50.

⁸³⁶ Zuhaylî, IX, s. 254.

ise “Ey Allah’ın Resulü, biz senin arzun ne ise onu yapmakta seninle beraberiz. Çünkü biz İsrailoğullarının Musa’ya (as) ‘Sen ve Rabbin gidin birlikte savaşın, biz burada oturacağız’⁸³⁷ dediği gibi demeyeceğiz. Biz ancak, “Sen ve Rabbin gidin ve savaşın. Biz de sizinle beraber savaşacağız.” diyoruz. Bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm ederek, “İlerleyin! Allah’a yemin ederim ki, sanki Kureyşlilerin düşüp ölecekleri yerleri görüyor gibiyim.” dedi.⁸³⁸

Hz. Peygamber’in ashabı ile istişaresinde ensar adına söz alan Sa’d b. Muaz ise “Ey Allah’ın Resulü, biz sana iman ettik. Seni dinleyip sana itaat edeceğimize dair biat ettik. Sen bize denizi göstersen, bizden hiç kimse geri kalmamak üzere hepimiz birlikte oraya dalarız.” diyerek Hz. Peygamber’e olan desteğini yineledi. Bu desteğe Hz. Peygamber çok sevindi. Bu konuşmalardan sonra Müslümanlarla Mekkeli müşrikler ilk olarak mübareze usulü savaşmaya başladı.⁸³⁹ Bu hadiseler üzerine Yüce Allah Enfâl suresinde şöyle buyurdu:

“Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü’minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.”⁸⁴⁰

Zemahşerî, ayette geçen “مِنْ بَيْتِكَ” tabirinin, Hz. Peygamber’in Medine’deki evi ya da Medine şehrinin bizzat kendisi anlamında olduğunu belirtir. Çünkü Medine, Hz. Peygamber’in hicret edip yurt edindiği bir yerdir.⁸⁴¹

Mü’minlerin savaş konusundaki isteksizlikleri, onların tamamı için değil sadece bir kısmı için söz konusudur. Kendisi için Hz. Peygamber ile mücadele edip tartıştıkları “hak” ise inananların kervanı tercih ettikleri için, Mekke müşriklerini karşılama hususundaki mücadeleleri idi.⁸⁴²

Yazır, Yüce Allah’ın, Hz. Peygamber’i Medine’deki evinden çıkarıp Bedir istikametine doğru hareket etmesini emrettiğinde, hakkı yerine getirmek gibi gerçek bir nedenle evinden çıkardığını belirtir. Bu arada mü’minlerin bir kısmı savaşı arzu eder bir durumda değildiler. Bu nedenle yola ilk çıkışta işin iç yüzünü bilmiyorlardı.

⁸³⁷ Mâide: 5/24.

⁸³⁸ Taberî, XI, s. 41; Zemahşerî, II, s. 197; Râzî, XV, s. 456-457; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 94.

⁸³⁹ Taberî, XI, s. 41; Beydâvî, III, s. 50.

⁸⁴⁰ Enfâl: 8/5.

⁸⁴¹ Zemahşerî, II, s. 197.

⁸⁴² Râzî, XV, s. 457.

Savaş için gerekli hazırlıklarını yapmadan, yalnız bir kervana gidiliyor diye gelişigüzel çıkmışlardı.⁸⁴³

Zuhaylî, sahabenin savaştan elde edilen ganimetlerin paylaşımı hususundaki hoşnutsuzluklarının, Hz. Peygamber'in Medine'den savaş için çıkmasını kötü görmeleri gibi olduğunu belirtir. Çünkü mü'minlerden bir grup hazır olmamalarından dolayı savaşa çıkmak istemiyordu. Bu iki durum arasındaki benzetme, istememe halidir. Dolayısıyla Müslümanlardan bir kısmı Bedir'de iki şeyi kerih gördüler. Birincisi, ganimetlerin taksimi, diğeri ise hem hazırlıksız olmaları hem de ganimet için çıkmaları nedeniyle Kureyş'le savaşmak istememeleridir.⁸⁴⁴

Mâturîdî, hoşnutsuzluk gösterenlerin bir kısmının itikâdî bakımdan münafık olma ihtimali bulunmakla beraber, bu kimselerin samimi olmalarına rağmen, yine de hoşnutsuz olmalarının olası olduğunu belirtir.⁸⁴⁵ Yüce Allah, savaşa katılmakta isteksiz olanların Hz. Peygamber'e karşı tutumu ile ilgili bir sonraki ayette şöyle buyurmuştur:

*“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”*⁸⁴⁶

Râzî, ayetteki “Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra” ifadesindeki kastın, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e, ashabin yardım göreceklerini bildirmesi olduğunu belirtir. Müslümanlardan bir kısmının Hz. Peygamber ile tartışmaları ise onların Hz. Peygamber'e karşı söylediği, “Biz ancak kervan için çıkarız. Eğer Kureyş ordusu ile savaşacak isek hazırlık yapabilmemiz için senin bunu bize başta söylemen gerekmez miydi?” şeklindeki sözleridir. Yüce Allah, ashabin aşırı feryat ve korku içindeki durumunu öldürülmeye sürüklenen ve ölüme götürülen kimselerin durumuna benzetmiştir.⁸⁴⁷

Ebu's-Suûd, ashabin savaş konusunda korku ve endişe duymalarının sebebini, iman zafiyeti değil sayıca az olmaları, savaşa hazırlıksız olmaları ve İslam ordusunun

⁸⁴³ Yazır, IV, s. 203.

⁸⁴⁴ Zuhaylî, IX, s. 256.

⁸⁴⁵ Mâturîdî, V, s. 155.

⁸⁴⁶ Enfâl: 8/6.

⁸⁴⁷ Râzî, XV, s. 457.

çoğunun yaya olmasına bağlamaktaydı. Rivayete göre orduda sadece iki at bulunmaktaydı.⁸⁴⁸ Daha sonraki ayetlerde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye vaad ediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah’ın hakkı ortaya çıkarması ve batılı ortadan kaldırması içindi”.*⁸⁴⁹

Yüce Allah’ın vaad ettiği iki taifeden biri, Ebu Süfyan liderliğindeki Kureyş’in Şam’dan dönen kervanı, diğeri ise Mekke’den hareket edip Bedir’e gelen yaklaşık bin kişilik müşrik ordusudur. Müslümanların bir kısmı kuvvetli olmayan taifenin, yani kervanın kendilerinin olmasını istiyorlardı. Allah (cc) ise müşrik ordusunun mağlup edilerek kökünün kesilmesini istiyordu.⁸⁵⁰ Kervanın, kuvvetsiz, güçsüz bir topluluk olarak ifade edilmesi, Müslümanların Kureyş ordusu ile değil de kervanla karşılaşmak istemelerinin sebebine dikkat çekmek içindir.⁸⁵¹

Cessâs, bu ayet-i kerimelerin Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispat ettiğini belirtir. Neticede ilahi irade tecelli etti ve müşrik ordusu Müslümanlar karşısında mağlup oldular.⁸⁵²

Ayetlerde Yüce Allah, Müslümanların geçici olan bir faydanın peşinde oldukları ve onu istediklerini belirtir. Oysa Cenâb-ı Hak, daha kalıcı ve üstün olan hakkın zafer kazanması ve İslam’ın yücelip hâkim olmasını istiyordu. İşte bu nedenle Yüce Allah Müslümanların karşısına Kureyş’i çıkardı. Böylece Allah, onlar karşısında güçsüz ve teçhizatsız olmalarına rağmen Müslümanların eliyle, büyük bir askeri güce sahip müşrik Kureyş ordusunu imha etmeyi, mü’minleri de onlara üstün kılmayı istemektedir.⁸⁵³

Mevdûdî, Kureyş ordusunun Medine’ye doğru hareket etmesinin, cahiliye sisteminden İslam sistemine bir meydan okuma anlamına geldiğini belirtir. Yüce Allah mü’minlerin savaş teklifini kabul edip, Hicaz’da İslam’ın hâkimiyetini sağlamak için kesin bir savaş yapmalarını istemişti. Müslümanların Bedir’e cesurca yürüyüşleri ve

⁸⁴⁸ Ebu’s-Suûd, IV, s. 6.

⁸⁴⁹ Enfâl: 8/7-8.

⁸⁵⁰ Taberî, XI, s. 40.

⁸⁵¹ Ebu’s-Suûd, IV, s. 6.

⁸⁵² Cessâs, III, s. 61.

⁸⁵³ Neseffî, I, s. 633.

daha ilk çarpışmada zafer elde etmeleri, Kureyş'in gücünü kırdı ve İslam'ın tüm bölgeye hâkimiyetinin şartlarını hazırladı.⁸⁵⁴ Böylece Yüce Allah, müşrikler istemeseler bile hakkı gerçekleştirmek ve batılı ortadan kaldırmak için küfrü yok ederek İslam'ı üstün kıldı.⁸⁵⁵

Mezkûr ayetlerde, mü'minlerin Bedir Savaşı'nda büyük bir imtihanla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Mü'minler bu imtihanı kaybetmediği söylenebilir. Çünkü köklü bir imana ve yüce bir ahlaka sahip olmaları nedeniyle Hz. Peygamber'e her koşulda uyacaklarını bildirdiler. Allah ve Resûlü'nü, geçici dünya hayatına tercih ettiler. Bu yüzden Yüce Allah, mü'minlere yardım edeceğini belirterek şöyle buyurdu:

*"Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, 'Ben size art arda bin melek ile yardım ediyorum' diye cevap vermişti. Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyor; sizi temizlemek, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için üzerinize gökten yağmur yağdırıyordu. Hani Rabbin meleklerle, 'Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına' diye vahiy ediyordu."*⁸⁵⁶

Daha önce savaşta yapılan ilahi yardımlar konusunda detaylıca değindiğimiz bu ayetlerde, Müslümanların Bedir Savaşı'nda düşmanla karşılaştıklarında Yüce Allah'tan yardım istedikleri açıklanmaktadır. Allah da onların bu talebine icabet ederek onları bin melek ile destekleyeceğini bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu desteği hem mü'minlere bir müjde vermek hem de onların kalplerini yatıştırmak içindir. Böylece elde edilecek olan zaferin ancak ilâhi irade sayesinde meydana geleceğine dikkat çekilmiştir.⁸⁵⁷ İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Bedir Savaşı'ndaki ilahi yardımı belirtmek için Hz. Peygamber bir ara şöyle buyurdu: "İşte Cibril! Atının başını tutup çekiyor, üzerinde de savaş araç gereçleri bulunuyor."⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ Mevdûdî, II, s. 157.

⁸⁵⁵ Sâbûnî, II, s. 386.

⁸⁵⁶ Enfâl: 8/9-12.

⁸⁵⁷ Bilmen, III, s. 12.

⁸⁵⁸ Buhârî, Meğâzî 11.

Yine Yüce Allah, mü'minlerin huzur ve sükûnete kavuşmalarını sağlamak için onları hafif bir uykuya daldırmıştır. Bununla birlikte hem daha fazla sükûnete kavuşmaları hem de şeytanın vesvesesinin kesilmesini sağlamak için üzerlerine yağmur indirmiştir. Yüce Allah, mü'minlerin kalplerinin ve ayaklarının sabit kalmasını sağlamak için meleklerle, mü'minlerin safında yer almalarını ve inkârcıların yüreklerine korku salarak onların boyunlarını ve ellerini vurmalarını emretmiştir.⁸⁵⁹

İnkârcıların başlarına gelen bu ceza ve felaket onların Allah ve Resûlü'ne karşı gelerek inatlaşmaları sebebiyledir.⁸⁶⁰ Yine bu inkârcıların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelerek onlarla savaşmaları nedeniyle cehennem azabı ile cezalandırılacakları bildirilmiştir.⁸⁶¹ Bu husus, *"Bu, onların Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelmelerindendir. Her kim de Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse bilsin ki Allah'ın cezası şiddetlidir. İşte şimdi siz tadın onu! Kâfirlere bir de cehennem azabı vardır."*⁸⁶² ayetleriyle ifade edilmektedir.

Enfâl suresi dikkatlice incelendiğinde bu surede ele alınan Bedir Savaşı'nın her safhasında yüce yaratıcının müdahalesini, ilahi iradenin bir şekilde tecelli ettiğini görebilmek mümkündür.

Devam eden ayetlerde Yüce Allah, Müslümanlara seslenerek savaş esnasında düşmanın önünden kaçmamaları tenbih ediliyor. Kim bir savaş taktiği olarak veya kendi askeri birliğinden başka bir birliğe yardım gayesinin dışında düşmanın önünden kaçarsa Allah'ın gazabına yani cehennem azabına müstahak olur. Yüce Allah bu hususu, *"Ey iman edenler. Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın). -Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!"*⁸⁶³ ayetleriyle açıklığa kavuşturmuştur.

Savaşın şiddetli zamanlarında bir kısım Müslümanların sıkıntıları gözlenmiş hatta bir kısmı neredeyse düşman karşısında çözülecek bir duruma gelmişti. İşte bu

⁸⁵⁹ Derveze, V, s. 332.

⁸⁶⁰ Neseff, I, s. 635.

⁸⁶¹ Mâturîdî, V, s. 165.

⁸⁶² Enfâl: 8/13-14.

⁸⁶³ Enfâl: 8/15-16.

noktada ilahi mesaj devreye giriyor ve gerekli tenbihi yaparak şiddetli ikazda bulunuyor. Bu ayetlerde söz konusu olan bu tenbih ve uyarı geleceğe dönük bir yönlendirmedir. Çünkü cihad, bir kararlılık ve azim işidir. Savaştan bir kişinin bile kaçması koca bir orduyu hezimete uğratabilir. Eğer Hz. Peygamber ve Müslümanlar Bedir Savaşı'nda yenilgiye uğramış olsalar idi İslam tarihinin akışı değişebilirdi.⁸⁶⁴

Yüce Allah, Bedir Savaşı ile ilgili devam eden ayetlerde şöyle buyurmuştur:

*“(Savaştan) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. İşte durum bu: (Allah, mü'minleri güzel bir şekilde dener). Bir de Allah, kâfirlerin tuzağını zayıf düşürendir.”*⁸⁶⁵

İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'nda ellerini semaya kaldırarak “Yâ Rabbi, eğer bu mü'minleri helak edersen yeryüzünde sana sonsuza kadar ibadet edecek hiçbir kimse kalmaz.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber yerden bir avuç çakıllı toprak aldı ve müşriklerin yüzlerine fırlatarak şöyle buyurdu: “Yüzleri berbat olsun.” Hz. Peygamber'in serptiği bu toprağın isabet etmediği hiçbir müşrik kalmadı. Bu nedenle Mekkeli müşrikler geri dönüp kaçmaya başladılar.⁸⁶⁶

Râzî, Yüce Allah'ın kâfirlerin hile ve tuzaklarını boşa çıkarmasının çeşitli şekillerde olduğunu belirtir. Öncelikle mü'minleri, müşriklerin gizli sırlarına muttali kılarak bu hileleri boşa çıkarır. Bununla beraber, kâfirlerin kalbine korku salmak ve birlik ve beraberliklerini dağıtmak ve müşriklerin niyetlenip karar verdikleri şeyleri bozmak suretiyle onların hilelerini boşa çıkarır. Bu hususla alakalı İbn Abbas, Hz. Peygamber'in “Ben düşmanlarınızın hile ve tuzaklarını zayıflatmış. Böylece müşriklerin en ileri gelenleri öldürüldü, eşrafı da esir alındı.” dediğini aktarır.⁸⁶⁷

Bir sonraki ayette ise Yüce Allah şöyle buyurur:

“(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de

⁸⁶⁴ Derveze, V, s. 339.

⁸⁶⁵ Enfâl: 8/17-18.

⁸⁶⁶ İbn Kesîr, IV, s. 30; Kurtubî, VII, s. 384; Beydâvî, III, s. 53.

⁸⁶⁷ Râzî, XV, s. 468.

döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir."⁸⁶⁸

Ayette zikredilen “Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi” ifadesindeki hitabın mü'minlere mi yoksa inkârcılara mı olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Râzî, müfessirlerin çoğuna göre hitabın kâfirlere olduğunu belirtir. Çünkü bir rivayete göre Bedir Savaşı'nda Ebu Cehil gibi müşrikler Bedir'e gidip savaşmayı arzu ettiklerinde Kâbe'nin örtüsüne yapışarak; “Allah'ım iki ordunun en üstün olanına, iki topluluğun en fazla hidayette olanına ve daha fazla cömert olanına ve iki dinin en üstün olanına yardım et!” dediler. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.⁸⁶⁹

Diğer bir görüşe göre ayet-i kerimedeki hitap mü'minleredir. Buna göre ayet; “Ey mü'minler! Eğer siz Yüce Allah'tan yardım istediyseniz, işte sizlere Allah'ın yardımını gelmiş bulunmaktadır” anlamına gelir.⁸⁷⁰

Râzî, ayetin “Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur.” kısmındaki hitabın kime yapıldığına bağlı olarak anlamın değişebileceğini belirtir. Ayetteki hitap inkârcılara yönelik olduğunda mana; eğer sizler Hz. Peygamber ile savaşmaktan, ona düşmanlık etmekten ve onu yalanlamaktan vazgeçerseniz bu sizin için çok daha hayırlı olur, şeklindedir. Hitabın mü'minlere yapıldığı söylenildiğinde ise ayet; eğer sizler ganimet hakkında çekişmekten ve esirlere karşılık fidye istemekten vazgeçerseniz sizin için daha hayırlı olur, anlamına gelir.⁸⁷¹

Ayetin son kısımlarında Yüce Allah, müşriklerin tekrar savaşa dönmeleri halinde kendisinin de mü'minlere yardıma döneceğini bildirmektedir. Onların kendilerinin ve yardım istediği topluluğun sayı bakımından fazla olmasının hiçbir önemi yoktur. Çünkü Allah müminlerle beraber olduğu için onlara hem zaferi ihsan eder hem de yardımını esirgemez.⁸⁷²

Ayetlerde, Bedir Savaşı'nda ilahi yardımın her an devam ettiği görülmektedir. Kazanılan zaferin ancak Yüce Allah'ın yardımını sayesinde mümkün olduğuna vurgu

⁸⁶⁸ Enfâl: 8/19.

⁸⁶⁹ Râzî, XV, s. 468; Suyûtî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 96.

⁸⁷⁰ Kurtubî, VII, s. 386.

⁸⁷¹ Râzî, XV, s. 468.

⁸⁷² Bursevî, III, s. 328.

yapılmıştır. Hakka karşı gelen müşriklerin eninde sonunda hüsrana uğrayacakları belirtilmiştir.

Enfâl suresinin daha sonraki ayetlerinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Ey iman edenler! Allah’a ve Resûlüne itaat edin ve (Kur’an’ı) dinlediğiniz hâlde ondan yüz çevirmeyin. İşitmedikleri hâlde, “işittik” diyenler gibi de olmayın.”*⁸⁷³

Kurtubî, ayetteki *“Ey iman edenler! Allah’a ve Resûlüne itaat edin.”* ifadesindeki hitabın tasdik eden mü’minlere olduğunu belirtir. Münafıkları dışarıda tutup özellikle mü’minlere hitap etmesi onların şanını yüceltmek içindir. Yüce Allah bir daha kendisine ve Hz. Peygamber’e itaat emrini yenilemekte ve yüz çevirmeyi yasaklamaktadır.⁸⁷⁴

Zemahşerî, ayetlerde mü’minlerin Kur’an’ı ve Hz. Muhammed’in (sas) peygamberliğini tasdik ettiklerini belirtir. Bununla birlikte ganimetlerin paylaşımı vb. hususlarda Hz. Peygamber’e itaatten yüz çevirmeleri halinde onların bu tasdikinin adeta tasdik değilmiş gibi olduğunu belirtir. Ayrıca onların işittik demelerinin de iman etmeyenlerin işitmesine benzediğini ifade eder.⁸⁷⁵ Diğer bir ayette Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Eğer Allah’a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir’de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*⁸⁷⁶

Ayette geçen *“hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün”* ifadesiyle Bedir Savaşı’nın yapıldığı gün kastedilmektedir.⁸⁷⁷ Bedir Savaşı ile Allah, hakkı batıldan ayırdığı için o güne *“yevmu’l-furkân”* denilmiştir.⁸⁷⁸ Yüce Allah, Bedir gününde Allah’a, ahiret gününe, Hz. Peygamber’e indirilen vahye inananların, ganimetler hususunda meşru kılınan beşte bir hükme uymaları gerektiğini emrediyor. Çünkü Bedir Günü, hak ile batılın birbirinden ayrıldığı, inkârcılara karşı mü’minlere yardım

⁸⁷³ Enfâl: 8/20-21.

⁸⁷⁴ Kurtubî, VII, s. 387.

⁸⁷⁵ Zemahşerî, II, s. 209.

⁸⁷⁶ Enfâl: 8/41.

⁸⁷⁷ Beydâvî, III, s. 60; Neseî, I, s. 645.

⁸⁷⁸ Sâbûnî, II, s. 409.

edildiği, Hz. Peygamber'in de içinde bulunduğu iki topluluğun Ramazan'ın on yedisinde karşı karşıya geldiği bir gündür.⁸⁷⁹

Ayet, Bedir Günü'nde mü'minlerin Allah'ın emirlerine uymaları ve hükmüne göre hareket etmelerini emretmektedir. Bu şekilde hareket etmeleri halinde Yüce Allah'ın her şeye kâdir olduğu ve insanların bizzat şahit oldukları gibi güçlü bir topluluğa karşı zayıf bir topluluğa zafer verildiğine vurgu yapılmaktadır.⁸⁸⁰

Ayette, mü'minlerin elde edecekleri gelirlerin paylaşımı hususunda sosyal adaletin sağlanmasına ve kazanılan her başarıda Yüce Allah'ın yardımına dikkat çekilmektedir. Daha sonraki ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Hani siz vadinin (Medine’ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıınızdaydı. (Onlar sayıca sizden öylesine fazla idi ki), eğer buluşmak üzere anlaşmış olsaydınız (durumu fark edince) anlaşmanızda ayrılığa düşerdiniz (savaşa yanaşmazdınız). Fakat Allah, olacak bir işi (mü'minlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Muhakkak ki Allah, elbette hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁸⁸¹

Ebû Süfyân'a, Müslümanların kervanı vurmak üzere yola çıktıkları bilgisi ulaşıncı, Bedir'den geçerek Mekke'ye giden yolu terk edip sahil yoluna sapmıştı. İslam ordusunun mevzilendikleri konum iki yönden sakıncalıydı. Bir yandan Müslümanlar, sahil tarafında Ebû Süfyân'a ait düşman kervanı ve karşı tarafta Ebû Cehîl komutasındaki Mekkeli müşrikler arasında sıkışıp kalmışlardı. Diğer yandan ise Mekkeli müşriklerin daha önceden gelerek yerleştikleri yer hem harekât için daha uygun hem de sağlam bir zemin yapısına sahipti. İslam ordusunun mevzilendiği yer ise kumlu bir zemine sahip olması sebebiyle harekât kabiliyetleri oldukça zorlaşıyordu.⁸⁸²

Savaş şartları Mekkeli müşriklerin lehine iken Yüce Allah durumu tersine çevirdi. Müslümanlara galibiyeti, inkârcılara da mağlubiyeti verdi. Böylece bu Hz. Peygamber'in, Rabbinden yana haber verdiği muzafferiyet ve yardım hususunda kendisinin doğruluğuna işaret eden en büyük mucizelerinden ve en güçlü delillerinden

⁸⁷⁹ Zuhaylî, X, s. 10.

⁸⁸⁰ Yazır, IV, s. 233.

⁸⁸¹ Enfâl: 8/42.

⁸⁸² Karaman ve diğerleri, II, s. 693.

biri oldu. Böylelikle Yüce Allah'ın “Ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın.” buyruğu, işte bu manaya işaret eder. Dolayısıyla bu, “Helak olanlar ancak mucizeyi müşahade ettikten sonra helak oldular. Hayatta kalan Müslümanlar da bu kesin mucizeyi müşahade ettikten sonra hayatta kaldılar” anlamına gelir.⁸⁸³

Ayetteki “Eğer buluşmak üzere anlaşmış olsaydınız (durumu fark edince) anlaşmanızda ayrılığa düşerdiniz.” kısmı hakkında Beydâvî, eğer mü'minler, müşrikler ile savaş için sözleşmiş olsalardı ve onlardaki ordunun durumu hakkında bilgi sahibi olsaydılar, zaferden ümit kesmeleri ve duydukları endişeden ötürü belirtilen yerde ihtilaf edeceklerini belirtir. Bu durumu zikretmenin nedeni ise tesadüfen elde ettikleri zaferin ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğinin bildirilmesidir.⁸⁸⁴

Daha sonraki ayetlerde, Bedir Savaşı'ndaki ilahi yardıma değinilmiştir. Bedir Savaşı'ndan önce Hz. Peygamber rüyasında müşrik ordusunun sayısının az olduğunu görmüştü. Müşrik ordusu ile Bedir'de karşılaşılınca Yüce Allah'ın iki mucizevi ihsanı daha hâsıl olmuştu. Bu defa sayıları bin civarında olan düşman askerleri, Müslümanlara çok daha az göründü. Sayıları üç yüz civarında olan mü'minler de düşman askerine az gösteriliyordu. Bu karşılıklı gerçek dışı görüntüler, Yüce Allah'ın murat ettiği neticenin gerçekleşmesine yönelikti. Bu durum bir yandan mü'minlerin motivasyonlarının artmasına bir yandan da müşriklerin gevşemesine sebep oluyordu.⁸⁸⁵ Bedir Savaşının başlangıcından sonuna kadar ilâhi iradenin müdahalesi hususunu Yüce Allah, “*Hani Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi bunlardan) kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir. Hani karşılaştığınızda onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür.*” ayetleri ile ifade etmektedir.⁸⁸⁶

Yüce Allah mü'minlere, “*Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınızda sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.*”⁸⁸⁷ ayeti ile de

⁸⁸³ Râzî, XV, s. 487.

⁸⁸⁴ Beydâvî, III, s. 60.

⁸⁸⁵ Karaman ve diğerleri, II, s. 694.

⁸⁸⁶ Enfâl: 8/43-44.

⁸⁸⁷ Enfâl: 8/45.

kulun hiçbir zaman Rabbini anmaktan geri durmamasını emretmektedir. Hatta kalbinin en meşgul olduğu, en yoğun bulunduğu bir savaş ortamında bile Yüce Allah’a yakarmalı, O’ndan yardım istemelidir. Ancak bu sayede zafer elde edilebilir.⁸⁸⁸

Daha sonraki ayette ise Yüce Allah kendisine ve Hz. Peygamber’e itaat edilmesini emretmiş, Müslümanların birbirleriyle çekişip anlaşmazlığa düşmelerini yasaklamıştır. Mü’minlerin aralarındaki bu ihtilaf ve çekişmenin güç kaybına, yani korkulu hallerde kalbin zafiyetine ve paniklemeye yol açacağı bildirilmiştir.⁸⁸⁹ Bu hususla ilgili Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”*⁸⁹⁰

Mâturîdî, Allah’a itaatini; O’nun emrettiği cihada katılmayla ve düşmana karşı sebat göstermekle yerine geldiğini belirtir. Resûl’e itaat ise savaş konusunda çekişmeyi terk edip düşmana karşı sağlam bir duruş sergilemekle mümkün olur. Mü’minler, itaat etmek yerine birbirleriyle çekişip ihtilaf etmeleri halinde Yüce Allah’ın onlara yardım etmeyeceğini ve zafer elde edemeyeceklerini ifade eder.⁸⁹¹

Yüce Allah daha sonra mü’minlere bir uyarı daha yaparak, Mekkeli müşriklerin şımarık ve gösteriş içerisinde Bedir’e gelirken takındıkları tavırdan onları men etmiştir. Daha önce zikredildiği gibi Ebû Süfyan’ın kervanının kurtulduğu haberi Ebû Cehîl’e ulaşınca o kendini beğenmişlik psikolojisi içinde şöyle demişti: “Hayır! Bedir’e varmadan dönmeyiz. Orada develer kesip içkiler içilmedikçe, cariyeler şarkı söylemedikçe dönmeyeceğiz. Bu sayede Araplar sonsuza dek bizi anacaklar.” demişti. Ancak bu durumun tam tersi oldu. Bedir’e vardıklarında kuyulara atılmak suretiyle ölüm onları kuşatmış ve sonsuza kadar azabı hak etmişlerdi.⁸⁹² Yüce Allah müşriklerin içinde bulundukları bu durumu; *“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”*⁸⁹³ ayetiyle açıklamıştır.

Enfâl suresinde Bedir’in savaş ortamını açıklayan diğer bir ayette şöyledir:

⁸⁸⁸ Neseffî, I, s. 649.

⁸⁸⁹ Cessâs, III, s. 87.

⁸⁹⁰ Enfâl: 8/46.

⁸⁹¹ Mâturîdî, V, s. 232.

⁸⁹² İbn Kesîr, IV, s. 72; Neseffî, I, s. 649; İbnü’l-Cevzî, II, s. 215-216.

⁸⁹³ Enfâl: 8/47.

*“Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş ve ‘Bu gün artık insanlardan size galip gelecek (kimse) yok, mutlaka ben de size yardımcıyım.’ demişti. Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisingeriye dönüp, ‘Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler (melekler) görüyorum. Ben Allah’tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır’ demişti.”*⁸⁹⁴

Ayetteki “*Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemiş.*” ifadesi hakkında Sâbûnî, şeytanın müşriklere, Allah’a şirk koşma, putlara tapma ve Hz. Peygamber’e karşı savaşıma gibi çirkin amelleri güzel göstermeye çalıştığını belirtir.⁸⁹⁵

Ayette, Şeytanın insan kılığına girerek müşriklere vesvese verdiği belirtilir. Bir rivayete göre, Mekkeli müşrikler Bedir’e doğru hareket etmeye karar verdiklerinde, Kinâne oğullarının kendilerini arkadan vurmalarından korktular. Çünkü aralarında daha önce husumet bulunmaktaydı. Bundan dolayı Şeytan Kinâne oğullarının ileri gelenlerinden Sürâka b. Mâlik kılığına girdi. Sürâka, o gün sancağı eline alıp müşriklere “Bugün hiç kimse sizi yenemeyecektir. Kabilem adına size güvence veriyorum. Ben de sizin yardımcınızım.” dedi. Daha sonra Şeytan kılığındaki Sürâka, meleklerin savaş meydanına indiğini görünce, gerisin geri kaçmaya başladı.⁸⁹⁶

Sürâka b. Mâlik savaş alanından kaçarken Mekkeli müşriklere “Ben sizden uzağım. Ben sizin görmediklerinizi görüyorum.” diyordu. O sırada Hâris b. Hişâm adlı müşrik, İblis kılığındaki Sürâka’yı tutarak “Bizi bu halde yalnız mı bırakıyorsun.” dedi. Bunun üzerine Sürâka, Hâris’in göğsünden iterek oradan ayrıldı.⁸⁹⁷

Bir diğer rivayete göre Şeytan insan suretine girmeksizin Mekkeli müşriklere vesvese vermiştir. Şeytan müşriklere; mağlup olmayacaklarını ve karşılarında hiç kimsenin duramayacağı vesvesesini vererek kendisine uymaları halinde onların korunacağı vehmini vermiştir. Ancak iki topluluk karşılaşıncı müşriklerden uzak olduğunu ifade ederek savaştan kaçmıştır.⁸⁹⁸

Râzî, Şeytanın Sürâka b. Mâlik şekline girmesinin Hz. Peygamber’in büyük bir mucizesi olduğunu belirtir. Çünkü müşrikler bozguna uğrayıp Mekke’ye döndüklerinde, “Bizi Sürâka yenilgiye uğrattı.” dediler. İnsanlar arasında dolaşan bu

⁸⁹⁴ Enfâl: 8/48.

⁸⁹⁵ Sâbûnî, II, s. 411.

⁸⁹⁶ Râzî, XV, s. 491.

⁸⁹⁷ İbn Kesîr, IV, s. 73.

⁸⁹⁸ Zemahşerî, II, s. 227.

sözü Sürâka b. Mâlik duyunca o, “Yenilgi haberiniz bana ulaşınca kadar, vallahi sizlerin savaşa gittiğinizi dahi bilmiyordum.” dedi. Bunun üzerine Kureyşliler, savaştaki o kişinin Sürâka b. Mâlik değil de şeytan olduğunu anladılar.⁸⁹⁹

Yüce Allah, bir sonraki ayette münafıklar ve henüz imanla yeni tanışmış ve nispeten kalplerinde zaaf bulunan kimselerin, mü'minlere yönelik küçümseyici sözlerine değinmiştir. Mü'minler kendilerinden çok daha güçlü bir orduyla savaşmaları nedeniyle bu grubun sözlü saldırısına uğramıştır. Bu hususu Yüce Allah, *“Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, ‘Bunları dinleri aldatmış’ diyorlardı.”*⁹⁰⁰ ayeti ile dile getirmiştir.⁹⁰¹

Daha sonraki ayetlerde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve ‘haydi tadın yangın azabını’ diyerek canlarını alırken bir görseydin. (Ey kâfirler!) Bu, sizin ellerinizin önceden yaptığının karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmedici değildir.”*⁹⁰²

Mâturîdî, ayette belirtilen meleklerin inkârcıların yüzlerine ve sırtlarına vura vura canlarını alması olayı hakkında; Bedir Günü meleklerin belirtilen bu fiili yapmasının imkân dâhilinde olduğunu belirtir. Çünkü ayet Bedir Savaşı bağlamında indirilmiştir. Burada meleklerin bu fiili her bir inkârcı için tek tek uygulaması da mümkündür. “Yüzlerine ve artlarına vura vura.” ifadesinden kasıt ise yüz ve arkanın hakikat anlamı değil, aksine her bir vuruşta her yönden acının onlara iletilmesidir.⁹⁰³

İnkâr edenlerin cezaları kısmen dünyada, daha sonra ruhunu teslim ederken ölüm meleklerinin elinde ve kıyametten sonra da ateşe atılarak cehennemde verilmektedir. Bu cezaların hiçbiri, kişinin mazeretsiz kusuru, suçu ve günahı olmadan Yüce Allah’ın verdiği cezalar değildi. Hepsi hak edilmişti. Çünkü Allah zulümden münezzehtir.⁹⁰⁴

Enfâl suresinde Bedir Savaşı hakkında nazil olan ayetler genel anlamda değerlendirildiğinde birçok ayette ilâhi iradenin tecelli ettiği görülmektedir. Yüce Allah’ın müdahalesinin boyutu ve çeşitliliği gerçekten de çok büyüktür. Bu ilahi

⁸⁹⁹ Râzî, XV, s. 491.

⁹⁰⁰ Enfâl: 8/49.

⁹⁰¹ Kurtubî, VIII, s. 27.

⁹⁰² Enfâl: 8/50-51.

⁹⁰³ Mâturîdî, V, s. 239.

⁹⁰⁴ Karaman ve diğerleri, II, s. 699.

yardıma karşı mü'minlerin de bazı sorumlulukları bulunmaktadır. Şöyle ki bunlar; her türlü zorlukta sabır ve sebat gösterip Allah'ı çokça anmak, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat etmek, gösteriş ve kibirden uzak durmak, mü'minlerin birlik ve beraberliğini bozacak her türlü iç çekişmelerden kaçınarak vahdeti sağlamaktır. Ancak bu sayede Yüce Allah'ın yardım ve ihsanı Bedir Savaşı'nda olduğu gibi inananlar ile beraber olacaktır.

SONUÇ

Yüce Allah, insanların dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlamak için onlara peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bu amaçla gönderilen son ilahi kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı düşünmeye, aklını kullanmaya ve gönderilen ilahi mesajı anlamaya davet etmektedir. Bu nedenle Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm nazil olduğu andan itibaren onu anlamaya ve açıklamaya gayret etmişlerdir. Tefsir ilmi denilen bu gayretin asıl amacı, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru bir şekilde anlayıp içinde bulunduğu dönemin insanlarına açıklamaktır.

“Konulu Tefsir Çalışması: Enfâl Suresi Örneği” adlı bu çalışmamızın amacı, Enfâl suresini, sure merkezli konulu tefsiri ekseninde ele alıp bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasına uygun bir şekilde değerlendirmeye çalışmaktır. Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve çalışmada başvurulacak kaynaklara yer verilmiştir.

Birinci bölümde ise tefsir tarihine kısaca değinilmiştir. Daha sonra günümüzde sıkça başvuru alan “Konulu Tefsir” yöntemi, önemi, kısımları ve bu kısımlarından biri olan “sure çerçeveli konulu tefsir” konusu ele alınıp, çalışmanın bu temel üzerine oturtulacağı belirtilmiştir. Konulu tefsir metodu, günümüz insanının yenilenen ihtiyaçlarına cevap vermede ve Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel ilkelerini bugünün insanına açıklama noktasında başvurulacak en güvenli yöntemlerden biridir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Enfâl suresi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Sure adını birinci ayette geçen “enfâl” kelimesinden alır. Müfessirler ganimet, hibe, bağış ve fazlalık anlamına gelen enfâl'den ne kastedildiği hususunda çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Bazı müfessirlere göre enfâl, orduda savaşan askerlere ganimet olarak düşen paydan fazla olarak verilen mallardır. Bazı müfessirler ise savaşıma giden askerleri hem moral bakımından güçlendirmek hem de onları savaşa teşvik etmek için ganimet payları dışında kendilerine verilen şeyler olduğunu söyler. Diğer bir görüşe göre ise enfâl, savaş olmaksızın müşriklerden Müslümanlara geçen her türlü gelir anlamına gelir. Tüm bu görüşleri değerlendirdiğimizde “Enfâl” hakkındaki bütün mana ve izahların ihtimal dâhilinde olduğu ve birbirleriyle çelişmediği söylenebilir. Enfâl suresi, ağırlıklı olarak Bedir Savaşı'ndan bahsetmektedir. Surede Hz. Peygamber'e

savaşta ganimet elde etmeden önce veya sonra ganimetlerle ilgili tasarrufta bulunma yetkisi verilmiştir.

Enfâl suresi, hicretin 2. yılında Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'de nazil olmuş ve yetmiş beş ayettir. Nüzul sırasına göre seksen dokuzuncu, Mushaf'taki sıralamaya göre ise sekizinci suredir.

Enfâl suresinin nüzul sebepleriyle ilgili bazı farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu nedenle surenin nüzulüne sebep olan sadece bir tarihi olayı ön plana çıkarmak son derece zayıf bir tespit olur. Bununla birlikte surenin Bedir Savaşı sırasında ve ganimetler hakkında nazil olduğu söylenebilir.

Enfâl suresi, kendisinden önceki A'râf suresi ile uyum içerisindedir. A'râf suresinde geçmişte yaşamış peygamberlerin kavimleri ile olan ilişkileri anlatılırken Enfâl suresinde Peygamber Efendimizin kavmiyle olan ilişkisi ele alınmıştır. Aynı zamanda Enfâl suresinin kendisinden sonraki Tevbe suresiyle aralarındaki münasebete bakıldığında, her iki surenin savaş hukuku ile ilgili meseleleri ele aldığı görülür. İki sure arasında konu benzerliği ve amaç birliği bulunması nedeniyle Tevbe suresinin Enfâl suresinin devamı olduğunu söyleyenler olmasına rağmen kabul edilen görüşe göre her iki sure müstakil birer suredir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise konulu tefsir yöntemi ile ele aldığımız Enfâl suresi dört ana başlık altında incelendi. İlk olarak dini ve itikadi meseleleri içeren inanç konularına değinildi. Enfâl suresinde inançla ilgili konular doğrudan ya da dolaylı olarak iman-küfür karşıtlığı üzerine inşa edilmiştir. Kişinin imanı veya küfrü tercih etmesindeki rolünün boyutu ile ilgili farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda bazı düşünce ekolleri insan iradesinin dış etkenler sebebiyle şekillendiğini savunurken, bazı ekoller de insan iradesinin tamamen özgür ve bağımsız bir şekilde tecelli ettiğini savunur. Kişinin bu tercihinde kendinden kaynaklanan etkenler, Allah'ın yol göstermesi ve çevre gibi unsurlar etkili olsa da netice de iman ve küfür ikilemindeki bu tercihinde tamamen özgür olduğunu belirtmek gerekir.

Enfâl suresinde, mü'minlerin nitelikleri belirtilirken onların; Allah anıldığı zaman kalplerinin ürpermesi, Rablerine dayanıp güvenmeleri, ibadetlerinde erkân ve şartlara riâyet etmeleri ve Allah yolunda infak etme gibi vasıflara sahip oldukları belirtilmiştir. Bu vasıflara sahip olanların gerçek manada mü'min oldukları, günahlarının bağışlanacağı ve Yüce Allah'ın katında yüksek derecelerinin bulunduğu

bildirilmiştir. Yine surede küfrü tercih eden inkârcıların da temel vasıfları açıklanmıştır. Bu inkârcıların; Kur'an ayetlerini hafife almaları, insanları Allah yolundan alıkoyup küfrün galip gelebilmesi için harcama yapmaları gibi vasıflarından dolayı onların yeryüzünde yürüyen canlıların en kötülerini oldukları bildirilmektedir. Surede, her şeye rağmen bu vasıflara sahip olan müşriklerin tevbe edip iman etmeleri durumunda geçmiş günahlarının bağışlanacağı müjdelenmiştir.

Yüce Allah peygamberler aracılığıyla insanlara doğru yolu göstermiş ve insana kendi iradesi ile tercihte bulunma imkânı vermiştir. Kişi ya iman edip onun gereklerini yerine getirerek imtihanı kazanabilecek ya da küfrü tercih edip yaratılış gayesi olan imtihanı kaybetme ile karşı karşıya kalacaktır. Kişi bu imtihanının neticesine göre ebedi olan ahiret hayatında ödül veya ceza alacaktır.

Çalışmada, Enfâl suresindeki inanç konularından sonra ahlak ile ilgili mesajlar içeren konulara değinildi. İnsanın ahlaki davranışlarının oluşmasında birçok faktör rol oynar. Bu anlamda Yüce Allah kişiye, fiillerini tercih edebilecek irade ve bu fiilleri yerine getirecek güç ve kuvveti vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken, insanın ahlaki davranışlarında ilahi iradenin varlığını göz önünde bulundurması ve ona göre bir hayat yaşamasıdır.

Surede Yüce Allah'ın, insanın davranışları hakkında önceden bilgi sahibi olduğu ancak kulun kendi iradesiyle işlemiş olduğu bu davranışlarına izin verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü insan Yüce Allah'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde özgür bir varlıktır. Bu özgürlüğü nispetinde de yapıp ettiklerinden sorumludur.

Enfâl suresi, insanın en zor koşullarda bile Allah'ı anma, sadece O'na dayanıp güvenme ve takva sahibi olma gibi yaratıcıya karşı ahlaki sorumluluklarını da içerir. Aynı zamanda kibirden ve gösterişten sakınma, Allah yolunda infak etme ve emanete riâyet etme gibi insanın çevresine karşı ahlaki davranışları ile ilgili tavsiyelerde bulunur.

Çalışmada, Enfâl suresindeki toplumsal düzen ve hukuk ile ilgili konulara da değinildi. Toplum içerisinde hayatını sürdürmek zorunda olan insan, bunun zorunlu bir sonucu olarak toplumu oluşturan fertlerle de her an ilişki içerisinde. Bu nedenle her ferdin üstlenmesi gereken birtakım yükümlülükleri vardır. Bunun yanı sıra kişilere bazı haklar da tanınmaktadır.

Enfâl suresi, inananları barışa yöneltmeyi hedeflemiştir. Çünkü İslam barış dinidir. Sure, aynı zamanda Müslümanları inanç, ibadet ve özgürlükleri uğruna

savaşmaya teşvik etmekte, zulmün önüne geçmek ve insanları İslam'ın adaleti ile buluşturmak için Allah yolunda cihat etmenin önemi üzerinde durmaktadır. Bu amaca hizmet etmek için Müslümanların gerekli olan savaş teknolojisine önem vermeleri de vurgulanır.

Enfâl suresinde, Müslümanların savaşta inkârcılar karşısında kesin bir zafer elde edip düşman kuvvetlerini yok etmeden onları esir almalarının doğru bir davranış olmadığı vurgulanır. Yine sırf dünya geçimliği elde etmek için esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasını talep edenler kınanır.

Surede, savaş hukuku ile ilgili ele alınan konulardan biri de ganimetlerdir. Bedir Savaşı'nda ele geçirilen ganimetlerin nasıl paylaştırılacağı hususunda bazı sahabiler arasında tartışma yaşanınca Yüce Allah, ganimetin nasıl paylaştırılacağını belirlemeden önce yaşanan bu tartışmanın ahlaki sakıncasına dikkat çekmiştir. Mülk olarak Allah'a ait olan ganimetlerin nasıl taksim edileceği açıklanıp bu görevin Hz. Peygamber'e ait olduğu belirtilir.

Enfâl suresi bir bütün olarak ele alındığında Bedir Savaşı'nın başlangıcından savaşın sonuna kadar ilahi yardımın inananlar ile birlikte olduğu görülür. Surede Müslümanların melekler ile desteklenmesi, düşman ordusunun az gösterilmesiyle birlikte Müslümanların sayısının da düşmana az gösterilmesi ve Müslümanların içlerindeki tedirginliği yok etmek için yağmurun yağdırılması gibi birçok ilahi yardımı görebilmek mümkündür.

Surenin Bedir Savaşı'ndan bahsetmesi sebebiyle savaş hukuku ile ilgili işlenen konular önem arz etmektedir. Müslümanların savaş stratejisi olarak geri çekilmeleri veya başka bir birliğe katılma gibi durumlar söz konusu olmaksızın savaştan kaçmaları kınanmıştır.

Enfâl suresinde yapılan antlaşmalara sadakatin önemi üzerinde de durulmuştur. Müslümanların uluslararası ilişkilerinde her zaman barışın ve müzakerenin tarafı olmaları gerektiği hatırlatılmıştır. Buna rağmen yapılan antlaşmaları bozan toplum veya devletlerin en ağır şekilde cezalandırılması gerektiği bildirilmiştir.

Surede, kan ve doğum yoluyla oluşan akrabalığın ayrı bir öneminin olduğu ve bu ilişkinin bazı hukuki sonuçlar doğuracağı ifade edilmektedir. Bütün müfessirler akraba olan Müslümanların, ilgi ve yardımda önceliği bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu yakınlığın miras hukukuna etkisi hususunda ise ihtilaf etmişlerdir.

Çalışmada son olarak nübüvvetin tarih ile ilişkisi ve nübüvvetin son halkası olan Hz. Muhammed'in özellikle Bedir Savaşı ekseninde mü'minler, münafıklar ve müşrikler ile olan ilişkileri ele alındı.

Kur'ân-ı Kerîm, tarihin Yüce Allah tarafından belirlenmiş birtakım yasalara göre işlediğini beyan etmektedir. Enfâl suresinde, müşriklerin Allah'a iman edip inkâra son vermeleri ve Hz. Peygamber'e karşı savaşı bırakmaları durumunda geçmiş günahlarının bağışlanacağı bildirilmiştir. İnkâra ve savaşa dönmeleri durumunda ise Yüce Allah'ın âdeti hatırlatılarak, geçmiş dönemlerde peygamberleri inkâr edenlerin helak edildiği gibi onların da helak edileceği belirtilmiştir.

Surede Hz. Muhammed'in (sas) risalet görevini aldıktan sonra yaşadığı mücadele ve bu mücadelede Hz. Peygamber'in kavmiyle yaşamış olduğu ihtilaflar işlenir. Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı takındıkları kötü tutuma karşılık Yüce Allah'ın her zaman Hz. Peygamber ve mü'minlerin yanında olduğu vurgulanır.

Yüce Allah, Enfâl suresinde hicret etmenin önemine, inançları uğruna vatanlarını ve mallarını terk eden Muhacirlere ve bu Muhacirlere kucak açan, onları kendi ülkelerinde barındıran Ensar'ın faziletine dikkat çekmiştir. Yine Müslümanların geçmişte içinde bulundukları durum hatırlatılarak Yüce Allah'ın lütfu ve inayeti sayesinde inanların galibiyet elde ederek güçlü ve şerefli bir konuma ulaştığı vurgulanır.

Enfâl suresinde, Allah ve Resûlü'ne itaat etmenin önemi üzerinde de durulur. Bu da Hz. Peygamber hayattayken O'nun yanında yer almak ve emirlerini yerine getirmekle olur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'e tabi olmakla yani Kur'an ve Sünnet'e uygun bir hayat yaşamakla mümkün olur.

Enfâl suresinde ağırlıklı olarak Bedir Savaşı işlenmiştir. Mü'minlerin bir kısmının gerek savaş konusundaki isteksizlikleri gerekse de ganimet hususundaki yanlış tutumları söz konusu olsa da onların genel anlamda Bedir Savaşı'nda büyük bir imtihanla karşı karşıya oldukları ve nihayetinde bu imtihanı kaybetmedikleri söylenebilir. Çünkü Müslümanların güçlü bir iman ve yüce ahlak sahibi olmaları hasebiyle Yüce Allah onlara Bedir'de büyük bir galibiyet ihsan etmiş ve düşmanlarını hezimete uğratmıştır. Enfâl suresinde Bedir Savaşı'ndan bahseden birçok ayette Yüce Allah'ın yardımının tecelli ettiği görülmektedir. Bu ilahi müdahalenin boyutu ve çeşitliliği sayesinde inananlar Bedir'de galibiyet elde etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Açık, Fatih, “Hicret Sonrası İlk İslam Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 52, Kırgızistan, 2015, (s. 285-309).

Alûsî, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, Rûhu’l-Meânî, thk. Ali Abdü’l-Bârî Atiyye, (I-XVI), Dârü’l-Kutübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, thk. M. Fuat Abdalbaki, Muhibbüddîn el-Hatîb, (I-XIII), Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, 1986.

Aydemir, Abdullah “Fedâilü’l-Kur’an”, DİA, İstanbul, 1995, XII, s. 532-534.

Bebek, Adil “Maturûdinin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 199.

Beydâvî, Nâsuruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl, thk. Muhammed Abdurrahman Mar’aşlî, (I-V), Dârü’l-İhyâ, Beyrut, 1997.

Bikâî, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, Nazmu’d-Dürer fi Tenâsubi’l-Âyi ve’s-Suver, (I-XXII) Dârü’l-Kitâbu’l-İslami, Kahire, trs.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukûku İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, (I-VIII), Ravza Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, (I-VIII), İpek Yayınevi, İstanbul, 2018.

Birişik, Abdulhamit, “Tefsir”, DİA, İstanbul, 2011, XL, s. 281-290.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, el-Câmiü'l-Müsnedü's-Sah'ihu'l-Muhtasar min Ümûri Resûlillâh Sallallâhü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, (I-IX), Dâru Tavki'n-Necât, 1. Baskı, Beyrut, 2001.

Bursevî, İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyân, çev. Ömer Çelik, Adem Ergül, Mustafa Altındağ, (I-XXIII), Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, (I-II), Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31. Baskı, Ankara, 2018.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, Ahkâmü'l-Kurân, thk, Abdusselâm Muhammed Ali Şahin, (I-III), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994.

Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, "Ta'rîfât", Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983.

Çağrıçı, Mustafa, "Ahlak", DİA, İstanbul, 1989, II, s. 3.

Çağrıçı, Mustafa, "İnfak", DİA, İstanbul, 2000, XXII, s. 289.

Çelik, Hüseyin, "Hz. Peygamberin Kur'an'ı Tefsir Etme Şekilleri", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2016, (s. 119-137).

Çelik, Hüseyin, "Kur'an'da Kader İnancı", Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, (s. 10-46).

Çelik, "Hüseyin Kur'an'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, (s. 21-51).

Çelik, Ömer, Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâl ve Tefsîri, (I-V), Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.

Çetin, Mustafa, “Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve İnsicam”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, İzmir, 1989, (s. 505-506).

Demirci, Muhsin, Tefsir Terimleri Sözlüğü, İfav Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2018.

Demirci, Muhsin Tefsir Tarihi, İfav Yayınları, 68. Baskı, İstanbul, 2020.

Demirci, Muhsin, Konulu Tefsire Giriş, İfav Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

Demirci, Muhsin, Tefsir Usûlü, İfav Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2012.

Demirci, Muhsin Kur'ân'ın Ana Konuları, İfav Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2016.

Derveze, M. İzzet, et-Tefsîru'l-Hadis, çev. Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, (I-VII), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.

Doğan, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Vadi Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, s. 672.

Drâz, Muhammed Abdullah, En Mühim Mesaj Kur'an, çev. Suat Yıldırım, Akademi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1985.

Drâz, Muhammed Abdullah, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, çev. Salih Akdemir, Mim Yayınları, İstanbul, 1983.

Durmuş, Zülfikar, “Kur'ân-ı Kerîm'de Uluslararası İlişkiler”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2002, Cilt: 2, Sayı: 2, (s. 207-229).

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, thk. Muhammed Cemîl, (I-X), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999.

Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, el-Musannef, (I-VII), Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad, 1989.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, Sünen-i Ebû Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (I-IV), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.

Ebu's-Suûd, Muhammedü'l-Îmâdi el-Hanefî, İrşâdü Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm, (I-IX), Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed el-Ma'ruf, Zehretü't-Tefâsîr, (I-X), Dâru'l-Fikri'l Arabî, Kahire, trs.

El-Hûlî, Emin, Kur'an Tefsirinde Yeni bir Metot, çev. Mevlüt Güngör, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, 1995.

Erdoğan, Mehmet, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ensar Neşriyat, 7. Baskı, İstanbul, 2019.

Erkal, Mehmet "Ganimet", DİA, İstanbul, 1996, XIII, s. 351.

Güven, Şahin, Konulu Tefsir Metodu, Marmara Üniversitesi İfav Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2019.

Güler, İlhami ve diğerleri, Konularına Göre Kur'an, Fecr Yayınevi, 9. Baskı, Ankara, 2005.

Güneş, Kadir, Arapça-Türkçe Sözlük, Mektep Yayınları, İstanbul, 2014.

Gırnâtî, Şeyh Ebu Cafer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr, el-Burhân fî Tenâsubî Suveri'l-Kurân, thk. Muhammed Şa'bânî, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslamiyye, Fas, 1990.

Hamidullah, Muhammed, Hz. Peygamber'in Savaşları, çev. Nazire Erinç Yurter, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2003.

Hanefî, Hasan “Konulu Kur’ân Tefsiri Metodu”, çev. Sönmez Kutlu, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1-4, 1996, s. 157.

Harman, Vezir, “Psiko-Sosyal Kelam: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi”, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, Cilt:1, Sayı: 2, (s. 36-71).

Havva, Said, el-Esâs Fi’t-Tefsîr, (I-XI), Dâru’s-Selâm, 6. Baskı, Kahire, 2003.

Hicâzî, Muhammed, et-Tefsîru’l-Mevduiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerim, Kahire, trs.

Işık, Emin “Enfâl Suresi”, DİA, İstanbul, 1995, XI, s. 236.

İbn Acîbe, el-Hasenî, Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd, çev. Dilaver Selvi, (I-XI), Semerkand Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

İbn Arabî, El-Kâdi Muhammed b. Abdullah Ebu Bekir, Ahkâmu’l-Kur’ân, (I-IV), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnûsî, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, (I-XXX), Dâru’t-Tunûsiyye, Tunus, 1984.

İbnü’l-Cevzî, Cemâleddîn Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, (I-IV), Dâru’l-Kitâbü’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2001.

İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî, Mukaddime, çev. Halil Kendir, (I-II), Ankara, 2004.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, Müsned, thk. Şuayb Arnavut, vd, (I-XXXXV), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, yy, 2001.

İbn Hazm, Hafız Ebû Muhammed Ali, el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, (I-IV), Kahire, 1978.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî el-Basrî, Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm, thk. Sami b. Muhammed Selâme, (I-VIII), Dâru Tayyibe, 3. Baskı, yy, 1999.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânu-l Arab, (I-XV), Daru's-Sadr, 3. Baskı, Beyrut, 1994.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hafîd, Bidâyetü'l-Müctehîd ve Nihâyetü'l-Muktesîd, çev. Ahmet Meylani, (I-III), Ensar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Rağîb, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk. Safvân Adnan Dâvudî, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Beyrut, 1992.

Kanarya, Bayram, Fedâilü'l-Kur'an Rivayetlerinin Sıhhati Ve Bu Rivayetlerin Oluşturduğu Kur'an Tasavvuru, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2016.

Karaaslan, Halil İbrahim, “İman-Küfür İkilemi Örneğinde Kur'an'da İkili Anlatım ve Bunun Dini Eğitimde Önemi”, Balıkesir İlahiyat Dergisi, 2000, Sayı: 12, (s. 84-85).

Karadaş, Cağfer “İman Konuları”, “İslam'a Giriş Temel Esaslar”, (Ed. Süleyman Uludağ), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Karaman, Fikret ve diğerleri, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (I-V), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007.

Karataş, Şuayip "Tevhidin Zıttı Olarak Şirk Kavramı", Uluslararası Hz. İbrahim (as) ve Nübüvvet Sempozyumu, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul, 2019.

Kasapoğlu, Abdurrahman "Kur'ân'ın Konulu Tefsiri", Hikmet Yurdu, Sayı: 3, 2009, (s. 120-121).

Kılavuz, Ahmet Saim, İman ve Küfür Sınırı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, thk. Ahmed Birdûnî, İbrahim İtfiyyiş, (I-XX), Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 3. Baskı, Kahire, 1964.

Kutub, Seyyid, Fîzilâl-il-Kur'an, çev. M. Emin Saraç ve diğerleri, (I-XVI), Hikmet Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, trs.

Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, thk. Mecdî Bâsellûm, (I-X), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005.

Mertoğlu, M. Suat, "Tefsir", DİA, Ankara, 2011, XL, s. 290-294.

Mevdûdî, Ebu'l Al'â, Tefhîmu'l-Kur'an, çev. M. Han Kayani ve diğerleri, (I-VII), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l Hasan b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, thk. Abdullah Mahmut Şahât, (I-V), Dâru'l-İhyâü't-Türâsî, 1. Baskı, Beyrut, 2002.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhü Müslim, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, (I-V), Dâru İhyâü't-Türâsî, Beyrut, trs.

Müslim, Mustafa, Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevzûi, Kuran Çalışmalarında Yöntem, çev. Salih Özer, Fecr Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1998.

Nargül, Veysel, “İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri”, Milet ve Nihal İnanc Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3, 2011, (s. 117-118).

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horosânî, Sünen-i El-Kübrâ, thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelbî, (I-X), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2001.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dîb Mistû, (I-III), Dâru'l-Kelam, 1. Baskı, Beyrut, 1998.

Okumuş, Mesut, “Kur'an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 46, Sayı: 1, 2010, s. 130.

Önkal, Ahmet, “Hicret”, DİA, İstanbul, 1998, XVII, s. 458-462

Öngören, Reşat “Zikir”, DİA, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, XXXIV, s. 409.

Özel, Ahmet, “Cihad”, DİA, İstanbul, 1993, VII, s. 528.

Özsoy, Ömer, Sünnetullah, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1994.

Pak, Zekeriya “Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)”, “Tefsir El Kitabı” (Ed. M. Akif Koç), Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2018.

Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin b. Et-Teymî, Mefâtihu'l-Ğayb, (I-XXXII), Dâru'l-İhyâ, Beyrut, 1999.

Râzî, el-Muhassal (Kelam'a Giriş), çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

Sâbûnî, Muhammed Ali, Ahkâm Tefsiri, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu, (I-II), Şamil Yayınevi, İstanbul, 2017.

Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, (I-VII), Ensar Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 2016.

Sâbûnî, Nureddîn, Mâtürîdiyye Akâidi, çev. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Sadr, Muhammed Bakır, Kur'an Okulu, çev. Mehmet Yolcu, Fecr Yayınları, Ankara, 1995.

Sancaklı, Saffet, "Surelerin Fazileti ile İlgili Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği", Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 38, Sayı: 3, Ankara, 2002, s. 157.

Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, Tefsîrû'l-Kur'ân, çev. Mehmet Karadeniz, (I-VI), Özgü Yayınları, İstanbul, 2008.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, el-Mebsût, (XXX), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr Celâleddîn, ed-Dürü'l-Mensûr Fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, (I-VIII), Daru'l-Fikr, Beyrut, trs.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, el-itkân fi Ulûmi'l-Kur'an, Risale Yayınları thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Beyrut, 2008.

Suyûtî, Celaledî Abdurrahman, Tenâsuku'd-Dürer Fi Tenâsubi's-Suver, çev. Mustafa Karakoç, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

Suyûtî, Celaledî Abdurrahman, Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbü'n-Nüzûl, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”, DİA, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 193-195.

Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, DİA, İstanbul, 2000, XXII, s. 212.

Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, DİA, Ankara, 2002, XXVI, s. 533.

Şimşek, Sait, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, (I-V), Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Amullî el-Bağdâdî, Târih-i Taberî, (I-XI), Daru't-Türâsî, 3. Baskı, Beyrut, 1967.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Amullî el-Bağdâdî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullah İbn Abdu'l- Muhsin et-Türkî, (I-XXVI), Daru'l-Hicr, 1. Baskı, yy, 2001.

Taftazânî, Sa'duddîn, Şerhu'l-Akâid, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, el-Câmiü'l-Kebîr, thk. Beşşâr Âvvâd Ma'ruf, (I-VI), Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2. Baskı, Beyrut, 1998.

Tuncer, Faruk, Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk, Işık Yayınları, İstanbul, 2003.

Topaloğlu, Bekir, “Muhammed”, DİA, İstanbul, 2005, XXX, s. 440.

Topaloğlu, Bekir, “Mü'min”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, s. 557.

Turan, İsmail b. Tahir b. Salim, Vücûhu't-Te'vîl fî Esrârî't-Tenzîl, thk. Hüseyin Muharrem Çelik ve Abdullah Abdulkadir et-Tavil, (I-XIX), yy, trs.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nîsâbûrî, Esbâbu'n-Nüzûl, thk. Kamîl Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî, el-Meğâzî, thk. Marsden Jones, (I-III), Dâru'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 1989.

Yaman, Ahmet, “Sulh”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, s. 488.

Yaşar, Mehmet, “Enfâl 35. Ayeti Çerçevesinde Cahiliyede Muka, Tasdiye ve Salat”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi, 2017, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 177.

Yaşar, Naif, İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2016.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Nübüvvet”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 280.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, (I-X), Azim Yayıncılık, İstanbul, trs.

Yıldırım, Celal, İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, (1-XIV), Anadolu Yayınları, İstanbul, 1987.

Yıldırım, Suat, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, (I-II), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.

Yılmaz, Hasan “Kur'ân-ı Kerîm'in Temel Muhtevası Üzerine”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Erzurum, 2007, (s. 203-219).

Yılmaz, M. Faik “Münâsebâtü'l-Ayât ve's-Suver”, DİA, 2006, XXXI, s. 569-571.

Yılmaz, M. Faik, Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet, DİB Yayınları, Ankara, 2009.

Zebîdî, Muhammed Murtaza, Tâcu'l-Arûs, (XL), Dârü'l-Hidâye, yy, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, (I-III), Mektebetü Vehbe, Kahire, trs.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, el-Keşşâf, (I-IV), Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1987.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (I-IV), Dâru İhyâu'l-Kutubi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1957.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, İslam Fıkıhı Ansiklopedisi, çev. Beşir Eryarsoy ve diğerleri, (I-X), İstanbul, 1994.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, Tefsîru'l-Münîr, (I-XXX), Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Dimeşk, 1997.

Zurkânî, Muhammed Abdulazîm, Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Fevvez Ahmed Zümerli, (I-II), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1995.